

Kobusiewicz, Michał

Mezolit w środkowozachodniej Wielkopolsce

Światowit 31, 101-188

1970

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez **Muzeum Historii Polski** w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Michał Kobusiewicz

IHKM PAN — Poznań

MEZOLIT W ŚRODKOWOZACHODNIEJ WIELKOPOLSCE

Praca ta ma na celu umożliwienie czytelnikowi zapoznanie się z materiałami mezolitycznymi oraz sytuacją kulturowo chronologiczną w tym okresie na terenie środkowozachodniej Wielkopolski. Jako mezolit należy w tym wypadku rozumieć kultury rozwijające się w czasie trzech pierwszych okresów klimatycznych holocenu: preborealnym, borealnym i atlantyckim.

Artykuł ten jest poniekąd kontynuacją pracy zamieszczonej w tym samym tomie „Światowita”, pt. *Paleolit schyłkowy w środkowozachodniej Wielkopolsce*, w której omówiono szerzej zakres terytorialny, charakterystykę źródeł, metodę ich opracowania, podstawy zastosowanego podziału kulturowego, a także zasady tworzenia listy typów. Ponieważ zamieszczone tam uwagi są również aktualne dla niniejszej pracy, wystarczy tylko krótko je streścić.

Zakres terytorialny obejmuje tereny między Odrą na zachodzie i Wysoczyzną Gnieźnieńską na wschodzie oraz pomiędzy pradolinami Warszawsko-Berlińską na południu i Toruńsko-Eberswaldzką na północy, z tym, że pierwsza wchodzi w zakres pracy na całej szerokości, w wypadku drugiej, bardzo w tym miejscu szerokiej, uwzględniono tylko jej krawędź południową.

Źródła jakimi dysponowano pochodzą niemal całkowicie z badań powierzchniowych prowadzonych w ciągu ostatnich 50 lat. Badania te, prowadzone przez fachowców, dostarczyły dobrze udokumentowanych i stosunkowo mało zmieszanych materiałów. Opracowując materiały posługiwano się metodą typologiczną z zastosowaniem pomocniczych wskaźników wieku.

W podziale kulturowym za najmniejszą jednostkę przyjęto zespół. Zespoły bardzo zbliżone do siebie typologicznie tworzą grupę kultury, ta zaś może dzielić się w czasie na fazy. Zespoły posiadające zbliżone cechy typologiczne, lecz nie tak bardzo podobne jak zespoły zaliczone do jednej grupy tworzą kulturę. Lista typów stworzona została dla terenu objętego pracą. Wzięto w niej pod uwagę tylko te typy wyrobów krzemienych, które rzeczywiście występują w inwentarzach środkowozachodniej Wielkopolski.

Część materiałową stanowią: katalog materiałów źródłowych, tablice ilustracji zawierające bogaty wybór zabytków (w wypadku, gdy zabytki jakiegoś stanowiska zostały zilustrowane w tablicach, podawano wówczas rysunki wszystkich zbrojników i ciosaków znanych z jego inwentarza) oraz tabele typologiczne.

TYPOLOGIA

Listę typów rdzeni i narzędzi mezolitycznych sporządzono opierając się na tych samych podstawach, jakimi posługiwano się sporządzając listę typów wyrobów paleolitycznych.

Ponieważ wśród okazów spotykanych w zespołach mezolitycznych-wczesnoholoceńskich bardzo często znajdujemy wyroby typologicznie takie same jak w zespołach końcowopaleolitycznych — schyłkowoplejstocenijskich, nie powtórzono więc szczegółowych definicji wyrobów, jeśli zostały one umieszczone na liście typów dla paleolitu. W liście mezolitycznej wymieniono tylko dla porządku ich kolejny numer oraz nazwę.

1. Rdzeń jednopiętowy wiórowy (tabl. IX ryc. 33).
2. Rdzeń jednopiętowy odłupkowy (tabl. XV ryc. 23).
3. Rdzeń dwupiętowy wiórowy.
4. Rdzeń dwupiętowy odłupkowy (tabl. XXI ryc. 26).
5. Rdzeń ze zmienioną orientacją (wielopiętowy) wiórowy (tabl. XXIII ryc. 25).
6. Rdzeń ze zmienioną orientacją (wielopiętowy) odłupkowy.
7. Rdzeń mikrolityczny wiórowy. Rdzeń taki może być jedno-, dwu- lub wielopiętowy. Od rdzeni wiórowych, zdefiniowanych poprzednio, różni się małymi rozmiarami. Wysokość jego waha się pomiędzy 2 - 3 cm. Poza tym wszelkie elementy rdzenia nie różnią się od innych rdzeni wiórowych. Rdzeń tego typu może także posiadać wszystkie lub niektóre zabiegi techniczne, służące do przygotowania go do obróbki (tabl. XXI ryc. 15).
8. Rdzeń mikrolityczny odłupkowy. Jak rdzeń mikrolityczny wiórowy. Odłupnia składa się z negatywów odłupków (tabl. XXIII ryc. 27).
9. Rylec klinowy środkowy (tabl. XXIV ryc. 11).
10. Rylec klinowy boczny (tabl. XXXIII ryc. 1).
11. Rylec węglowy środkowy (tabl. XXIII: ryc. 29).
12. Rylec węglowy boczny (tabl. XXX ryc. 5).
13. Rylec łamaniec (tabl. XV ryc. 28).
14. Rylec jedynak (tabl. XV ryc. 26).
15. Rylec kombinowany.
16. Drapacz wiórowy o drapisku symetrycznie zakolonym (tabl. IV ryc. 5).
17. Drapacz wiórowy o drapisku skośnie zakolonym (tabl. XI ryc. 25).

Mapa rozmieszczenia stanowisk mezolitycznych w środkowo-zachodniej Wielkopolsce:

18. Drapacz odłupkowy o drapisku symetrycznie zakolonym (tabl. XXII ryc. 4).

19. Drapacz odłupkowy o drapisku skośnie zakolonym (tabl. XXXVIII ryc. 10).

20. Drapacz podkrążkowy (tabl. XXXIII ryc. 3).

21. Drapacz krążkowy.

22. Drapacz mikrolityczny. Drapacz o mikrolitycznych wymiarach, nie większy niż 10 - 15 mm. Częstsze są okazy wykonane z drobnych wiórów (tabl. XII ryc. 10).

23. Skrobacz. Odlupek zwykły, zaprawiakowy, lub fragment nieregularnego wióra, posiadający łuskana jedną lub więcej krawędzi. Kształt półsurowiaka jest na ogół nieregularny. Również krawędzie załuskane są przeważnie nieregularnie, zazwyczaj linia ich jest falista lub zębata. Retusz krawędzi jest na ogół stromy, czasem półstromy, niekiedy obydwa rodzaje retuszu występują jednocześnie. Niektóre skrobacze posiadają wyłuskane obłęcznikowe wnęki, czasem na styku dwóch łuskanych krawędzi powstaje rodzaj pazura. Jeśli różne krawędzie skrobacza łuskane są zwrotnie, może powstać żądło wiertnika. Wymiary skrobaczy sięgają od ok. 1,5 - 2 cm do 3 cm największej średnicy. Zdarzają się też okazy mniejsze lub większe (tabl. XVI ryc. 9, 11, 18, 19).

24. Obłęcznik.

25. Tylczak.

26. Półtylczak (tabl. XIX ryc. 7).

27. Pazur z kolcem wydzielonym (tabl. XXXI ryc. 4).

28. Pazur z kolcem niewydzielonym (tabl. VII ryc. 25).

29. Wiór z załuskany fragmentem krawędzi.

30. Odlupek z załuskany fragmentem krawędzi.

31. Ciosak odłupkowy. Odlupek na ogół dużych rozmiarów, podłużny, lub kształtu owalnego. Jeden z krótszych, poprzecznych boków odłupka (najczęściej przeciwściskowy) posiada naturalną ostrą krawędź. Bardzo często krawędź ta zostaje dodatkowo zaostzona przez odbicie płaskiego wióra wzdłuż tej krawędzi. Boczne krawędzie odłupka zostały zatępione i wyrównane retuszem złożonym zwykle z negatywów dużych łusek. Czasem retusz boków podłużnych ciosaka bywa tak głęboki, że powoduje charakterystyczne przewężenie narzędzia. Niektóre ciosaki posiadają ostrze leżące w poprzecznej osi symetrii narzędzia i dzięki temu podobne są do siekiery. Inne posiadają ostrze z boku od tej osi, czym przypominają motykę (tabl. XII ryc. 7).

32. Ciosak rdzeniowy. Opracowany podobnie jak ciosak odłupkowy. Wykonano go z rdzenia lub z bryły krzemienia. Boki podłużne ciosaka rdzeniowego (może ich być 3 lub więcej) wyrównywano także grubym retuszem, powstałym przez odbicie dużych łusek. Rzadko widoczne jest przewężenie

spowodowane tym retuszem. Ostrze, podobnie jak u ciosaka odłupkowego, często bywało dodatkowo zaostrome przez odbicie wióra lub podłużnego odłupka wzdłuż zaostromej krawędzi. Podobnie jak u ciosaków odłupkowych kształt ciosaka rdzeniowego może być siekierowaty lub motykowaty (tabl. I ryc. 13).

33. Pik. Narzędzie wykonane ze smukłego rdzenia, czasem z dużego zaprawiaka o wielobocznym przekroju poprzecznym. Podłużne ścianki narzędzia opracowywano, jak u ciosaków retuszem powstałym z odbicia dużych łusek. Półsurowiak, z którego narzędzie wykonano zwęża się w sposób naturalny ku końcowi. Zwężenie to zostało zaostrome dodatkowo przez retusz, tak, że koniec stanowi masywny, niezbyt przenikliwy kolec (tabl. V ryc. 5).

34. Mikrotylczak typu Stawinoga. Zbrojnik wykonany z mikrolitycznego lub bardzo małego, regularnego wiórka, którego jedna z podłużnych krawędzi została zaretuszowana w całości stromym tylcowym retuszem. Retusz ten w większości wypadków znosi dużą część (1/3) szerokości półsurowiaka, zwłaszcza w partii przyściskowej, tak, że gotowy okaz sęciska nie posiada, a w jego miejscu powstaje przenikliwe ostrze w wielu wypadkach zakończone negatywnym rylcowczym. Najczęściej retusz tyłca bywa dwustronny, tzn. łuskanie biegnie z powierzchni i ze spodu wióra. Tyłce mikrotylczaków typu Stawinoga bywają proste, rzadziej wygięte lub faliste. Wymiary okazów tego typu utrzymują się przeważnie w granicach 2 - 3 cm długości i 5 - 7 mm szerokości. Trafiają się jednak okazy nieco mniejsze lub większe (tabl. VII ryc. 26 - 33).

35. Mikrotylczak pełnołukowy. Mały lub mikrolityczny, regularny wiórek, którego jeden z boków podłużnych załuskano w całości stromym retuszem tylcowym. Bok ten bywa łuskany dość często dwustronnie, tzn. ze strony górnej i spodniej półsurowiaka. Tyłec ma kształt pełnego łuku, czyli wycinka obwodu koła. Dzięki łukowemu kształtowi tyłca zniesione zostały spore fragmenty na obu końcach półsurowiaka, które u gotowego okazu stanowią dwa przenikliwe ostrza. Wymiary podobne do mikrotylczaków typu Stawinoga (tabl. VIII ryc. 15, 16).

36. Mikrotylczak zwykły. Do typu tego należy zaliczyć wszystkie mikrotylczaki wykonane z mikrolitycznych wiórów, a nie mieszczące się w ramach powyższych dwóch definicji. Tyłce mikrotylczaków tego typu łuskane są stromo lub półstromo, kształt ich jest prosty, rzadziej falisty lub wygięty. Tyłec nie znosi końcowej partii półsurowiaka i nie zaostroma żadnego z jego końców. Wymiary, jak u typów zdefiniowanych powyżej (tabl. XXVI ryc. 10, 16, 17).

37. Półtylczak typu Komornica. Zbrojnik, wykonany z wióra lub wydłużonego odłupka bardzo małych lub mikrolitycznych rozmiarów, posiada stromo łuskany półtyłec, usytuowany pod silnie rozwartym kątem względem podłużnej osi symetrii półsurowiaka (ok. 50 - 60°). Półtyłec leży najczęściej

w partii przysęczkowej i znosi dużą część półsurowiaka, często wraz z sęczkiem, tworząc ostry koniec, w wielu wypadkach zakończony negatywem mikro-rylcowym. Kształt linii półtylca jest najczęściej prosty. Wymiary półtylczaków typu Komornica wahają się najczęściej w granicach 1,5 - 2 cm długości i 6 - 10 mm szerokości (tabl. XXVI ryc. 37 - 41; tabl. XXXI ryc. 19).

38. Półtylczak trapezowato zdwojony. Zbrojnik wykonany z mikrolitycznego lub małego wióra. Posiada dwa półtylce wykonane na jednym z podłużnych boków półsurowiaka. Półtylce te usytuowane są pod dość ostrym lub średnio ostrym kątem (40 - 60°) względem podłużnej osi symetrii półsurowiaka (tabl. XXIX ryc. 15).

39. Mikropółtylczak zwykły. Do typu tego należą wszelkie pozostałe półtylczaki wykonane z małych lub mikrolitycznych wiórów lub odłupków. Półtylce ich bywają umieszczone pod różnymi kątami względem osi symetrii półsurowiaka. Mogą mieć kształty proste, faliste lub wygięte. Od półtylczaków typu Komornica różnią się tym, że półtylec na ogół ścina małą partię przy końcu półsurowiaka, nie tworząc przez to wyraźnego ostrza. Wymiary ich podobne są do wymiarów półtylczaków typu Komornica, w proporcjach często bywają smuklejsze (tabl. XXVI ryc. 42, 45).

40. Zbrojnik typu Wieliszew. Wykonany z regularnego średniego lub małego, rzadziej prawie mikrolitycznego wióra. Jedna z bocznych krawędzi posiada półtylec biegnący pod stromym kątem względem podłużnej krawędzi półsurowiaka (20 - 30°). Półtylec jest na ogół prosty, łuskany stromo lub półstromo. Linia łuskania bywa różnej długości; najczęściej kończy się blisko podstawy okazu. Półtylec zakończony jest u szczytu zbrojnika negatywem rylcowczym. Podstawa okazu jest z reguły poprzeczna, szeroka, bywa naturalnym zakończeniem wióra, może ją też stanowić krawędź celowego załamania półsurowiaka. Często podstawa zbrojników tego typu jest również załuskana także na stronę spodnią. Długość większości zbrojników typu Wieliszew waha się pomiędzy 2 - 3 cm. Szerokość podstawy wynosi zazwyczaj 8 - 10 mm (tabl. XXVII ryc. 18, 19; tabl. XXIX ryc. 13).

41. Zbrojnik z łuskaną podstawą. Smukły mikrolityczny wiórek, czasem zwięzający się ku partii przysęczkowej, którego podstawę załuskano najczęściej półstromym retuszem (tabl. XXIX ryc. 58 - 60).

42. Trójkąt janisławicki. Zbrojnik wykonany z długiego, smukłego, delikatnego wióra. Kształtem przypomina trójkąt nierównoboczny, czasem prostokątny, o bardzo krótkiej, poprzecznej podstawie łuskanej stromo i podobnie łuskanym, bardzo długim boku biegnącym pod kątem bliskim 90° do podstawy. Cechą charakterystyczną trójkąta tego typu jest bardzo krótka podstawa, w stosunku do biegnącego do niej pod kątem, zbliżonym do prostego, długiego, podłużnego boku (tabl. XXIX ryc. 22 - 23; tabl. XXXII ryc. 2 - 5).

43. Trójkąt nierównoboczny. Zbrojnik kształtu trójkąta nierównobocznego, wykonany z małego lub mikrolitycznego wióra. Najkrótszy i średni

bok trójkąta łuskane stromo, rzadziej półstromo. Bok najkrótszy stanowi podstawę trójkąta. Bok średni usytuowany jest do podstawy pod kątem lekko lub średnio rozwartym (ok. 120°) (tabl. XXIX ryc. 26, 30 - 36).

44. Trójkąt równoramienny. Jak trójkąt nierównoboczny. Różni się proporcjami boków. Podstawa i bok łuskany zbrojnika są równej długości (tabl. XXVII ryc. 48 - 55).

45. Trapez. Zbrojnik wykonany z wióra doborowego. Kształt zbrojnika przypomina trapez. Boki równoległe to surowe krawędzie wióra. Boki zbieżne (w przedłużeniu) to poprzeczne krawędzie półsurowiaka. Stanowią je dwa zbiegające się, łuskane stromo lub półstromo półtyłce. Zbiegają się one pod kątem średnio ostrym, ostrym, czasem linie zbiegających się półtyłców są niemal równoległe (tabl. XVII ryc. 31 - 35).

46. Mikrorylec. Odpadek powstały przy produkcji niektórych typów zbrojników. Posiada on kształt i ślady zabiegów technicznych, jak rylec węglowy środkowy lub boczny jednonegatywowy o łuskowisku najczęściej wklęsłym. Od prawdziwego rylca różni się morficznie mikrolitycznymi wymiarami oraz genezą i funkcją (tabl. XXVII ryc. 61 - 62).

ANALIZA MATERIAŁÓW

Zgodnie z wynikami ostatnich badań kultur polskiego mezolitu dzieli się on na dwa zasadnicze okresy: starszy, reprezentowany głównie przez zespoły kultury komornickiej (narwiański cykl przemysłów), oraz młodszy, w skład którego wchodzi wyróżnione przez S. K. Kozłowskiego kultury — janiślawicka (wiślański cykl przemysłów)¹, pieńkowska i czerwonołobowska. Autorzy wymienionych podziałów kulturowych polskiego mezolitu oparli się przede wszystkim na zespołach czystych, pochodzących z eksploracji. Dzięki temu można też było wypracować kryteria typologiczne różniące starszy i młodszy mezolit.

Opracowując materiały mezolityczne z obszaru środkowej i zachodniej części Niziny Wielkopolskiej operowano właśnie tymi kryteriami. Posłużyły one do wydzielenia zespołów z inwentarzy mieszanych oraz do ustalenia chronologii względnej tych zespołów. Z uwagi na to, że opracowywane zespoły pochodzą w dużej części z inwentarzy mieszanych, a brak zupełnie stanowisk o gwarantowanej czystości, analiza ich ograniczać się będzie do ich sklasy-

¹ H. Więckowska, M. Marczak, *Próba podziału kulturowego mezolitu Mazowsza*, Referat na II Konferencji poświęconej problematyce prahistorii plejstocenu i wczesnego holocenu Polski, Warszawa 1965, s. 1 - 32; S. K. Kozłowski, *Niektóre uwagi o polskim mezolicie*, Referat na II Konferencji poświęconej problematyce prahistorii plejstocenu i wczesnego holocenu Polski, Warszawa 1965, s. 33 - 51; tenże, *Z problematyki polskiego mezolitu*, „Archeologia Polski”, t. 10, z. 1, 1965, s. 151 - 174; tenże, *Z problematyki polskiego mezolitu*, cz. 2 *O podziale chronologicznym*, w: *Materiały do prahistorii plejstocenu i wczesnego holocenu Polski*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1967, s. 46 - 70.

fikowania w ramach wyżej wymienionych podziałów kulturowo-chronologicznych, których prawdziwość znalazła potwierdzenie w materiałach czystych. Zgodnie z poglądem zamieszczonym w rozdziale wstępnym, jako podstawę przyjęto podział S. K. Kozłowskiego, operującego terminem „kultura”.

STARSZY MEZOLIT

W licznej grupie zespołów posiadających w swych inwentarzach mezolityczne cechy typologiczne wyróżniono 30 podobnych sobie zespołów. Ich wzajemne podobieństwo polega na występowaniu podobnych zestawów charakterystycznych typów. W wypadku gdy inwentarz jest ubogi — na występowaniu pojedynczych typów charakterystycznych.

Szczegółową analizę tej grupy zespołów przeprowadzono na podstawie 14 najbardziej reprezentacyjnych i najbogatszych inwentarzy. Są to: Lasek 2, Lasek 2a, Lasek 5, Lasek 10, Lasek 14 skup. 2, Lasek 16 skup. 4, Wiórek 9, Mosina 1, Mosina 3 kotł. a i Mosina 3 kotł. 1 w pow. Poznań, Borowo 1, Borowo 2, Pięzkowo 1 w pow. średzkim oraz Kopanica ? w pow. wolsztyńskim. Najbardziej charakterystyczną cechą wymienionych zespołów jest występowanie pewnych typów zbrojników, takich jak tylczaki typu Stawinoga, mikrotylczaki pełnołukowe, półtylczaki typu Komornica, półtylczaki trapezowate zdwojone i trójkąty równoramienne.

Stanowisko Lasek 2 posiada w swym inwentarzu zespół zawierający grupę tych zbrojników. Składa się na nią 13 tylczaków typu Stawinoga (tabl. VI ryc. 4 - 15, 17), mikrotylczak pełnołukowy (tabl. VI ryc. 19), 4 półtylczaki typu Komornica (tabl. VI ryc. 18; tabl. VII ryc. 10 - 12) i 4 trójkąty równoramienne (tabl. VII ryc. 19 - 22). Jeszcze bogatsze w zbrojniki jest stanowisko z Lasku 2a, w którym również występuje zespół zawierający 21 tylczaków typu Stawinoga (tabl. VII ryc. 26 - 43; tabl. VIII ryc. 1 - 2, 10), 4 mikrotylczaki pełnołukowe (tabl. VIII ryc. 13 - 16), 8 półtylczaków typu Komornica (tabl. VIII ryc. 21 - 28) i 12 trójkątów równoramiennych (tabl. IX ryc. 19 - 30).

W inwentarzu stanowiska Lasek 5 wyróżniono tylczak typu Stawinoga. Zespół z Lasku 10 posiada 4 tylczaki typu Stawinoga (tabl. XI ryc. 4 - 7) oraz półtylczak typu Komornica (tabl. XI ryc. 8), a także mały trójkąt równoramienny (tabl. XI ryc. 11). Zespół z Lasku 14 skup. 2 zawiera 2 tylczaki typu Stawinoga (tabl. XI ryc. 13 - 14), półtylczak typu Komornica (tabl. XI ryc. 17) i trójkąt równoramienny (tabl. XI ryc. 18).

W stanowisku Lasek 16 skup. 4 na grupę zbrojników składają się 2 ułamane tylczaki typu Stawinoga (tabl. XII ryc. 1 - 2) oraz 3 półtylczaki typu Komornica (tabl. XII ryc. 3 - 5). Bogate w zbrojniki jest również stanowisko Wiórek 9. Wyróżniono wśród nich 8 tylczaków typu Stawinoga (tabl. XXII ryc. 10 - 17) i mikrotylczak pełnołukowy (tabl. XXIII ryc. 19), 7 półtylczaków typu Ko-

mornica (tabl. XXII ryc. 25 - 29), 2 półtylczaki trapezowato zdwojone (tabl. XXII ryc. 34 - 35) i 5 trójkątów równoramiennych.

Stanowisko Mosina 1, w ogóle bogate w wyroby, posiada wśród zbrojników, prócz 20 trójkątów nierównobocznych, 2 trójkąty równoramienne. W zespole z Mosiny 3 kotl. a znajdują się 4 tylczaki typu Stawinoga (tabl. XIII ryc. 14 - 17), 3 tylczaki typu Komornica (tabl. XIII ryc. 32 - 34) oraz 8 trójkątów równoramiennych (tabl. XIII ryc. 6 - 13). Także w zespole z Mosiny 3 kotl. 1 wystąpiło 6 tylczaków typu Stawinoga (tabl. XIV ryc. 8 - 9, 11 - 12, 15, 17), 1 mikrotylczak pełnołukowy (tabl. XIV ryc. 18), 2 półtylczaki typu Komornica (tabl. XIV ryc. 19 - 20) i 2 trójkąty równoramienne (tabl. XIV ryc. 16, 21).

W bardzo bogatym w zbrojniki stanowisku Borowo 1 wyróżniono także grupę charakterystycznych typów zbrojników, której skład podobny jest do zespołów zbrojników opisanych wyżej. Grupę tę tworzą: 21 tylczaków typu Stawinoga (tabl. XXV ryc. 19 - 23; tabl. XXVI ryc. 1 - 4, 7 - 10, 21 - 29), 2 mikrotylczaki pełnołukowe (tabl. XXVII ryc. 56 - 57), 6 półtylczaków typu Komornica (tabl. XXVI ryc. 37 - 41, 44) oraz 13 trójkątów równoramiennych (tabl. XXVII ryc. 43 - 55). Podobnie wśród zbrojników pochodzących ze stanowiska Borowo 2 wyróżniono 9 tylczaków typu Stawinoga (tabl. XXIX ryc. 1 - 9), półtylczak trapezowato zdwojony (tabl. XXIX ryc. 15) i 2 trójkąty równoramienne (tabl. XXIX ryc. 56 - 57).

W inwentarzu z Pięczkowa 1 wystąpiły 4 tylczaki typu Stawinoga (tabl. XXXI ryc. 8 - 11), mikrotylczak pełnołukowy (tabl. XXXI ryc. 12), 3 półtylczaki typu Komornica (tabl. XXXI ryc. 19 - 20, 30) i 2 trójkąty równoramienne (tabl. XXXII ryc. 16 - 17). Ostatni z bogatych zespołów z omawianej grupy, to nieoznaczone stanowisko z Kopanicy w powiecie Wolsztyn. Wśród zbrojników z tego stanowiska wyróżniono 8 tylczaków typu Stawinoga (tabl. XXXVIII ryc. 14, 16 - 22) i 3 półtylczaki typu Komornica (tabl. XXXVIII ryc. 32 - 34).

Drugą cechą charakterystyczną, wspólną dla grupy zespołów posiadających podane wyżej typy zbrojników, jest częste występowanie rylców i drapaczy różnych typów. W zespołach reprezentujących omawianą grupę rylce występują w Lasku 2 — rylec łamaniec dwunegatywowy, w Lasku 5 — rylec kombinowany dwukońcowy klinowy boczny, w Lasku 10 — rylec klinowy boczny dwunegatywowy (tabl. IX ryc. 34), w Lasku 16 skup. 4 — rylec klinowy boczny dwunegatywowy (tabl. XI ryc. 23), w Mosinie 1 — rylec węglowy boczny, w Mosinie 3 kotl. a — rylec klinowy boczny dwunegatywowy (tabl. XIII ryc. 2).

W inwentarzu stanowiska Borowo 1 wyróżniono 1 rylec klinowy boczny (tabl. XXIV ryc. 10), bardzo duży, wielonegatywowy, typu „nakopalnianego”, zwykły rylec klinowy środkowy, wielonegatywowy (tabl. XXIV ryc. 11) oraz 3 rylce węglowe boczne (tabl. XXIV ryc. 5 - 6, 9). Dwa pierwsze jednonegatywowe, trzeci prawdopodobnie dwunegatywowy. W inwentarzu stanowiska

Borowo 2 wystąpił też rylec klinowy środkowy dwunegatywowy (tabl. XXVIII ryc. 9). W Pięzkowie 1 wyróżniono rylec jedynie wykonany na małym wiórku (tabl. XXXI ryc. 6). Również w nieoznaczonym stanowisku z Kopanicy w pow. Wolsztyn znajduje się rylec węglowy boczny jednonegatywowy.

Drapacze w liczbie 24 występują w inwentarzach stanowiska Lasek 2. Głównie podkrążkowe, krążkowe oraz odłupkowe o drapisku symetrycznie i skośnie zakolonym. W Lasku 5 wyróżniono 5 drapaczy: 4 odłupkowe o drapisku symetrycznie zakolonym i drapacz odłupkowy o drapisku skośnie zakolonym. W zespole z Lasku 16, skup. 4 wyróżniono drapacz wiórowy o drapisku skośnie zakolonym (tabl. XI ryc. 25) i dwa drapacze odłupkowe, jeden o drapisku symetrycznie, drugi skośnie zakolonym (tabl. XI ryc. 24, 27).

Grupę drapaczy na stanowisku Wiórek 9 stanowią 3 drapacze wiórowe o drapisku symetrycznie zakolonym (tabl. XXII ryc. 2, 3, 5). Ostatni z nich to okaz mikrolityczny, dalej — ułamany drapacz wiórowy o drapisku skośnie zakolonym (tabl. XXII ryc. 8) i drapacz odłupkowy o drapisku symetrycznie zakolonym (tabl. XXII ryc. 4). Drapacze występują też w zespole z Mosiny 1 w liczbie 5 sztuk, w tym 2 wiórowe i 2 odłupkowe. Drapiska wszystkich okazów są symetryczne.

Także w inwentarzu stanowiska Mosina 3 kotł. a znajdują się 3 drapacze odłupkowe o drapisku symetrycznie zakolonym (tabl. XIII ryc. 4), drapacz odłupkowy o drapisku skośnie zakolonym (tabl. XIII ryc. 5), 6 drapaczy podkrążkowych i 4 drapacze krążkowe. Dwa drapacze odłupkowe o symetrycznie zakolonym drapisku oraz drapacz podkrążkowy wchodzi w skład zespołu z Mosiny 3 kotł. 1 (tabl. XIV ryc. 3 - 5).

W inwentarzu stanowiska Borowo 1 wyróżniono 2 drapacze wiórowe o drapisku symetrycznie zakolonym i drapacz odłupkowy tego typu oraz drapacz wiórowy mikrolityczny (tabl. XXV ryc. 1 - 4). W inwentarzu zabytków z Borowa 2 wystąpiły 2 drapacze odłupkowe: jeden o drapisku zakolonym symetrycznie, drugi skośnie zakolonym (tabl. XXVIII ryc. 10 - 11). Wśród zabytków z Pięzkowa 1 wyróżniono 4 drapacze wiórowe i 6 drapaczy odłupkowych o drapisku symetrycznie zakolonym (tabl. XXX ryc. 25 - 27; tabl. XXXI ryc. 1). W zespole z Kopanicy wystąpiło 5 drapaczy odłupkowych, w tym 3 o drapisku symetrycznym i 2 o drapisku asymetrycznie zakolonym (tabl. XXXVIII ryc. 10).

Sumując powyższe spostrzeżenia stwierdzamy, że dla 14 wymienionych zespołów charakterystyczne jest występowanie tylczaków typu Stawinoga, półtylczaków typu Komornica, trójkątów równoramiennych, mikrotylczaków pełnolukowych oraz — w dwóch wypadkach — półtylczaków trapezowato zdwojonych. W 11 wypadkach (na 14 szczegółowo analizowanych stanowisk) w zespołach tych wystąpiły rylce oraz w 13 wypadkach drapacze.

Najbliższe analogie do wyrobów tego typu znajdujemy w stanowiskach ze Stawinogi pow. Pułtusk, Całowanie pow. Otwock oraz Komornicy pow.

Nowy Dwór Mazowiecki. W zespole ze Stawinogi znajdujemy więc liczne analogie do tylczaków typu Stawinoga². Również licznie wystąpiły tylczaki typu Stawinoga na stanowisku z Całowania³ oraz, choć w mniejszej liczbie, w zespole z Komornicy⁴. Tylczaki tego typu znane są także ze stanowisk małopolskich. Między innymi z Porębów Dymarskich i Majdana II—1 w pow. Kolbuszowa⁵ oraz z terenów górnego dorzecza Odry i Warty ze stanowisk Trzebea 1/63 pow. Pajęczno, Ciszówka pow. Myszków i innych⁶.

Analogie do mikrotylczaków pełnołukowych, które wystąpiły w 4 zespołach z naszego terenu znajdujemy w zespole z Całowania, a także w stanowiskach małopolskich z Jastrzębca, Lubani i Sieczkowa w pow. Busko Zdrój, z Majdana I pow. Kolbuszowa i z Życin pow. Staszów⁷, a także z dorzeczy górnej Odry i Warty, ze stanowiska Dzierżno 1 pow. Gliwice⁸. Półtylczaki typu Komornica wystąpiły w zespołach ze Stawinogi⁹, z Całowania i z Komornicy¹⁰. Występujące także w licznych zespołach mezolitycznych z Małopolski¹¹. Półtylczaki trapezowato zdwojone wystąpiły na omawianym przez nas terenie tylko dwukrotnie. Dwa okazy w zespole z Wiórka 9 i jeden w Borowie 2. Tego typu zbrojniki wyróżniono w zespole ze Stawinogi, z Całowania i z Komornicy. Podobne lecz większe okazy znane są z Małopolski z Zakrzowa pow. Kraków¹².

Analogie do stosunkowo licznej grupy trójkątów równoramiennej znaj-

² M. Marczak, *Najstarszy mezolit Mazowsza w świetle dotychczasowych odkryć we wsi Stawinoga, pow. Pultusk*, „Archeologia Polski”, t. 9, z. 1, 1964, s. 42, tabl. I, ryc. 17, 20 - 21, 23; H. Więckowska, M. Marczak, *Próba podziału kulturowego mezolitu Mazowsza*, w: *Materiały do prehistorii plejstocenu i wczesnego holocenu Polski*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1967, s. 19, tabl. I, ryc. 14 - 20.

³ Stanowisko to jest obecnie w dalszym ciągu eksplorowane. Możliwość zapoznania się z materiałami zawdzięcza autor uprzejmości doc. R. Schilda.

⁴ H. Więckowska, M. Marczak, *Próba podziału...* (1967), o.c., s. 23, tabl. III, ryc. 1 - 6.

⁵ S. K. Kozłowski, *Z problematyki...* (1), o.c., tabl. III ryc. 5, 27, 28.

⁶ B. Ginter, *Schyłkowy paleolit i mezolit w dorzeczu górnej Odry i górnej Warty*, praca doktorska w maszynopisie, 1966.

⁷ S. K. Kozłowski, *Mezolit Małopolsce (Dorzecze górnej Wisły)*, praca doktorska w maszynopisie, 1965, s. 66.

⁸ B. Ginter, *Schyłkowy paleolit...*, o.c., tabl. XLII, ryc. 5, 6.

⁹ M. Marczak, *Najstarszy mezolit Mazowsza...*, o.c. tabl. I, ryc. 14; H. Więckowska, M. Marczak, *Próba podziału...* (1967), o.c., s. 9, tabl. I, ryc. 21.

¹⁰ H. Więckowska, M. Marczak, *Próba podziału...* (1967), o.c., tabl. III, ryc. 7 - 13.

¹¹ S. K. Kozłowski, *Mezolit Małopolsce...*, o.c., s. 63.

¹² M. Marczak, *Najstarszy mezolit Mazowsza...*, o.c., tabl. I, ryc. 15; H. Więckowska, M. Marczak, *Próba podziału...* (1967), o.c., s. 21; H. Więckowska, *Mezolit*, w: *Materiały do prehistorii ziem polskich, cz. I Paleolit i mezolit*, Warszawa 1964, tabl. III, ryc. 39; S. K. Kozłowski, *Z problematyki...* (1), o.c., tabl. I, ryc. 8 - 9.

dujemy w pojedynczym egzemplarzu tego typu ze Stawinogi¹³, w wielu okazach z Całowania i Komornicy¹⁴ oraz w mezolitycznych stanowiskach z Małopolski¹⁵. Rylce i drapacze typologicznie podobne do okazów z analizowanych przez nas stanowisk stanowią poważną grupę narzędzi z zespołów Stawinogi, Całowania i Komornicy. Procent rylców na tych stanowiskach wynosi odpowiednio 13,4%, 7%, 5%, a drapacze 28%, 30%, 19,7%¹⁶. Analogiczne rylce i drapacze występują również stosunkowo licznie w zespołach małopolskich¹⁷.

Analogii podobnych można by przytoczyć więcej. Poprzestano tu na zacytowaniu najważniejszych stanowisk. Stanowiska posiadające najbliższe analogie do analizowanych w tym rozdziale zespołów, pochodzących z terenów Niziny Wielkopolskiej, stanowią grupę zespołów pokrewnych sobie typologicznie i chronologicznie. Pokrewieństwo to zostało najlepiej udowodnione na podstawie grupy trzech czystych zespołów pochodzących z eksploracji i bogatych w zabytki. Są to Stawinoga, Całowanie i Komornica. Na podstawie analizy typologicznej określono ich przynależność do starszego odcinka mezolitu (cykl narwiański lub kulutra komornicka).

Nie byłoby celowe powtarzać w tym miejscu szczegółowo argumenty wskazujące na wczesny wiek tych zespołów i ich pokrewieństwo kulturowe z innymi zespołami mezolitycznymi Niżu Europejskiego. Zostały one już kilkakrotnie szczegółowo przedstawione w różnych publikacjach¹⁸.

Wystarczy krótko przypomnieć, że najbliższe pokrewieństwo typologiczne obserwować można ze stanowiskami mezolitycznymi północno-zachodniej Europy z terenów Anglii, południowej Szwecji, Danii i Niemiec północnych. Takie stanowiska jak Star Carr¹⁹, Pinnberg²⁰, Klosterlund²¹, Duvensee²² czy Ageröd²³, datowane metodami przyrodniczymi na wczesne fazy holocenu, dostarczyły najbliższych analogii głównie wśród form zbrojników. Datowanie pokrewnych im stanowisk z Mazowsza (Stawinoga, Całowanie i Komornica) na okres preborealny i borealny potwierdza fakt, że występują w nich liczne

¹³ H. Więckowska, M. Marczak, *Próba podziału...* (1967), o.c., s. 19, tabl. I ryc. 26.

¹⁴ Ibidem, s. 25, tabl. III, ryc. 14 - 20.

¹⁵ S. K. Kozłowski, *Mezolit w Małopolsce...*, o.c., s. 65.

¹⁶ H. Więckowska, M. Marczak, *Próba podziału...* (1967), o.c., s. 1 - 41.

¹⁷ S. K. Kozłowski, *Z problematyki...* (1), o.c., s. 151 - 174.

¹⁸ H. Więckowska, *Mezolit...*, o.c., s. 265; H. Więckowska, M. Marczak, *Próba podziału...*, (1967), o.c.; S. K. Kozłowski, *Niektóre uwagi...*, o.c.

¹⁹ J. G. D. Clark, *Excavations at Star Carr*, Cambridge 1964.

²⁰ A. Rust, *Die Funde von Pinnberg*, Neumünster 1958.

²¹ T. Mathiassen, *Gudena-Kulturen*, "Aarbøger", 1937, z. 1.

²² H. Schwabedissen, *Die mittlere Steinzeit im westlichen Norddeutschland*, Neumünster 1944.

²³ C. A. Althin, *The Chronology of the Stone Age Settlement of Scania, Sweden*, „Acta Archaeologica Lundensia”, seria 4, nr 1, 1954.

drapacze, wśród nich także drapacze typu tarnowiańskiego, nawiązujące typologicznie do ostatniej fazy paleolitu. Ostatnie wyniki analiz przyrodniczych ze stanowiska w Całowaniu pozwalają tym bardziej przypuszczać, że dotychczasowe datowanie oparte wyłącznie na typologii jest zgodne z datowaniami przyrodniczymi.

Tak więc zespoły Wielkopolskie analizowane w tym rozdziale wykazują największe pokrewieństwo z zespołami kultury komornickiej (cyklu narwiańskiego). Chronologicznie należy umieścić je w okresach preborealnym i borealnym, zapewne bez fazy schyłkowej tego ostatniego.

Zespoły kultury komornickiej, jakimi dysponujemy, są w większości zbyt ubogie i czystość ich jest niedostatecznie udowodniona, aby móc dokonać ich bardziej precyzyjnego podziału chronologicznego, z uwzględnieniem trzech faz starszego mezolitu, proponowanych przez S. K. Kozłowskiego. Kierując się kryteriami typologii można najwyżej założyć, że spośród 14 dokładnie przeanalizowanych reprezentacyjnych stanowisk kultury komornickiej 2 są starsze od pozostałych. Są to zespoły Wiórek 9 i Borowo 2. Wskazywałoby na to występowanie w nich półtylczaków trapezowato zdwojonych i niewielka liczba towarzyszących im trójkątów równoramiennych. O wczesnej dacie tych zespołów świadczyłyby także wystąpienie w nich licznej stosunkowo grupy tylczaków typu Stawinoga, które w zespole z Wiórka 9 nieznacznie przeważają ilościowo nad półtylczakami typu Komornica, a w zespole z Borowa 2 przy ilości 9 tylczaków typu Stawinoga brak zupełnie półtylczaków typu Komornica. Cechy te wskazywałyby na konieczność umieszczenia obu zespołów w okresie preborealnym, najdalej w początkach okresu borealnego (?)²⁴.

Pozostałe zespoły należy na podstawie typologii ich inwentarzy umieścić w okresie borealnym. Wszystkie, prócz zespołu z Mosiny 1, posiadają przewagę tylczaków typu Stawinoga nad półtylczakami typu Komornica (zespół z Mosiny 1 nie posiada żadnego z tych dwóch typów zbrojników). Prócz tego, spośród 12 zespołów datowanych na okres borealny, 9 posiada w swych inwentarzach rylce oraz wszystkie prócz zespołu z Lasku 14 skup. 2 posiadają spory procent drapaczy. Brak rylców i drapaczy w zespole z Lasku 14 skup. 2 tłumaczyć należy najprawdopodobniej fragmentarycznością zespołu. Za datowaniem pozostałych 12 zespołów na okres borealny przemawia dodatkowo brak w ich inwentarzach skrobaczy wielorakich i trapezów²⁵.

Prócz wyżej przeanalizowanych zespołów, do starszego mezolitu należy także zaliczyć 16 zespołów uboższych posiadających elementy typologiczne kultury komornickiej. Są to: Wytomyśl 1 pow. Nowy Tomyśl, Oborniki 2a pow. Oborniki, Luboń 2, Łódź 3, Pobiedziska 2, Poznań-Golecin 1b, Mosina 2,

²⁴ S. K. Kozłowski, *Z problematyki...* (2), o.c., s. 68 - 69.

²⁵ S. K. Kozłowski, *Z problematyki...* (2), o.c., s. 69; H. Więckowska, M. Marczał, *Próba podziału...* (1967), o.c., s. 27 - 28.

Mosina 3, Mosina 5, Mosina 10, Mosina „na lewym brzegu”, Niwka 2 i Rogalinek 9 pow. Poznań, Młodzikowo 3 pow. Środa, Kargowa f pow. Sulechów, Wronki 2 pow. Szamotuły²⁶.

Tabela 1

WYNIKI ANALIZY 14 REPREZENTACYJNYCH ZESPOŁÓW
STARSZEGO MEZOLITU

Starszy mezolit — kultura komornicka	
faza starsza	faza młodsza
Wiórek 9	Lasek 16 skup. 4
Borowo 2	Lasek 14 skup. 2
	Pięczkowo 1
	Kopanica ?
	Mosina 3 kotl. 1
	Mosina 1
	Mosina 3 kotl. a
	Lasek 10
	Lasek 2a
	Lasek 2
	Lasek 5
	Borowo 1

Uwaga: Zarówno w starszej, jak i młodszej fazie umieszczono zespoły od najstarszych typologicznie na dole do najmłodszych typologicznie na górze.

MŁODSZY MEZOLIT

Wśród licznych stanowisk mezolitycznych pochodzących z terenów północno-zachodniej części Niziny Wielkopolski, obok wymienionych wyżej zespołów należących do kultury komornickiej, wystąpiła jeszcze druga, również liczna grupa zespołów pokrewnych sobie typologicznie, lecz różniących się od zespołów komornickich przeanalizowanych w poprzednim rozdziale. Wśród 63 zespołów należących do drugiej grupy wyróżniono 9 wystarczająco bogatych w typy, aby na ich podstawie oprzeć analizę całej grupy. Są to: Poznań-Janikowo 1, Poznań-Staroleka 1 w pow. Poznań, Mosina 3 kotl. 2, Mosina 10 i Niwka 1 w pow. Śrem oraz zespoły wyróżnione na podstawie typologii z inwentarzy stanowisko Borowo 1, Borowo 2 i Pięczkowo 1 w pow. Śrem, a także zespół Sulęcinek 1 w tymże powiecie.

Podobnie jak dla zespołów kultury komornickiej, tak i dla drugiej grupy zespołów najbardziej charakterystyczną cechą ich składu typologicznego jest zestaw pewnych typów zbrojników. Do zestawu tego należą: zbrojniki typu Wieliszew, trójkąty janisławickie, zbrojniki z łuskaną podstawą, wiórki mikro-

²⁶ Dane mówiące o rodzaju i ilości występowania poszczególnych typów w tych inwentarzach znajdują się w załączonej tabeli typologicznej.

łuskane, a przede wszystkim trapezy. Zespół z Poznania Janikowa 1, prócz pojedynczego tylczaka typu Stawinoga i dwóch mikrotylczaków zwykłych, posiada 4 zbrojniki typu Wieliszew (tabl. XXI ryc. 6 - 9), 3 wiórki mikrołuskane (tabl. XXI ryc. 10 - 12) oraz 2 zbrojniki mikrolityczne pointes á crân (tabl. XXI ryc. 2, 5). W Poznaniu-Starołęce 1 wyróżniono, obok trójkątów nierównobocznych, także 4 trapezy²⁷.

Również zespół Mosina 3 kotł. 2 posiada, obok 12 trójkątów nierównobocznych, zbrojnik typu Wieliszew (tabl. XV ryc. 11) oraz 4 trapezy (tabl. XV ryc. 18 - 21). W inwentarzu z Mosiny 10, obok zespołu komornickiego, wyróżniono 2 zbrojniki z łuskaną podstawą i łuskanym półtylcem (tabl. XVII ryc. 38 - 39) oraz 23 trapezy (tabl. XVII ryc. 31 - 35, 40 - 43). W zespole z Niwki 1 na grupę zbrojników składają się, prócz 6 zwykłych mikrotylczaków, z których 3 są bardzo smukłe (tabl. XIX ryc. 14 - 16), 3 trójkąty janisławickie (tabl. XIX ryc. 13, 18, 20), zbrojnik z mikrołuskaną podstawą (tabl. XIX ryc. 30), 10 trapezów (tabl. XIX ryc. 26 - 29; tabl. XX ryc. 1 - 6) oraz 2 trójkąty równoramienne, które najprawdopodobniej nie należą do tego zespołu.

Obok bogatego zespołu komornickiego wyróżniono w zmieszonym stanowisku Borowo 1 zespół podobny do zespołów, którymi się obecnie zajmujemy. W skład jego wchodzi 3 zbrojniki typu Wieliszew (tabl. XXVI ryc. 46; tabl. XXVII ryc. 18 - 19), 3 trójkąty janisławickie (?) (tabl. XXVI ryc. 53; tabl. XXVII ryc. 11, 35), zbrojnik z łuskaną podstawą (tabl. XXVII ryc. 59), mikrowiórek z załuskaną krawędzią (tabl. XXVII ryc. 58), a także 2 mikrorylce (tabl. XXVII ryc. 61 - 62).

Podobnie jak w poprzednim wypadku, tak i w inwentarzu z Borowa 2, obok bogatego komornickiego zespołu wyróżniono zespół o cechach typologicznie różnych od kultury komornickiej. Składają się nań 2 zbrojniki typu Wieliszew (tabl. XXIX ryc. 13 - 14), 4 trójkąty janisławickie (tabl. XXIX ryc. 22 - 25), 4 zbrojniki z łuskaną podstawą (tabl. XXIX ryc. 58 - 60; tabl. XXX ryc. 3).

Również w zmieszonym inwentarzu z Pięczkowa 1 wyróżniono, obok zbrojników komornickich, także 8 zbrojników typu Wieliszew (tabl. XXXI ryc. 21 - 25, 27, 31 - 32), 2 trójkąty janisławickie (tabl. XXXII ryc. 2 - 3); być może, że trójkątami janisławickimi są także niektóre inne zbrojniki uszkodzone (tabl. XXXII ryc. 4 - 7); 20 trapezów (tabl. XXXII ryc. 31 - 34) oraz 2 wiórki mikrołuskane (tabl. XXXII ryc. 26 - 27).

W zespole z Sulęcinka 1 wystąpiły 2 zbrojniki typu Wieliszew (tabl. XXXIII ryc. 10 - 11), 3 trójkąty janisławickie (tabl. XXXIII ryc. 7 - 9), zbrojnik z załuskaną podstawą (tabl. XXXIII ryc. 15), 2 mikrowiórki łuskane (tabl. XXXIII ryc. 12 - 13) i 7 trapezów (tabl. XXXIII ryc. 18 - 19).

²⁷ Ilustracje inwentarza stanowiska Poznań-Starołęka 1 opublikowano w „Fontes Archaeologici Posnanienses”, t. 12, 1961.

Prócz wymienionych zbrojników, wszystkie omawiane zespoły posiadają bardzo charakterystyczną grupę wyrobów, mianowicie skrobacze. Wyróżniono je w Poznaniu-Janikowie 1 — 37 okazów (tabl. XX ryc. 9, 13), w Poznaniu Starołęce 1 — 3 okazy, w Mosinie 3 kotł. 2 - 1 okaz (tabl. XV ryc. 2), w Mosinie 10 aż 84 okazy (tabl. XVI ryc. 5, 8 - 12, 16 - 19), w Niwce 1 - 24 okazy (tabl. XIX ryc. 2 - 6, 8). Skrobacze wystąpiły także w dużej liczbie w zespołach z Borowa 1 — 14 sztuk (tabl. XXV ryc. 5 - 8) i z Borowa 2 (tabl. XXVIII ryc. 12, 14), a także w zespołach z Pięczkowa 1 — 15 okazów (tabl. XXXI ryc. 2, 3, 5).

Rylce stanowią w omawianych zespołach grupę bardzo nieliczną. Prócz Poznania-Starołęki 1 i Sulęcinka 1 (tabl. XXXIII ryc. 1), gdzie wyróżniono po jednym rylcu klinowym bocznym, rylce albo nie występują wcale, albo — jeśli są — to należą do zespołu domieszanego w tym stanowisku. O tym, że rylce te należą do drugiego zespołu świadczą inne wyroby, różne od składu omawianych tu zespołów, a mechanicznie z nimi przemieszane, zgadzające się natomiast z faktem występowania rylców. Tak należy interpretować 3 rylce ze stanowiska Mosina 10, które obok zespołu zawierającego wymienione wyżej typy zbrojników i skrobaczy, wiążą się z drugim zespołem tego stanowiska (komornickim), na który prócz rylców składają się tylczaki typu Stawinoga, półtylczaki typu Komornica oraz trójkaąt równoramienny. Występowanie rylców na stanowiskach z Borowa 1 i Borowa 2 tłumaczyć należy w ten sam sposób. Zespoły komornickie tych stanowisk omówiono w poprzednim rozdziale.

Tak więc cechami łączącymi drugą, omawianą w tym miejscu grupę zespołów mezolitycznych są: występowanie grupy zbrojników, na którą składają się zbrojniki typu Wieliszew, trójkaąty janisławickie, zbrojniki z luskaną podstawą, wiórki mikrołuskane i trapezy, występowanie grupy skrobaczy licznej w stosunku do ilości wyrobów całego zespołu oraz niemal zupełny brak rylców.

Podobnie jak w poprzednim rozdziale, tak i w tym wypadku najbliższe analogie dla drugiej grupy zespołów znajdujemy w czystych zespołach pochodzących w większości z eksploracji przeprowadzonych na terenie Mazowsza, mianowicie z Wistki Szlacheckiej III/60 pow. Włocławek, z Wieliszewa XIII pow. Nowy Dwór Mazowiecki oraz z zespołu grobowego z Janisławic w pow. Skierniewice. Analogie takie znajdujemy również w niektórych stanowiskach z terenów Małopolski, a także w najbliższym geograficznie zespole z Pietrzykowa w pow. Września.

Zbrojniki typu Wieliszew spotykane w naszych stanowiskach znajdują swe odpowiedniki w inwentarzach z Wistki Szlacheckiej III/60²⁸, z Wieliszewa

²⁸ H. Więckowska, M. Marczak, *Próba podziału...* (1967), o.c., s. 32, tabl. V, ryc. 1 - 5.

XIII²⁹, oraz z zespołu grobowego z Janisławic³⁰, prócz tego w małopolskich zespołach mezolitycznych z Baraków pow. Kraśnik, Jawornika Czarnej pow. Dębica i z Raniżowa pow. Kolbuszowa³¹. Zbrojniki takie wystąpiły też w inwentarzu stanowiska z Czatachowej pow. Częstochowa³².

Analogie do trójkatów janisławickich znamy przede wszystkim z eponimicznego stanowiska w Janisławicach³³. Występują one również w Wistce Szlacheckiej III/60 oraz w Wieliszewie XIII³⁴, także w Raniżowie³⁵ i w Czatachowej³⁶. Trzy trójkaty janisławickie znane są także ze stanowiska w Pietrzykowie³⁷.

Zbrojniki z łuską podstawą znane są ze stanowisk mazowieckich Poddębe pow. Nowy Dwór Mazowiecki wykop VII³⁸, z Wieliszewa XVI³⁹, ze stanowisk małopolskich z Majdana I-2 i Majdana II-2 pow. Kolbuszowa⁴⁰ oraz z Wielkopolski z Pietrzykowa⁴¹. Wiórki mikrolityczne z załuskanyimi krawędziami spotykamy w zespołach z Poddębego wyk. VII⁴² i Wieliszewa XVI⁴³, z Majdana I-2 i z Majdana II-2⁴⁴, a także z Pietrzykowa⁴⁵. Trapezy wystąpiły w zespole z Wistki Szlacheckiej III/60, liczne okazy w Wieliszewie XIII⁴⁶, także w zespołach małopolskich — Płazówka II, Jawornik Czarna, Raniżów, Majdan II-1 i Majdan II-2⁴⁷.

Skrobacze, stanowiące duży procent omawianych tu zespołów z Wielkopolski, wystąpiły także w dużej liczbie w Wistce Szlacheckiej III/60 i w Wie-

²⁹ Ibidem, s. 34, tabl. VII, ryc. 1 - 2.

³⁰ M. Chmielewska, *Grób kultury tardenuaskiej w Janisławicach, pow. Skierniewice*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. 20, 1954, tabl. VI, ryc. 15 - 21.

³¹ S. K. Kozłowski, *Z problematyki...* (1), o.c., tabl. IV, ryc. 6 - 8, 29 - 30, 39.

³² B. Ginter, *Schylkowy paleolit...*, o.c., tabl. XL, ryc. 8 - 13.

³³ M. Chmielewska, *Grób...* o.c., tabl. VI, ryc. 1 - 8.

³⁴ H. Więckowska, M. Marczak, *Próba podziału...* (1967), o.c., tabl. V, ryc. 9, tabl. VII, ryc. 7 - 9.

³⁵ S. K. Kozłowski, *Z problematyki...* (1), o.c., tabl. IV, ryc. 36 - 37.

³⁶ B. Ginter, *Schylkowy paleolit...*, o.c., tabl. XL, ryc. 15.

³⁷ M. Kobusiewicz, *Krzemienica przemysłu tardenuaskiego z Pietrzykowa, pow. Września*, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, t. 14, 1963, ryc. 7, 1 - 3.

³⁸ M. Marczak, *Sprawozdanie z eksploracji wykopu VII we wsi Poddębe, pow. Nowy Dwór*, „Sprawozdania Archeologiczne”, t. 14, 1962, tabl. II, ryc. 27 - 28.

³⁹ H. Więckowska, *Mezolit...*, o.c., tabl. X, ryc. 34.

⁴⁰ S. K. Kozłowski, *Z problematyki...* (1), o.c., tabl. VI, ryc. 11 - 12, 17 - 18.

⁴¹ M. Kobusiewicz, *Krzemienica przemysłu tardenuaskiego...*, o.c., ryc. 7, 13.

⁴² M. Marczak, *Sprawozdanie z eksploracji...*, o.c., tabl. II, ryc. 26.

⁴³ H. Więckowska, *Mezolit...*, o.c., tabl. X, ryc. 32.

⁴⁴ S. K. Kozłowski, *Z problematyki...* (1), o.c., tabl. VI, ryc. 13 - 15, 20.

⁴⁵ M. Kobusiewicz, *Krzemienica przemysłu tardenuaskiego...*, o.c., ryc. 7, ryc. 18 - 20, 23.

⁴⁶ H. Więckowska, M. Marczak, *Próba podziału...* (1967), o.c., s. 32, 34.

⁴⁷ S. K. Kozłowski, *Z problematyki...* (2), o.c., s. 58.

liszewie XIII, gdzie procent ich wynosi odpowiednio 38,8% i 19,4%⁴⁸. Również licznie wystąpiły one w Małopolsce w stanowiskach z Raniżowa, Płazówki i Jawornika Czarnej⁴⁹. W Pietrzykowie skrobacze stanowią dużą grupę obejmującą 22,2% wszystkich narzędzi⁵⁰.

Przytoczono tu tylko analogie z najważniejszych, najlepiej zbadanych i udokumentowanych stanowisk. Zespoły, z których te analogie pochodzą, stanowią pewną pokrewną sobie typologicznie i chronologicznie grupę kultur. Największą z tych kultur (pod względem liczby stanowisk) i najlepiej zbadaną reprezentują zespoły z Wistki Szlacheckiej III/60, z Wieliszewa XIII i z Janisławic na Mazowszu oraz takie zespoły z Małopolski, jak Baraki, Jawornik Czarna i Raniżów. Nazwano ją kulturą janisławicką (wiślański cykl przemysłów mezolitycznych).

Kultura janisławicka typologicznie wiąże się najprawdopodobniej z terenem północno-zachodniej Europy, z kulturami Maglemose i Gudenaa-Oldesloe. Związki te jednak nie są tak wyraźne jak w wypadku kultury komornickiej. Podstawą datowania zespołów kultury janisławickiej jest przede wszystkim fakt licznego występowania trapezów. Pojawienie się tych zbrojników jest wg S. K. Kozłowskiego zjawiskiem międzykulturowym. Nastąpiło ono w stosunkowo krótkim czasie w różnych kulturach mezolitycznych i na dużej przestrzeni. Moment ten miał miejsce na przełomie okresów borealnego i atlantyckiego. Od tej chwili liczba trapezów w zespołach mezolitycznych wzrasta tym bardziej, im młodszy jest wiek tych zespołów⁵¹. Również H. Więckowska przyjmuje za młodsze zespoły z trapezami⁵².

Drugim ważnym zjawiskiem typologicznym, określającym względną chronologię zespołów kultury janisławickiej, jest wskaźnik wzajemnego stosunku liczbowego drapaczy do skrobaczy. Im więcej w danym zespole występuje skrobaczy (kosztem drapaczy), tym zespół ten jest młodszy⁵³. Zespoły janisławickie cechuje wyraźna przewaga skrobaczy. Pewne znaczenie dla datowania posiada też fakt występowania lub braku ryłców. Występowanie ryłców jest bardziej charakterystyczne dla starszego mezolitu (okresy preborealny i borealny). Zmniejszanie się ich liczby jest typowe dla mezolitu młodszego (okres atlantycki)⁵⁴.

⁴⁸ H. Więckowska, M. Marczak, *Próba podziału...* (1967), o.c., s. 29, 33.

⁴⁹ S. K. Kozłowski, *Z problematyki...* (2), o.c., s. 61.

⁵⁰ M. Kobusiewicz, *Krzemienica przemysłu tardenuaskiego...*, o.c., s. 12.

⁵¹ S. K. Kozłowski, *Niektóre uwagi...*, o.c., s. 37 - 38; tenże, *Z problematyki...* (2), o.c., s. 58 - 59.

⁵² H. Więckowska, *Mezolit*, o.c., s. 264.

⁵³ L. Kozłowski, *L'époque mésolithique en Pologne*, "L'Anthropologie", t. 36, 1926, s. 60; H. Więckowska, M. Marczak, *Próba podziału...* (1967), o.c., s. 40; S. K. Kozłowski, *Z problematyki...* (2), o.c., s. 60.

⁵⁴ S. K. Kozłowski, *Z problematyki...* (2), o.c., s. 68.

Wszystkie podane wyżej wskaźniki zgadzają się ze sobą, tzn. w pewnych zespołach obserwujemy liczne występowanie drapaczy, ryłców i brak trapezów, w innych jednocześnie znikanie drapaczy i ryłców, a pojawienie się skrobaczy i trapezów. Mając dowody na starszeństwo pierwszej grupy zespołów (kultury starszego mezolitu) przyjąć musimy, że zespoły drugiej grupy, do której należą zespoły janisławickie, są młodsze. Ponieważ dalej, z pośredniego datowania zespołów dolnomezolitycznych wiadomo, że umieścić je należy w okresach preborealnym i borealnym (być może bez jego końcowego odcinka), musimy zatem przyjąć, że zespoły młodsze kultury janisławickiej powstać mogły najwcześniej w samym końcu okresu borealnego, a najpewniej w okresie atlantyckim.

Wśród zespołów mieszczących się chronologicznie w młodszym mezolicie, oprócz kultury janisławickiej, wyróżnił S. K. Kozłowski kulturę czerwono-borecką i pieńkowską⁵⁵, równoległą chronologicznie kulturze janisławickiej, lecz różniącą się od niej pewnymi cechami składu typologicznego. Kryteria określania względnej chronologii tych kultur za pomocą wskaźników drapaczy, skrobaczy, ryłców i trapezów są takie same jak dla kultury janisławickiej.

Z uwagi na jakość materiałów zawartych w zespołach z młodszego mezolitu z naszego terenu niemożliwe jest ściślejsze określenie ich wieku w ramach tego okresu podzielonego przez S. K. Kozłowskiego na cztery fazy⁵⁶. Na podstawie skąpych danych typologicznych można przypuszczać, że dwa z nich należeć mogą do faz starszych. Są to: Borowo 1 i Borowo 2. Obydwa stanowiska nie posiadają zupełnie trapezów i stosunkowo niewielką liczbę skrobaczy. Także zespół z Poznania-Janikowa 1 nie posiada trapezów, jednak jego wczesną datę można zakwestionować na podstawie stosunkowo dużej liczby skrobaczy. Do starszych faz należeć mogą także zespoły z Sulęcinka 1 i z Poznania-Starołęki 1. Obydwa posiadają stosunkowo niewielką liczbę trapezów, w obu wyróżniono po jednym ryłcu. Zespół z Poznania-Starołęki 1 ubogi jest także w skrobacze. Natomiast zespół z Sulęcinka 1 posiada ich stosunkowo dużo, co byłoby zaprzeczeniem jego przynależności do starszych faz młodszego mezolitu.

Wyraźnie młodsze typologicznie są zespoły z Mosiny 10, z Niwki 1 i z Pięzkowa 1. Charakteryzuje je występowanie dużej liczby trapezów oraz skrobaczy. Ubogi zespół z Mosiny 3 kotł. 2 posiadający stosunkowo dużo trapezów należy najprawdopodobniej także do późnych faz młodszego mezolitu.

Tak przedstawia się dość ogólny z konieczności podział chronologiczny naszych stanowisk młodszego mezolitu.

Analizując je z punktu widzenia przynależności kulturowej stwierdzić można, że większość z nich ma najwięcej cech typologicznych wspólnych z kul-

⁵⁵ S. K. Kozłowski, *Niektóre uwagi...*, o. c.

⁵⁶ S. K. Kozłowski, *Z problematyki...* (2), o. c., s. 69, 70.

tura janisławicką. Prócz zespołów z Mosiny 10 i z Poznania-Starołęki 1 wszystkie posiadają w swych inwentarzach albo zbrojniki typu Wieliszew (Poznań-Janikowo 1 i Mosina 3 kotł. 2), albo trójkąty janisławickie (Niwka 1), albo obydwie typy razem (Borowo 1, Borowo 2, Pięczkowo 1, Sulęcinek 1). Istnieją jednak pewne różnice pomiędzy zespołami janisławickimi z Mazowsza a pokrewnymi im zespołami z Wielkopolski północno-zachodniej. Mianowicie, widoczna jest różnica w wielkości niektórych typów zbrojników. Szczególnie trójkąty janisławickie i zbrojniki typu Wieliszew posiadają wyraźnie mniejsze rozmiary niż te same typy zbrojników z zespołów mazowieckich (Janisławice, Wistka Szlachecka III/60 i Wieliszew XIII).

Typowych elementów kultury janisławickiej nie posiada zespół z Mosiny 10. Brak w nim obydwu wymienionych powyżej typów zbrojników. Posiada on natomiast dwa okazy zbrojników z łuskaną podstawą, co mogłoby wskazywać na jego przynależność do kultury czerwonoboreckiej, dla której ten typ zbrojnika jest charakterystyczny. Przynależność tego zespołu do kultury czerwonoboreckiej (majdanowskiej) poświadcza też bardzo duża liczba skrobaczy (84), co jest również cechą charakterystyczną tej kultury.

Elementy typologiczne kultury czerwonoboreckiej (majdanowskiej) w postaci zbrojników z łuskaną podstawą i mikrowiórków łuskanych stwierdzono także w janisławickich w zasadzie zespołach z Niwki 1, Borowa 1, Borowa 2, Pięczkowa 1 i Sulęcinka 1. Ubogi zespół z Poznania-Starołęki 1 nie posiada żadnych elementów typowych dla którejś z kultur młodszego mezolitu, nie można więc podać jego przynależności kulturowej.

Na elementy typologiczne kultur późnych faz mezolitu natrafiono też w inwentarzach 54 innych uboższych stanowisk, pochodzących z opracowywanego terenu. Należą do nich: Góra 2, Puszcza 2, Radgoszcz 1 i Śrem 2 w pow. Międzychód, Lutol Mokry 2, Rańsko ?, Rybojady 6 w pow. Międzyrzecz, Mitręga ?, Strzyżewo 1 i Wytomyśl 2 w pow. Nowy Tomyśl, Mściszewo 3 i Potrzeznowo 6 w pow. Oborniki, Biskupice 1, Kiekrz 2, Lasek 2, Lasek 2a, Lasek 10, Lasek 13, Luboń 2, Luboń 5, Łęczycza ? i Wiórek 9 pow. w Poznań, Baranówko 5, Dolsk 5, Jaszkowo 1, Krajkowo 1, Mosina 2, Mosina 3, Mosina 4, Mosina „na lewym brzegu”, Niwka 2, Niwka 6, Niwka ?, Rogalinek 17, Rogalinek ?, i Sowinki 4 w pow. Śrem, Borowo 4, Borowo ?, Bronisław 3, Młodzikowo 2, Młodzikowo 5, Pięczkowo 1a i Sulęcinek 4 w pow. Środa, Babimost a, Kargowa a, Kargowa b, Kargowa c, Kargowa g, Kargowa i, Smolno Wlk. a w pow. Sulechów, Krzywółka 3 i Ostroróg ? w pow. Szamotuły oraz Dębówiec 4 i Górsko ? w pow. Wolsztyn.

WYNIKI ANALIZY CHRONOLOGICZNOKULTUROWEJ
9 REPREZENTACYJNYCH ZESPOŁÓW MŁODSZEGO MEZOLITU

Faza	Młodszy mezolit	
	kultura janisławicka	kultura czerwonoborecka (majdanowska)
młodsza	Mosina 3 kotł. 2 Pięczkowo 1* Niwka 1*	Mosina 10
starsza	Sulęcinek 1* Poznań-Janikowo 1 Poznań-Starołęka 1 (?) Borowo 2* Borowo 1*	

Uwaga: Tak w starszej, jak i w młodszej fazie umieszczono zespoły od typologicznie najstarszych na dole do najmłodszych typologicznie na górze.

* Zespoły janisławickie z widocznymi elementami kultury czerwonoboreckiej (majdanowskiej).

Zarówno zespołem starszego, jak i młodszego mezolitu często towarzyszą inne niż wzięte pod uwagę w analizie typy wyrobów, zarówno zbrojników, jak i zwykłych narzędzi, a także rdzenie i odpadki mikrolityczne.

Szczególnie licznie napotykamy w omawianych inwentarzach trójkąty nierównoboczne, o bardzo różnych proporcjach i wymiarach. Często trafiają się też zwykłe mikrotylczaki i zwykłe mikropółtylczaki. Spotyka się także pazury, głównie z kolcem niewydzielonym, ciosaki, najczęściej odłupkowe, rzadziej rdzeniowe, makrolityczne narzędzia typu „pik”, bardzo nieliczne obłęczniki, tylczaki i półtylczaki. Stosunkowo liczną grupę stanowią w wielkopolskich zespołach mezolitycznych wióry i odłupki o zaretuszowanych odcinkach krawędzi. Zastanawiający jest natomiast niemal zupełny brak wiertników. Rdzenie występują stosunkowo często. Obserwuje się przewagę rdzeni wiórowych nad odłupkowymi. Częste są rdzenie mikrolityczne. Stosunkowo niewiele spotyka się odpadków mikrolitycznych — mikrorylców. Powodem tego ostatniego zjawiska jest, najprawdopodobniej sposób zdobywania materiałów.

Przeprowadzając analizę stanowisk mezolitycznych nie wzięto pod uwagę występowania wymienionych wyżej typów. Większość z nich na obecnym etapie badań nie posiada żadnej wymowy odnośnie chronologii i przynależności kulturowej zespołu. Inne, jak ciosaki, czy mikrorylce występują w zbyt małej liczbie i często w zespołach o niepewnej czystości.

Można by mieć ewentualnie zastrzeżenia co do potraktowania licznej grupy trójkątów nierównobocznych. Dawniej uważano je za wyznacznik starszego odcinka mezolitu⁵⁷. Od pewnego czasu pojawia się coraz więcej wątpliwości co do tego twierdzenia⁵⁸ a ostatnio S. K. Kozłowski całkowicie zaprzecza temu, podając przekonywujące argumenty. Jak wykazały badania stanowisk Wistka Szlachecka III/60 i Wieliszew XIII, trójkąty nierównoboczne trwają również w okresie atlantyckim, a więc w młodszym mezolicie. W zespole z Wistki Szlacheckiej III/60, procent trójkątów wynosi 6,6% wszystkich narzędzi, a blisko połowę wszystkich zbrojników. Jest to więc procent bardzo wysoki, wystarczająco wysoki, aby zaprzeczyć twierdzeniu, że trójkąty nierównoboczne są wyznacznikiem starszego mezolitu. Z tego też powodu w przeprowadzonej przez nas analizie nie wzięto pod uwagę tych zbrojników, podobnie jak mikrotylczaków i mikropółtylczaków zwykłych. Możliwe, iż z czasem okaże się, że niektóre z tych typów lub ich odmiany są charakterystyczne dla jakiegoś odcinka lub fazy mezolitu, lub dla którejś z jego kultur. Stan materiałów nie pozwala na rozstrzygnięcie tych zagadnień.

*

Obok stanowisk zawierających możliwe do określenia zespoły lub dające się określić typologicznie elementy kultur starszego i młodszego mezolitu, wyróżniono w materiałach z interesującego nas obszaru 82 stanowiska, o których można na podstawie ogólnego ich charakteru typologicznego powiedzieć, że chronologicznie są mezolityczne, a więc wczesnoholoceńskie. Określenia ich chronologii można było dokonać tylko ogólnie, gdyż nie zawierają one w swych inwentarzach typów pozwalających na bardziej szczegółowe określenie wieku lub przynależności kulturowej. Stanowiska te, to: Skwierzyna-Oberski Młyn 1 pow. Gorzów Wlkp., Białcz Stary 3 i Kluczewo „nad kanałem” w pow. Kościan, Chrzypsko Wlk. 4, Grobia 8, Kaczlin 1, Międzychód 1, Międzychód 2, Międzychód 3, Muchocin 3, Muchocin 6, Radogoszcz 2, Radogoszcz 3, Sieraków 2 i Tuchola 1 w pow. Międzychód, Gołyń ? i Kuźnik ? w pow. Międzyrzecz, Grońsko ?, Januszewice 2, Przyprostynia 3, Zbąszyń 4, Zbąszyń 9, Zemsko 1 w pow. Nowy Tomyśl, Kowalewko 1, Kowanówko 2, Owczegłowy 6, Ruda 1 i Słonawy Młyn ? w pow. Oborniki, Baranówko 1, Baranówko 2, Bogucin 1, Bogucin 2, Bolechowo 1, Budzyń 1, Cerekwica 1, Cerekwica 4, Chmielniki 2, Czapury 3, Czapury 5, Czapury 6, Czapury 9, Kobylepole 2, Krąplewo 2, Lasek 10a, Lasek 16 skup. 3, Luboń 6, Mosina 3 kotl. c, Mosina 3b,

⁵⁷ L. Kozłowski, *L'époque mésolithique...*, o.c., s. 57; J. Kostrzewski, *Quelques observations sur le tardenoisien en Grande Pologne*, XVe Congrès International d'Anthropologie et d'Archéologie Préhistorique, 20 - 27 Septembre 1931, Paris 1933.

⁵⁸ J. K. Kozłowski, *Epipaleolit i mezolit stanowisk otwartych*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego — Prace Archeologiczne”, t. 1, 1960, s. 95.

Mosina ?, Niwka 4, Niwka 7, gniazdo 2, Niwka 9, Psarskie 4, Uzarzewo 1 i Złotniki? w pow. Poznań, Biernatki 1, Bystrzek 1, Bystrzek 5, Dobeżyn ?, Ludwikowo ?, Sroczewo 2 w pow. Śrem, Borowo ?, Garby 1 i Ludwikowo 1 w pow. Środa, Babimost b, Jesiona 1, Kargowa h i Smolno Wlk. w pow. Sulechów, Jedlice 1, Lipienica 6, Ośno 3 w pow. Sulęcín, Potrzeznowo 5 pow. Wągrowiec, Buszewo 3, Buszewo 4, Kiączyn 1, Pierwoszewo 2 i Pierwoszewo ? w pow. Szamotuły oraz Obra 1, Starkowo ? i Wieleń 1 w pow. Wolsztyn.

ZABYTKI Z ROGU I Z KAMIENIA

Obok licznych stanowisk mezolitycznych, zawierających wyłącznie materiał krzemiany, posiadamy też dwa pojedyncze znaleziska z innego surowca. Jest to toporek z rogu jelenia znaleziony podczas regulacji kanału obrzańskiego, oznaczony jako stanowisko Kargowa k (tabl. XXXV ryc. 1), oraz walcowata siekierka kamienna znaleziona na powierzchni łąki, oznaczona jako stanowisko Kargowa 1 (tabl. XXXV ryc. 2). Nie znany jest bliżej gatunek kamienia, z którego siekierkę tę wykonano. Niestety w obydwu wypadkach nie posiadamy bliższych informacji, które pozwoliłyby na określenie dokładniejszej chronologii tych znalezisk. Pozostaje więc metoda porównań typologicznych.

Toporek rogowy ze stanowiska Kargowa k jest typem dość często spotykanym w inwentarzach stanowisk mezolitycznych, a także wczesnoneolitycznych. Okazy takie znamy m. in. z Holmegaard (Zelandia)⁵⁹, ze Svinninge Vejle (Zelandia), gdzie znaleziono okaz bardzo podobny do toporka z Kargowej. Różnica polega na tym, że toporek ze Svinninge Vejle jest zdobiony⁶⁰. Toporki tego typu znane są też ze stanowiska Svaerdborg (Zelandia)⁶¹. Z terenów Nizy Niemieckiego między Łabą a Odrą znanych jest 31 okazów toporów rogowych⁶². Znane są one także w kulturze Ertebölle-Ellerbek⁶³.

Sądząc z datowania toporków przytoczonych jako analogie okazu z Kargowej, typ ten wchodzi w użycie w drugiej połowie borealu. Masowo pojawia się jednak później. Dowodzą tego badania stanowiska w Svaerdborg, gdzie w poziomie starszym znaleziono podobne w typie narzędzia, lecz o ostrzu motyko-

⁵⁹ H. C. Broholm, *Nouvelles trouvailles du plus ancien age de la pierre-les trouvailles de Holmegaard et Svaerdborg*, „Mémoires de la Société Royale des Antiquitaires du Nord”, 1926 - 1927, s. 43, ryc. 12.

⁶⁰ C. L. Verbaek, *New Finds of Mesolithic Ornamented Bone and Antler Artefacts in Danmark*, „Acta Archaeologica”, t. 9, 1938, s. 220, ryc. 14.

⁶¹ K. Johansen, *Une station du plus ancien age de la pierre dans la tourbière de Svaerdborg*, „Mémoires de la Société Royale des Antiquitaires du Nord”, 1919, s. 241, ryc. 34, 37; H. C. Broholm, *Nouvelles trouvailles...*, o.c., s. 87, ryc. 39.

⁶² B. Gramsch, *Untersuchungen zum Mesolithikum im nördlichen und mittleren Tieflandsraum zwischen Elbe und Oder*, praca doktorska w maszynopisie, 1963, s. 158.

⁶³ H. Schwabedissen, *Sinngehalt und Abgrenzung des Mesolithikums nach den Forschungsergebnissen in nördlichen Teil des europäischen Kontinents*, „Report of the VI-th International Congress on Quaternary, Warszawa 1961”, t. 6, 1964, s. 392, ryc. 7b.

watym, które stanowią aż 97,7%. Narzędzia o ostrzu siekierowatym, jak okaz z Kargowej, zaledwie 2,3%, lecz w poziomie młodszym tegoż stanowiska stosunki procentowe ulegają niemal odwróceniu⁶⁴. To samo masowe pojawienie się siekier rogowych w miejsce motyk datuje J. G. D. Clark na III okres mezolitu, czyli okres atlantycki⁶⁵. Według H. Schwabedissen a topory z rogu jelenia trwają dłużej niż kultura Ertebölle-Ellerbek i występują jeszcze w neolicie⁶⁶.

Tak więc toporek z Kargowej można datować w przybliżeniu na okres od połowy borealu do początków okresu subborealnego. Najprawdopodobniej powstał on w okresie atlantyckim, kiedy to ten typ narzędzia był najliczniej reprezentowany.

*

Podobnie przedstawia się chronologia walcowatej siekierki kamiennej z Kargowej. Siekierki takie pojawiają się w inwentarzach stanowisk mezolitycznych w okresie borealnym. Np. w Ageröd (Szwecja)⁶⁷, w dolnej warstwie w Sandarna (Szwecja)⁶⁸. Szczególnie bliską analogię do okazu z Kargowej stanowi walcowata siekierka z Carstensminde (Dania) z okresu atlantyckiego⁶⁹. Okazy tego typu znane są też z duńskich stanowisk kultury Ertebölle — (Brand Sø — Jutlandia) i Bloksbjerg, gdzie znaleziono je w warstwach datowanych na maksimum okresu litorinowego⁷⁰.

Według danych B. Gramscha, z terenów Niżu Niemieckiego między Łabą i Odrą (Brandenburgia, Maklemburgia) znanych jest 225 okazów siekierek walcowatych ze 169 stanowisk. Badacz ten jest zdania, że narzędzia te „są w zasadzie typem mezolitycznym, który dzięki kulturom z tradycją mezolityczną, jak Ertebölle — Ellerbek, mógł być znany jeszcze w neolicie”⁷¹. Zdanie to jest słuszne. Należy jeszcze dodać, że siekierki walcowate charakterystyczne są głównie dla schyłku mezolitu (zapewne druga połowa okresu atlantyckiego) i takiego wieku jest najprawdopodobniej okaz z Kargowej. Zarówno toporka rogowego, jak i kamiennej siekierki walcowatej nie można w obecnej chwili łączyć z którąś z określonych kultur mezolitu Polski.

KATALOG MATERIAŁÓW ŹRÓDŁOWYCH

Załączony katalog zawiera dane dotyczące wszystkich stanowisk wziętych pod uwagę w niniejszej pracy. Stanowiska te ułożono alfabetycznie w ramach powiatów uszeregowanych w tejsze kolejności, a w ramach danej miejscowości

⁶⁴ H. C. Broholm, *Nouvelles trouvailles...*, o.c., s. 87.

⁶⁵ J. G. D. Clark, *Excavations...*, o.c., s. 112.

⁶⁶ H. Schwabedissen, *Sinngehalt...*, o.c., s. 392.

⁶⁷ C. Althin, *The Chronology...*, o.c., s. 227, 2.

⁶⁸ J. G. D. Clark, *Excavations...*, o.c., s. 105, ryc. 33, 10.

⁶⁹ C. L. Verbaek, *New Finds...*, o.c., s. 217, ryc. 10.

⁷⁰ J. G. D. Clark, *Excavations...*, o.c., s. 148, ryc. 53, 5.

⁷¹ B. Gramsch, *Untersuchungen zum Mesolithikum...*, o.c., s. 123.

według kolejności numerów stanowisk. Dane o położeniu stanowiska odnoszą się głównie do form terenu, zbiorników wodnych itp. Uzyskano je z archiwum Muzeum Archeologicznego w Poznaniu, gdzie znajdują się także szczegółowe opisy topograficznego usytuowania stanowisk.

W wypadku, gdy w inwentarzu jakiegoś stanowiska, obok zespołu mezolitycznego znajdował się także zespół paleolityczny, wówczas nie podawano ponownie szczegółowych danych dotyczących jego położenia, miejsca przechowywania i odnośnej literatury, gdyż zostały one już raz podane w artykule pt. *Paleolit schyłkowy w środkowozachodniej Wielkopolsce* opublikowanym także w niniejszym tomie „Światowita”.

Wszystkie publikowane tu inwentarze wykonano z krzemienia kredowego bałtyckiego. W nielicznych wypadkach, gdy natrafiono na domieszkę krzemienia górnostarckiego, odnotowywano ten fakt na końcu opisu inwentarza. Dokładniejsze dane o liczbie okazów reprezentujących jakiś typ w inwentarzu stanowiska oraz ich bliższe określenie typologiczne znajdują się w załączonej tabeli typologicznej objaśnionej w tekście listą typów. Kolejne numery stanowisk w katalogu odpowiadają numerom stanowisk w tabeli typologicznej i na mapie.

Niemal wszystkie stanowiska wzięte pod uwagę w pracy wzmiankowane były w wykazach nabytków Działu Archeologicznego Muzeum Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Poznaniu, Działu Przedhistorycznego, Muzeum Wielkopolskiego w Poznaniu oraz Muzeum Archeologicznego w Poznaniu opublikowanych w poszczególnych tomach „Przeglądu Archeologicznego”, „Fontes Praehistorici” i „Fontes Archaeologici Posnanienses”. Ponieważ wzmianki te nie mówią nic o zabytkach poza faktem ich znalezienia, nie umieszczono ich w rubryce dotyczącej literatury mówiącej o poszczególnych stanowiskach.

Dane o nielicznych stanowiskach opublikowane zostały w kwartalniku „Z Otchłani Wieków” w rubryce *Nowe odkrycia prehistoryczne*. Cytując te wzmianki podawano w skrócie nazwę kwartalnika (ZOW), rocznik i stronę.

WYKAZ SKRÓTÓW:

II. — ilustracje. Inw. — inwentarz. Inw. TPN — numer inwentarza w zbiorach TPN. Kat. — numer katalogu. MAP — Muzeum Archeologiczne w Poznaniu. MOZ — Muzeum Okręgowe w Zielonej Górze. Lit. — literatura. Stan. — stanowisko. TPN — Towarzystwo Przyjaciół Nauk. Zb. — zbiory.

LITERATURA DO KATALOGU MATERIAŁÓW ŹRÓDŁOWYCH

Kobusiewicz M., 1966 — *Materiały do osadnictwa w epoce kamienia w powiecie międzychodzkiem*, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, t. 17; 1967 — *Materiały do osadnictwa w epoce kamienia w powiecie obornickim*, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, t. 18.

Kostrzewski J., 1933 — *Quelques observations sur le Tardenoisien en Grande Pologne*, „XVe Congrès International d'Archéologie Préhistorique”, Paris; 1939 — *Od mezolitu do wędrówek ludów*, „Prehistoria Ziemi Polski”, Kraków.

Kozłowski L., 1920 — *Wielkopolska w epoce kamiennej*, cz. I i II, „Przegląd Archeologiczny”, t. 1; 1925 — *Nowe przyczynki do epoki kamiennej w Wielkopolsce*, „Przegląd Archeologiczny”, t. 2.

Śmigielski W., 1961 — *Materiały z badań powierzchniowych na Ziemi Lubuskiej*, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, t. 12.

Powiat Gorzów Wlkp.

1. Skwierzyna-Oberski Młyn.

Stan. 1. Pole 2,5 km na Z od rynku w Skwierzynie, 100 m na S od Obrzy.

Inw.: Rdzeń, materiał odpadkowy.

Zb.: MAP, kat. 1957:256.

Lit.: W. Śmigielski, 1961, s. 316.

Powiat Kościan

2. Białez Stary.

Stan. 3. Pole uprawne 200 m na S od łąk Kanału Obrzańkiego.

Inw.: Rdzenie.

Zb.: MAP, kat. 1956: 910.

3. Kluczewo.

Stan.: Nad południowym kanałem Obrzy.

Inw.: Rdzenie, wióry, materiał odpadkowy.

Zb.: MAP, kat. 1943:1961 - 1963.

Powiat Międzychód

4. Chrzypsko Wielkie.

Stan. 4. Ok. 80 m na Z od krawędzi terasy zalewowej jez. Chrzypsko.

Inw.: Rdzenie, łuskane zaprawiaki, bryłka krzemieniowa z załuskanyimi krawędziami, wióry, odlupki, materiał odpadkowy.

Zb.: MAP, kat. 1936: 1223 - 1224.

Lit.: M. Kobusiewicz, 1966, s. 4.

5. Góra.

Stan. 2. Wydma, ok. 30 m na N od krawędzi zatoki zalewowej na brzegu N jez. Śremskiego.

Inw.: Rdzenie, skrobacz, ciosak, wiór mikrołuskany, wiór, materiał odpadkowy.

Zb.: MAP, kat. 1931:1092 - 1095.

Lit.: M. Kobusiewicz, 1966, s. 5.

Il.: tabl. I, ryc. 1.

6. Grobia.

Stan. 8. Ok. 120 m na N od zagłębienia terenu porośniętego mokrymi łąkami.

Inw.: Rdzenie, załuskany zaprawiak, materiał odpadkowy.

- Zb.: MAP, kat. 1957:228 - 229.
Lit.: M. Kobusiewicz, 1966, s. 6.
7. Kaczin.
Stan. 1. Na płaszczyźnie, ok. 260 m na N od krawędzi jez. Godziszewskiego.
Inw.: Rdzeń, pazur, trójkąt, odłupki mikrołuskane, wióry, materiał odpadkowy.
Zb.: MAP, inw. TPN 1923:3.
Lit.: M. Kobusiewicz, 1966, s. 6.
8. Międzychód.
Stan. 1. Ok. 60 m na S od jez. Miejskiego, ok. 50 m na E od stawku połączonego dopływem z jeziorem.
Inw.: Drapacz, skrobacz, półtylczak, materiał odpadkowy.
Zb.: MAP, kat. 1949:64 - 66.
Lit.: M. Kobusiewicz, 1966, s. 9.
9. Międzychód.
Stan. 2. Ok. 80 m na N-Z od jez. Miejskiego.
Inw.: Rdzeń, drapacz, skrobacz, wióry łuskane, wióry, odpadki, materiał odpadkowy.
Zb.: MAP, kat. 1949:69 - 71.
Lit.: M. Kobusiewicz, 1966, s. 9.
10. Międzychód.
Stan. 3. Na płaszczyźnie, ok. 60 m na S od krawędzi jez. Miejskiego.
Inw.: Mikrolityczne wiórki mikrołuskane, wióry, materiał odpadkowy.
Zb.: MAP, kat. 1949:73 - 74.
Lit.: M. Kobusiewicz, 1966, s. 9.
11. Muchocin.
Stan. 3. Na krawędzi wysokiej terasy Warty, ok. 130 m na N-Z od rzeki.
Inw.: Rdzenie, wióry łuskane, wióry, materiał odpadkowy.
Zb.: MAP, kat. 1951:288 - 290.
Lit.: M. Kobusiewicz, 1966, s. 10.
12. Muchocin.
Stan. 6. Na nieznacznym wzniesieniu terenu, ok. 200 m na Z od Warty, ok. 100 m na Z od krawędzi jej wysokiej terasy.
Inw.: Rdzeń, wiór, odłupki, zaprawiak.
Zb.: MAP, kat. 1951:299.
Lit.: M. Kobusiewicz, 1966, s. 11.
13. Puszcza.
Stan. 2. Na piaszczystym polu między lasem a Wartą.
Inw.: Ciosak, wióroodłupek z wyluskaną wnęką, wióry, zaprawiak.
Zb.: MAP, kat. 1951:347.
Lit.: M. Kobusiewicz, 1966, s. 11.
Il.: tabl. I, ryc. 2.

14. Radgoszcz.

Stan. 1. Wydma na małym wzniesieniu będącym cyplem pomiędzy wodami jeziora Radgoskiego a dawną jego zatoką, ok. 70 m. na S od krawędzi jeziora.

Inw.: Rdzenie, skrobacze, półtylczak, wióry doborowe i odpadkowe, materiał odpadkowy.

Zb.: MAP, kat. 1930:395 - 396, 1959:197a.

Lit.: M. Kobusiewicz, 1966, s. 12.

Il.: tabl. I, ryc. 3 - 12.

15. Radgoszcz.

Stan. 2. Ok. 130 m na Z od jez. Radgoskiego, ok. 20 m na Z od krawędzi dawnego zalewu jeziora.

Inw.: Drapacz, wiór łuskany, zaprawiaki łuskane, wióry, materiał odpadkowy.

Zb.: MAP, kat. 1959:189 - 200.

Lit.: M. Kobusiewicz, 1966, s. 12.

16. Radgoszcz.

Stan. 3. Wyniesienie terenu ok. 100 m na N od krawędzi jez. Radgoskiego.

Inw.: Rdzeń, skrobacz, wióry, materiał odpadkowy dużych rozmiarów.

Zb.: MAP, kat. 1959:201 - 204.

Lit.: M. Kobusiewicz, 1966, s. 12.

17. Sieraków.

Stan.: 2. Ok. 60 m na N od Warty. Na wschodniej krawędzi dolinki pokrytej łąkami.

Inw.: Ciosak, wióry, materiał odpadkowy.

Zb.: MAP, kat. 1931:1115 - 1118.

Lit.: M. Kobusiewicz, 1966, s. 13,

Il.: tabl. I, ryc. 13.

18. Śrem.

Stan. 2. Na samej krawędzi dawnej południowej krawędzi jez. Śremskiego.

Inw.: Pazur, mikrolityczny wiórek z załuskaną podstawą, materiał odpadkowy.

Zb.: MAP, kat. 1957:221 - 224.

Lit.: M. Kobusiewicz, 1966, s. 13.

19. Tuchola.

Stan. 1. Ok. 400 m na S-E od krawędzi wysokiej terasy Warty, ok. 200 m na S-E od jej starorzecza.

Inw.: Rdzenie, drapacz, skrobacz, wiór łuskany, wióry, odłupki, materiał odpadkowy.

Zb.: MAP, kat. 1958:569.

Lit.: M. Kobusiewicz, 1966, s. 14.

Powiat Międzyrzecz Wlkp.

20. Gołyń.
Stan. ?
Inw.: Wiór mikrołuskany, wiór, materiał odpadkowy.
Zb.: MAP, kat. 1912:197.
21. Kuźnik.
Stan. ?
Inw.: Rdzenie, drapacz, wiór łuskany, zaprawiaki łuskane, wióry, materiał odpadkowy.
Zb.: MOZ, kat. MAP, 1947:419 - 422.
22. Lutol Mokry.
Stan. 2.
Inw.: Rdzenie, drapacze, skrobacze wióry łuskane, wióry, materiał odpadkowy.
Zb.: MOZ, kat. MAP, 1948:1885 - 1889.
23. Rańsko.
Stan. ?
Inw.: Rdzenie, skrobacze, wióry z wyluskaną wnęką, wiór mikrołuskany, zaprawiaki łuskane, wióry, odłupek, materiał odpadkowy.
Zb.: MOZ, kat. MAP, 1947:495 - 496; 1947:505.
24. Rybojady.
Stan. 6.
Inw.: Rdzeń, skrobacz, wióry, materiał odpadkowy.
Zb.: MOZ, kat. MAP, 1948:1920.

Powiat Nowy Tomyśl

25. Grońsko.
Stan. ?
Inw.: Rdzeń, obłęcznik, zaprawiak.
Zb.: MAP, kat. 1915:20.
26. Januszewice.
Stan. 2. Na polu piaszczystym, 250 m na Z od brzegu jez. Strykowskiego.
Inw.: Rdzeń, retuszowany odłupek, zaprawiaki.
Zb.: MAP, kat. 1950:3095 - 3097.
27. Mitęga.
Stan. ?
Inw.: Rdzenie, łuskane zaprawiaki, trapez, wióry, materiał odpadkowy.
Zb.: MAP, kat. 1914:129 - 131.
28. Przyprostynia.
Stan. 3. 250 m na E od Obry, ok. 200 m na E od krawędzi jej doliny.
Inw.: Rdzeń, materiał odpadkowy.
Zb.: MAP, kat. 1952:721 - 722.

29. Strzyżewo.

Stan. 1. Ok. 80 m na N-E od krawędzi wysokiej terasy doliny Obry, ok. 500 m na N-E od Obry.

Inw.: Skrobacze, wiór, zaprawiaki.

Zb.: MAP, kat. 1948:1927.

30. Wytomyśl.

Stan. 1. Szczegółowe dane w artykule pt. *Paleolit schyłkowy*.

Inw.: Rdzenie, trójkąt, trapez, wióry, materiał odpadkowy.

31. Wytomyśl.

Stan. 2.

Inw.: Ciosak, materiał odpadkowy.

Zb.: MAP, kat. 1924:352.

Il.: tabl. III, ryc. 1.

32. Zbąszyń.

Stan. 4. Ok. 500 m na N-E od strumienia wypadającego do Obry.

Inw.: Rdzeń, drapacz, wiór łuskany, materiał odpadkowy.

Zb.: MAP, kat. 1934:258 - 259.

33. Zbąszyń.

Stan. 9. Na cyplu leżącym na północnym krańcu jez. Zbąszyńskiego.

Inw.: Drapacz, obłęcznik, wiór i odłupek łuskany, zaprawiaki.

Zb.: MAP, kat. 1912: 209; 1934: 335.

34. Zemsko.

Stan. 1. Pole, ok. 50 m na E od wsi, ok. 250 m na S od drogi do Popowa.

Inw.: Rdzeń, wiór łuskany.

Zb.: MAP, kat. 1957: 268.

Lit.: W. Śmigielski, 1961, s. 323.

Powiat Oborniki

35. Kowalewko

Stan. 1. Szczegółowe dane w artykule pt. *Paleolit schyłkowy*.

Inw.: Rdzenie, skrobacz, ciosak, mikrotylczak, trapez, wióry i odłupki łuskane, wióry, odłupki, materiał odpadkowy.

Il.: tabl. II, ryc. 1 - 3.

36. Kowanówko.

Stan. 2. Szczegółowe dane w artykule pt. *Paleolit schyłkowy*.

Inw.: Rdzeń, odłupek łuskany.

37. Mściszewo.

Stan. 3. Szczegółowe dane w artykule pt. *Paleolit schyłkowy*.

Inw.: Rdzenie, skrobacz, wiór łuskany, trapez.

38. Oborniki.

Stan. 2a. Pole piaszczyste (wydma ?), ok. 370 m na S od Warty, nad zatorfionym zagłębieniem terenu.

Inw.: Rdzeń, rylec, drapacz, skrobacz, ciosak, półtylczak typu Komornica, półtylczak trapezowato zdwojony, zbrojnik typu Wieliszew, mikrowiórki łuskane, wióry, materiał odpadkowy. Rylec, zaprawiaki wiór z krzemienia górnoastarckiego.

Zb.: MAP, kat. 1949: 401 - 406; 1952: 100.

Lit.: M. Kobusiewicz, 1967, s. 9.

Il.: tabl. III, ryc. 3, 6 - 11.

39. Owczegłowy

Stan. 6. Na brzegu E Jeziora Rogozińskiego, nad krawędzią terasy zalewowej jeziora.

Inw.: Łuskany odłupek, wióry, materiał odpadkowy.

Zb.: MAP, kat. 1930: 142 - 145.

Lit.: M. Kobusiewicz, 1967, s. 12.

40. Ruda.

Stan. 1. Na prawym brzegu Wehny, na prawo od drogi z Rogoźna do Ryczywołu.

Inw.: Rdzeń, wióry, materiał odpadkowy.

Zb.: MAP, kat. 1930: 142 - 145.

Lit.: M. Kobusiewicz, 1967, s. 12.

41. Słonawy Młyn.

Stan.: W widłach Warty i Wehny.

Inw.: Obrobiona bryłka krzemienista, rdzenie, wióry łuskane, wióry, materiał odpadkowy.

Zb.: MAP, kat. 1939: 705.

Lit.: M. Kobusiewicz, 1967, s. 14.

Powiat Poznań

42. Baranówko.

Stan. 1. Na brzegu S Warty, w wywianej kotłince leżącej ok. 500 m na S-Z od krawędzi wysokiej terasy rzeki.

Inw.: Rdzenie, skrobacz, łuskany zaprawiak, wióry łuskane, materiał odpadkowy.

Zb.: MAP, kat. 1951: 100 - 104.

43. Baranówko.

Stan. 2. W rozwianej kotłince na brzegu S Warty, ok. 620 m na S-Z od krawędzi wysokiej terasy rzeki.

Inw.: Skrobacz, ułamany zbrojnik, wiórki mikrolityczne, materiał odpadkowy.

Zb.: MAP, kat. 1951: 106 - 108.

44. Baranówko.

Stan. 5. Na wysokiej wydmie na brzegu S Warty, 1200 m na S od krawędzi wysokiej terasy rzeki, nad zakolem starorzecza.

- Inw.: Rdzeń, skrobacze, wiór drobno łuskany, wióry, materiał odpadkowy.
Zb.: MAP, kat. 1951: 114 - 117.
45. Biskupice.
Stan. 1. Pole piaszczyste na północnej krawędzi rzeki Cybiny, 60 m na E od małego jeziora.
Inw.: Rdzenie, skrobacze, obłęcznik, półtylczak, odłupek mikrołuskany, mikrotylczak, trójkąt nierównoboczny, wióry, materiał odpadkowy.
Zb.: MAP, kat. 1949: 440 - 466.
46. Bogucin.
Stan. 1. Ok. 60 m na N od rzeki Głównej, na krawędzi jej doliny.
Inw.: Rdzeń, drapacz, ciosak, wióry, materiał odpadkowy.
Zb.: MAP, kat. 1928: 1390; 1951: 445.
Il.: tabl. III, ryc. 2, 4, 5.
47. Bogucin.
Stan. 2. Ok. 60 m na N od rzeki Głównej.
Inw.: Rdzenie, skrobacz, wiór zwrotnie łuskany, wiór z wyłuskanyymi wnękami, wióry, materiał odpadkowy.
Zb.: MAP, kat. 1928: 1389; 1951: 476 - 478.
48. Bolechowo.
Stan. 1. Ok. 650 m na N od Warty.
Inw.: Rdzeń, odłupek, materiał odpadkowy.
Zb.: MAP, kat. 1929: 132 - 134.
49. Budzyń.
Stan. 1. Pole piaszczyste na północnym brzegu Obry (obecnie kanału Obry), 120 m od kanału.
Inw.: Rdzenie, drapacz, skrobacz, wiór łuskany, odłupki łuskane, wióry, materiał odpadkowy.
Zb.: MAP, kat. 1956: 1277 - 1280.
50. Cerekwica.
Stan. 1. 80 m na Z od krawędzi doliny strumienia.
Inw.: Rdzeń, materiał odpadkowy.
Zb.: MAP, kat. 1953: 175.
51. Cerekwica.
Stan. 4. Ok. 60 m na Z od dolinki małego strumienia wpadającego do jez. Pamiątkowskiego, ok. 250 m na S od krawędzi jeziora.
Inw.: Rdzenie, materiał odpadkowy.
Zb.: MAP, kat. 1953: 181 - 182.
52. Chmielniki.
Stan. 2. Piaśnica leżąca ok. 50 m na N od stromej krawędzi jez. Witobel-
skiego.
Inw.: Rdzeń, wiórek mikrołuskany, wióry, materiał odpadkowy.
Zb.: MAP, kat. 1954: 209 - 211.

53. Czapury.
Stan. 3. Szczegółowe dane w artykule pt. *Paleolit schyłkowy*.
Inw.: Rdzenie, trójkąt nierównoboczny, materiał odpadkowy.
54. Czapury.
Stan. 5. Na wysokiej terasie Warty, na północnej krawędzi dolinki strumienia Kopla, ok. 600 m na E od Warty.
Inw.: Rdzeń, rylec, załuskany zaprawiak, wióry, materiał odpadkowy.
Zb.: MAP, kat. 1929: 193; 195; 1951: 211 - 213.
55. Czapury.
Stan. 6. 50 m na E od brzegu Warty.
Inw.: Rdzenie, materiał odpadkowy.
Zb.: MAP, kat. 1928: 351; 1955: 214 - 215.
56. Czapury.
Stan. 9. 50 m na N od krawędzi dolinki strumienia Kopla, ok. 1100 m na E od Warty.
Inw.: Drapacz, trójkąt nierównoboczny, wióry, materiał odpadkowy.
Zb.: MAP, kat. 1951: 216 - 219.
57. Kiekrz.
Stan. 2.
Inw.: Rdzenie, rylec, drapacze, skrobacze, wiór łuskany, mikrotylczak, łuskane zaprawiaki, wióry, materiał odpadkowy.
Zb.: MAP, kat. 1932: 50 - 53; 1933: 1132 - 1134.
58. Kobylepole.
Stan. 2.
Inw.: Rdzeń, wiór, materiał odpadkowy.
Zb.: MAP, kat. 1930: 409 - 413.
59. Krajkowo.
Stan. 1. Na piaszczystym wzniesieniu, ok. 250 m na S od Warty, ok. 200 m na S od krawędzi jej wysokiej terasy.
Inw.: Rdzenie, drapacze, skrobacz, wióry łuskane, trójkąty, trapezy, zaprawiaki łuskane, odlupki, materiał odpadkowy, wióry. Ok. 50% surowca stanowi krzemień górnostarcki.
Zb.: MAP, kat. 1930: 306 - 315; 1951: 161; 1959: 120.
Il.: tabl. IV, ryc. 1 - 14.
60. Krąplewo.
Stan. 2. Ok. 60 m na N-Z od jez. Dębno.
Inw.: Rdzenie, wiór i zaprawiaki łuskane, materiał odpadkowy.
Zb.: MAP, kat. 1954: 226 - 228.
61. Lasek.
Stan. 2. Na dużej „wyspie” pomiędzy Wartą a jej starorzeczem, na wydmie, na brzegu E starorzecza, 300 m na Z od Warty.

Inw.: Rdzenie, rylec, drapacze, pazur, ciosaki, piki, załuskane zaprawiaki, tyleczaki typu Stawinoga, tyleczak pełnolukowy, półtyleczaki typu Komornica, zbrojniki typu Wieliszew, trójkąty nierównoboczne i równoboczne, wióry, materiał odpadkowy.

Zb.: MAP, kat. 1951: 955 - 975.

Lit.: L. Kozłowski, 1920, s. 5, fig. 1, ryc. 1 - 10, 12 - 13; J. Kostrzewski, 1939, s. 121.

Il.: tabl. IV, ryc. 15 - 21; tabl. V, ryc. 1 - 5; tabl. VI, ryc. 1 - 19; tabl. VII, ryc. 1 - 22.

62. Lasek.

Stan. 2a. Na wydmie, tuż nad martwym starorzeczem, ok. 200 m na Z od Warty, 150 m na E od stanowiska 2.

Inw.: Rdzenie, pazur, wiór i zaprawiaki łuskane, mikrotylczaki typu Stawinoga, mikrotylczaki pełnolukowe, zwykle mikrotylczaki, mikrotylczak z tyłcem załamanym w półtylec, mikropółtyleczaki typu Komornica, zbrojniki typu Wieliszew, zwykle mikropółtyleczaki, trójkąty janisławickie, nierównoboczne, równoramienne, wiórek z załuskana podstawą.

Zb.: MAP, inw. TPN, 1923: 36.

Lit.: J. Kostrzewski, 1933, s. 5, fig. 2.

Il.: tabl. VII, ryc. 23 - 43; tabl. VIII, ryc. 1 - 59; tabl. IX, ryc. 1 - 31.

63. Lasek.

Stan. 5. Na wydmie, kilkadziesiąt metrów na Z od Warty, między Wartą a jej starorzeczem.

Inw.: Rdzenie, rylec, drapacze, pazur (?), łuskane wióry i odłupki, mikrotylczak typu Stawinoga, mikropółtyleczaki zwykle, trapez, wióry, materiał odpadkowy.

Zb.: MAP, kat. 1949: 319 - 324; 1951: 988: 991; Inw. TPN 1923: 133.

64. Lasek.

Stan. 10. Pomiędzy Wartą a jej starorzeczem, 250 m na Z od rzeki, 130 m na E od jej starorzecza.

Inw.: Rdzenie, rylec, drapacze, skrobacze, pazur, mikrotylczaki typu Stawinoga, mikropółtyleczak typu Komornica, trójkąty nierównoboczne, trójkąt równoramienny, załuskane zaprawiaki, wióry, materiał odpadkowy.

Zb.: MAP, kat. 1927: 805 - 811; 1949: 333 - 338.

Il.: tabl. IX, ryc. 32 - 40; tabl. XI, ryc. 1 - 11.

65. Lasek.

Stan. 10a. Zapewne blisko stan. 10.

Inw.: Rdzenie, drapacz, łuskane zaprawiaki, trójkąty nierównoboczne, wióry, materiał odpadkowy.

Zb.: MAP, kat. 1927: 825 - 831.

66. Lasek.
Stan. 13. Kilkadziesiąt metrów na Z od Warty, pomiędzy Wartą a jej starorzeczem.
Inw.: Rdzeń, trójkąt nierównoboczny, mikropółtylczak, trapez.
Zb.: MAP, kat. 1951: 276 - 279.
Pl.: tabl. X, ryc. 1 - 4.
67. Lasek.
Stan. 14, skup. 2. Między Wartą a jej starorzeczami, 120 m na Z od Warty.
Inw.: Rdzeń, mikrotylczaki typu Stawinoga i zwykłe, mikropółtylczak typu Komornica, trójkąty nierównoboczny i równoramienny, mikrorylce, wióry, materiał odpadkowy.
Zb.: MAP, kat. 1932: 1246 - 1270.
Pl.: tabl. XI, ryc. 12 - 21.
68. Lasek.
Stan. 16, skup. 3. Między Wartą a jej starorzeczami, 130 m na E od starorzecza.
Inw.: Rylec, mikropółtylczaki, mikrorylce, wióry, odłupki, materiał odpadkowy.
Zb.: MAP, kat. 1932: 1271 - 1275.
69. Lasek.
Stan. 16, skup. 4. Obok stanowiska 16, skup. 3.
Inw.: Rdzenie, rylec, drapacze, obłęcznik, odłupek łuskany, mikrotylczaki, typu Stawinoga, mikropółtylczaki typu Komornica.
Zb.: MAP, kat. 1932: 1276 - 1280.
Pl.: tabl. XI, ryc. 22 - 27; tabl. XII, ryc. 1 - 5.
70. Luboń.
Stan. 2. Na wysokiej terasie Warty, ok. 300 m na Z od Warty i ok. 70 m na E od strumyka wpadającego do dużego starorzecza na lewym brzegu rzeki.
Inw.: Rdzenie, drapacze, skrobacze, wióry łuskane, mikropółtylczaki typu Stawinoga, wióry, materiał odpadkowy.
Zb.: MAP, kat. 1949: 254 - 258.
71. Luboń.
Stan. 5. Na wysokiej terasie Warty, ok. 100 m na Z od jej krawędzi.
Inw.: Rdzenie, rylec, mikrodrapacz, skrobacze, załuskane odłupki dużych rozmiarów, mikrotylczaki, wióry.
Zb.: MAP, kat. 1949: 260 - 264.
72. Luboń.
Stan. 6. Na krawędzi zachodniej terasy Warty.
Inw.: Rdzenie, rylec, drapacz, skrobacze, wiór łuskany, wióry.
Zb.: MAP, kat. 1949: 265 - 269.
73. Łęczycza.
Stan. ?

Inw.: Rdzenie, wióry łuskane, trójkąty nierównoboczne, mikrorylec, wióry, materiał odpadkowy.

Zb.: MAP, kat. 1917: 20a; 1918: 15.

74. Łódź.

Stan. 3. Pole piaszczyste, 250 m na N od jez. Witobelskiego i 130 m na Z od małego jeziorka.

Inw.: Rdzeń, rylec, mikrotylczak typu Stawinoga, wióry, odłupki, materiał odpadkowy.

Zb.: MAP, kat. 1954: 217 - 221.

75. Mosina.

Stan. 1. Na piaszczystym wzgórku, ok. 3 km na Z od Warty, ok. 1100 m na E od kanału Obry, 200 m na ZZ-N od końca zatorfionej dolinki, której środkiem przepływa skanalizowany obecnie strumień.

Inw.: Rdzenie, rylec, drapacze, skrobacze, tylczak, półtylczak, wióry łuskane, zaprawiaki łuskane, trójkąty, trapezy, wióry, odłupki, materiał odpadkowy.

Zb.: MAP, inw. TPN 1916: 52.

Lit.: L. Kozłowski, 1920, s. 93, tabl. 2, 3.

76. Mosina.

Stan. 2. Na zachodnim zboczu wydmy leżącej ok. 50 m na S od brzegu kanału obrzańskiego.

Inw.: Rdzenie, drapacze, skrobacze tylczak załamany w półtylec, pazur, wióry łuskane, mikrotylczaki typu Stawinoga, mikropółtylczaki typu Komornica, trójkąty nierównoboczne, trapezy, wióry, materiał odpadkowy.

Zb.: MAP, kat. 1956: 1288 - 1294; inw. TPN. 1916: 45.

Lit. L. Kozłowski, 1920, s. 44, 93, tab. 2, 3.

77. Mosina.

Stan. 3. Wydma leżąca 100 m na N od kanału Obrzańskiego, ok. 1900 m na Z od Warty.

Inw.: Rdzenie, drapacze, skrobacze, pazury, obłęczniki, półtylczaki, wióry i zaprawiaki łuskane, mikrotylczaki typu Stawinoga, mikrotylczak pełnołukowy, mikropółtylczaki typu Komornica, mikropółtylczaki zwykle, trójkąty nierównoboczne i równoramienne, trapezy, mikrowykrojce, wióry, odłupki, materiał odpadkowy.

Zb.: MAP, inw. TPN. 1922:1 - 5; MAP, kat. 1931: 8; 1931: 28; 1948: 222 - 234; 1949: 194; 598 - 602; 1951: 514 - 518; 1953: 203 - 212; 1953: 668; 1954: 257: 262; 1956: 1284: 1287.

Lit.: ZOW, 1948, s. 117.

Il.: tabl. XII, ryc. 6 - 34; tabl. XIII, ryc. 1.

78. Mosina.

Stan. 3. kotl. a. Położenie jak stan. 3.

Inw.: Rdzenie, rylec, drapacze, półtylczak, wióry i odłupki łuskane, mikrotylczaki typu Stawinoga i zwykle, mikropółtylczaki typu Komornica, mikropółtylczak zwykły trójkąt janisławicki, trójkąty nierównoboczne i równoramienne, wióry, materiał odpadkowy.

Zb.: MAP, kat. 1951: 1240-i-r.

Il.: tabl. XIII, ryc. 2 - 34.

79. Mosina.

Stan. 3, kotł. c. Położenie jak stan. 3.

Inw.: Rdzenie, materiał odpadkowy.

Zb.: MAP, kat. 1951: 1240 e-f.

80. Mosina.

Stan. 3, kotł. 1. Położenie jak stan. 3.

Inw.: Rdzenie, drapacze, skrobacz, obłęcznik, półtylczak, wióry łuskane, mikrotylczaki typu Stawinoga i zwykle, mikrotylczak pełnołukowy, mikropółtylczaki typu Komornica, trójkąt równoramienny, trójkąt z trzonkowato podciętą podstawą, mikrowiórki z fragmentami załuskanej krawędzi, mikrowióry.

Zb.: MAP, kat. 1948: 235 - 243.

Il.: tabl. XIV, ryc. 1 - 24.

81. Mosina.

Stan. 3, kotł. 2. Położenie jak stan. 3.

Inw.: Obrobiona bryłka krzemiona, rdzenie, skrobacz, pazur, półtylczaki, załuskane odłupki, trójkąty nierównoboczne, zbrojnik typu Wieliszew, zbrojnik-mikropazur, trapezy.

Zb.: MAP, kat. 1948: 244 - 251.

Il.: tabl. XIV, ryc. 25 - 26; tabl. XV, ryc. 1 - 21.

82. Mosina.

Stan. 3b. Zapewne obok stan. 3.

Inw.: Rdzenie, drapacz, pazur, trójkąty nierównoboczne, mikrowiórek łuskany, wióry, materiał odpadkowy.

Zb.: MAP, kat. 1945: 604 i-m; 1949: 194.

83. Mosina.

Stan. 4. Pole piaszczyste, ok. 500 m na N-E od kanału Obrzańkiego, 1,5 km na Z od krawędzi doliny Warty, ok. 2200 m na Z od Warty.

Inw.: Rdzenie, trójkąty nierównoboczne, trapezy, wióry, materiał odpadkowy.

Zb.: MAP, kat. 1917: 519 - 523; 1925: 1114 - 1121; 1927: 523; 1948: 253 - 255.

Lit.: ZOW, 1948, s. 117.

84. Mosina.

Stan. 5. Pole na wzgórzu piaszczystym, ok. 1 km na N-Z od kanału Obrzańkiego.

Inw.: Rdzeń, drapacz, półtylczak typu Komornica, wióry, materiał odpadkowy.

Zb.: MAP, kat. 1951: 494 - 495.

85. Mosina.

Stan. 10. Szczegółowe dane w artykule pt. *Paleolit schyłkowy*.

Inw.: Rdzenie, rylce, drapacze, skrobacze, pazur, wióry i odłupki łuskane, ciosak, mikrotylczaki typu Stawinoga, pełnołukowe i zwykle, mikropółtylczaki typu Komornica i zwykle, zbrojniki z łuskaną podstawą i półtylciem, trójkąty nierównoboczne, trójkąt równoramienny, trapezy, wióry, odłupki, materiał odpadkowy. Wiór z krzemienia górnoastareckiego.

Il.: tabl. XV, ryc. 22 - 29; tabl. XVI, ryc. 1 - 19; tabl. XVII, ryc. 1 - 43.

86. Mosina.

Stan.: Na lewym brzegu Obry, przy drodze do Rogalinka.

Inw.: Rdzenie drapacze, skrobacze, wiertnik, mikrotylczaki typu Stawinoga, trójkąty nierównoboczne, trapezy, wióry, materiał odpadkowy.

Zb.: MAP, kat. 1916: 45 - 52.

87. Mosina.

Stan. ?

Inw.: Rdzenie, skrobacz, odłupek łuskany, wióry, materiał odpadkowy.

Zb.: MAP, kat. 1952: 791 - 794.

88. Niwka.

Stan. 1. Na krawędzi wysokiej terasy Warty, 50 m na Z od rzeki.

Inw.: Rdzenie, drapacze, skrobacze, półtylczaki, wióry łuskane, mikrotylczaki, trójkąty janisławickie (?), nierównoboczne i równoramienne, mikrowiórek z łuskaną podstawą, trapezy, wióry, odłupki, materiał odpadkowy.

Zb.: MAP, kat. 1912: 48 - 52; 1916: 44; 1948: 178 - 189; 1951: 1024 - 1035.

Lit.: ZOW, 1948, s. 117.

Il.: tabl. XVIII, ryc. 1 - 7; tabl. XIX, ryc. 1 - 30; tabl. XX, ryc. 1 - 6.

89. Niwka.

Stan. 2. Na stoku S, ok. 50 m na N od kanału Obrzańskiego, na samej krawędzi doliny rzeki.

Inw.: Rdzenie, rylce, drapacze, skrobacze, wióry, materiał odpadkowy.

Zb.: MAP, inw. TPN. 1923: 11; kat. 1948: 191 - 195.

Lit.: ZOW, 1948, s. 117.

90. Niwka.

Stan. 4. 480 m na Z od krawędzi wysokiej terasy Warty.

Inw.: Rdzenie, drapacz, piki, wiór i odłupki łuskane, wióry, materiał odpadkowy.

Zb.: MAP, kat. 1927: 524 - 525; 1931: 40 - 43; 1944: 99 - 101.

91. Niwka.

Stan. 6. Ok. 80 m na N od kanału Obrzańskiego, 130 m na Z od Warty, 100 m na Z od małego stawku.

Inw.: Rdzenie, skrobacze, półtylczak, mikropazur wykonany z odłupka gładzonego krzemienia, trapez, wióry, materiał odpadkowy.

Zb.: MAP, kat. 1914: 187 - 189; 1930: 152 - 155; 1931: 646 - 648; 1948: 204 - 205; 1949: 617 - 622.

Lit.: ZOW, 1948, s. 117.

92. Niwka.

Stan. 7, gniazdo 2. Położone jak stanowisko 7.

Inw.: Rdzenie, trapez, wióry, materiał odpadkowy.

Zb.: MAP, kat. 1948: 215 - 220.

Lit.: ZOW, 1948, s. 117.

93. Niwka.

Stan. 9. Na małym wzniesieniu, 130 m na N od krawędzi kanału Obrzań-
skiego.

Inw.: Rdzeń, skrobacz, półtylczak, wióry, materiał odpadkowy.

Zb.: MAP, kat. 1949: 623 - 626.

94. Niwka.

Stan. ?. Szczegółowe dane w artykule pt. *Paleolit schyłkowy*.

Inw.: Skrobacze, półtylczak, mikrotylczak typu Komornica, trapezy,
wióry.

95. Pobiedziska.

Stan. 2. Ok. 120 m na Z od jeziora, 50 m od krawędzi terasy zalewowej.

Inw.: Obłęcznik, pazur, wiór łuskany, trójkąt równoramienny, wióry,
materiał odpadkowy.

Zb.: MAP, kat. 1929: 1113.

96. Poznań-Golecin.

Stan. 1b.

Inw.: Rdzenie, mikrowiórek łuskany, odłupki łuskane, trójkąt nierówno-
boczny, wióry, materiał odpadkowy.

Zb.: MAP, kat. 1912: 458 - 460; 1928: 95a-f; 1929: 61 - 65.

97. Poznań-Janikowo.

Stan. 1. Na małej wydmie na krawędzi doliny rzeczki głównej, 80 m na N
od rzeki.

Inw.: Rdzenie, drapacze, skrobacze, ciosak, wióry, i odłupki łuskane,
mikrotylczak typu Stawinoga, mikropółtylczaki zwykle, zbrojniki typu Wie-
liszew, mikrowykrojec, drobne wiórki mikrołuskane, wióry, materiał odpadko-
wy, tłuczek z piaskowca ze śladami używania.

Zb.: MAP, kat. 1928: 1137 - 1151; 1951: 479 - 481.

Il.: tabl. XX, ryc. 7 - 13; tabl. XXI, ryc. 1 - 12.

98. Poznań-Staroleka.

Stan. 1. Szczegółowe dane w artykule pt. *Paleolit schyłkowy*.

Inw.: Rdzenie, rylec, drapacze, skrobacze, półtylczak, odłupki łuskane,

ciosaki, trójkąty nierównoboczne, trapezy, wióry, odłupki, zaprawiaki, materiał odpadkowy.

99. Psarskie.

Stan. 4. Ok. 320 m na N-Z od brzegu jez. Strzeszynek. Ok. 50 m na N-E od rynny, którą płynie strumień wpadający od północy do jeziora.

Inw.: Rdzeń, materiał odpadkowy.

Zb.: MAP, kat. 1951: 41 - 42.

100. Rogalinek.

Stan. 9. Na wydmie, ok. 250 m na E od granicy wysokiej terasy Warty.

Inw.: Mikrotylczak typu Stawinoga, trójkąty nierównoboczne, wióry.

Zb.: MAP, kat. 1929: 87 - 89.

101. Rogalinek.

Stan. 17. Kilkaset metrów na E od Warty.

Inw.: Rdzenie, rylec, drapacze, skrobacze, wióry i zaprawiaki łuskane, trójkąt nierównoboczny, 5 trapezów, wióry, materiał odpadkowy.

Zb.: MAP, kat. 1930: 344 - 345; 1949: 592 - 596.

102. Rogalinek.

Stan. ?

Inw.: Rdzenie, drapacz, skrobacze, wióry łuskane, wióry, materiał odpadkowy. Wiór z krzemienia górnoastareckiego.

Zb.: MAP, kat. 1951: 171 - 175.

103. Sowinki.

Stan. 4. Wydma 100 m na N od strumienia wpadającego do Warty, 500 m na Z od starorzecza, leżącego w pradolinie Warty.

Inw.: Rdzenie, skrobacze, mikropółtylczak typu Komornica, mikropółtylczaki zwykle, trójkąt nierównoboczny, mikrowiórek łuskany wzdłuż podłużnych krawędzi, trapezy, wióry, materiał odpadkowy.

Zb.: MAP, kat. 1951: 136 - 142.

Il.: tabl. XXI, ryc. 13 - 24.

104. Uzarzewo.

Stan. 1. Szczegółowe dane w artykule pt. *Paleolit schyłkowy*.

Inw.: Łuskany odłupek, mikropółtylczak zwykły, wióry, materiał odpadkowy.

105. Wiórek.

Stan. 9. Wydma na wysokiej terasie Warty, 50 m na S od rzeki.

Inw.: Rdzenie, drapacze, skrobacze, wióry i odłupki łuskane, mikrotylczaki typu Stawinoga, zwykle i mikrotylczak pełnołukowy, mikropółtylczaki typu Komornica, zbrojnik typu Wieliszew, mikropółtylczaki trapezowato zdwojone, inne mikropółtylczaki, trójkąty janisławickie, nierównoboczne, równoramienne, mikrolityczny wiórek łuskany dookoła z poprzeczną załuskana podstawą, mikrowiórek z łuskana podstawą, mikrorylec, wióry, materiał odpadkowy. Kilka wiórów z krzemienia górnoastareckiego.

Zb.: MAP, kat. 1930: 288 - 298; 1933: 272: 278a-b

Il.: tabl. XXI, ryc. 25 - 26; tabl. XXII, ryc. 1 - 40; tabl. XXIII, ryc. 1 - 24.

106. Złotniki.

Stan. ?

Inw.: Rdzeń, materiał odpadkowy.

Zb.: MAP, kat. 1913: 344 - 349.

Powiat Śrem

107. Biernatki.

Stan. 1. Na wzgórzu wiatracznym na N od jez. Bnińskiego.

Inw.: Rdzenie, mikrotylczak pełnolukowy (?), wióry, materiał odpadkowy.

Zb.: MAP, kat. 1955: 179 - 180.

108. Bystrzek.

Stan. 1. Ok. 1100 m na S od Warty, 50 m na N od krawędzi jej doliny.
Na stoku wysokiej terasy.

Inw.: Rdzenie, odłupek łuskany, mikrotylec, materiał odpadkowy.

Zb.: MAP, kat. 1926: 382 - 385.

109. Bystrzek.

Stan. 5. 950 m na S od Warty, w pobliżu starorzecza.

Inw.: Skrobacz, łuskany zaprawiak, mikrotylczak zwykły, wióry, materiał odpadkowy.

Zb.: MAP, kat. 1950: 2430 - 2433.

110. Dobczyn.

Stan. ?

Inw.: Wiórowiec, wiór, materiał odpadkowy.

Zb.: MAP, kat. 1927: 1809 - 1811.

111. Dolsk.

Stan. 5. Wydma na brzegu jez. Dolskiego, tuż nad krawędzią szerokiej w tym miejscu terasy jeziora.

Inw.: Rdzenie, drapacz, skrobacz, ciosak, wióry, odlupki, materiał odpadkowy.

Zb.: MAP, kat. 1952: 307 - 310.

Il.: tabl. XXIII, ryc. 25 - 31.

112. Jaszkowo.

Stan. 1. Na niskim wzniesieniu, 200 m na N od krawędzi wysokiej terasy Warty.

Inw.: Rdzenie, pazur, ciosak, materiał odpadkowy.

Zb.: MAP, kat. 1959: 109.

113. Ludwikowo.

Stan. ?

Inw.: Rdzenie, wiór i odłupek łuskany, wióry, materiał odpadkowy.

Zb.: MAP, kat. 1935: 540 - 541.

114. Sroczewo.

Stan. 2. Na polu, 1 km na S od krawędzi pradoliny i żywych starorzeczy Warty, ok. 1,5 km na S od Warty.

Inw.: Pazur, mikropółtylczak typu Komornica (?), 2 mikropółtylczaki zwykle, mikrowiórek-mikropazur łuskany wzdłuż obu krawędzi, drugi podobny ułamany, materiał odpadkowy.

Zb.: MAP, kat. 1950: 2451 - 2452.

Powiat Środa

115. Borowo.

Stan. 1. Na szerokim cyplu pomiędzy podmokłymi łąkami, ok. 70 m na S od skanalizowanego strumienia.

Inw.: Rdzenie, rylce (w tym jeden typu „nakopalnianego”), drapacze, skrobacze, pazury, ciosaki, wióry i odłupki łuskane, mikrotylczaki typu Stawinoga, pełnołukowe i zwykle, mikropółtylczaki typu Komornica, zbrojniki typu Wieliszew, inne półtylczaki, trójkąty janisławickie, nierównoboczne, równoramienne, mikrowiórek z łuskaną podstawą, mikrorylec, wióry, odłupki, materiał odpadkowy.

Zb.: MAP, kat. 1951: 1411 - 1418; 1952: 442 - 446.

Il.: tabl. XXIV, ryc. 1 - 11; tabl. XXV, ryc. 1 - 23; tabl. XXVI, ryc. 1 - 56; tabl. XXVII, ryc. 1 - 64.

116. Borowo.

Stan. 2. Na płaszczyźnie, ok. 100 m na S od krawędzi dolinki, której dnem płynie uregulowany obecnie strumień.

Inw.: Rdzenie, rylce, drapacze, skrobaczem półtylczaki, ciosaki, wióry i odłupki łuskane, mikrotylczaki typu Stawinoga, mikrotylczaki inne, zbrojniki typu Wieliszew, półtylczak trapezowato zdwojony, półtylczaki zwykle, trójkąty janisławickie, nierównoboczne, równoramienne, wiórki z łuskaną podstawą, wióry, materiał odpadkowy. Rylce z krzemienia górnoastarckiego.

Zb.: MAP, kat. 1948: 269 - 271; 1948: 259 - 263; 1951: 115 - 121; 1422.

Il.: tabl. XXVIII, ryc. 1 - 14; tabl. XXIX, ryc. 1 - 60, tabl. XXX, ryc. 1 - 5.

117. Borowo.

Stan. 4. Na polu piaszczystym, na północnej krawędzi doliny uregulowanego obecnie strumienia, ok. 5 km na N od Warty.

Inw.: Rdzenie, drapacze, skrobacze, mikropółtylczak, trójkąty nierównoboczne, nieokreślony fragment zbrojnika, mikrorylec trapez, wióry, materiał odpadkowy. Mikropółtylczak wykonano z krzemienia górnoastarckiego.

Zb.: MAP, kat. 1953: 401 - 404; 1957: 630 - 636; 1959: 64 - 68.

118. Borowo.

Stan. ?

Inw.: Rdzenie, skrobacze zdwojony wiertnik, mikrolityczny wiertnik,

wióry łuskane, mikrotylczaki, zbrojnik typu Wieliszew, trójkąty nierównoboczne, trapezy, wióry, materiał odpadkowy. Kilka wiórów z krzemienia górnostarskiego.

Zb.: MAP, kat. 1953: 534 - 538.

119. Bronisław.

Stan. 3. Na niewielkim wzniesieniu, ok. 400 m na S od strumienia.

Inw.: Rdzenie, rylce, skrobacze, trójkąt janisławicki (?), trójkąty nierównoboczne, fragmenty zbrojników, trapez, wióry, materiał odpadkowy.

Zb.: MAP, kat. 1950: 2628 - 2633.

120. Garby.

Stan. 1. Ok. 300 m na N od Miłosławskiej Strugi.

Inw.: Rdzenie, wióry, materiał odpadkowy.

Zb.: MAP, kat. 1925: 656 - 659.

121. Ludwikowo.

Stan. 1. Ok. 1 km na S od Miłosławskiej Strugi.

Inw.: Odłupki łuskane, mikropółtylczak, trójkąty nierównoboczne, wióry, materiał odpadkowy.

Zb.: MAP, kat. 1925: 546 - 551.

122. Młodzikowo.

Stan. 2. Wydma leżąca 250 m na N od krawędzi dolinki, której dnem płynie uregulowany strumień. Ok. 1300 m na N od Warty i jej starorzeczy.

Inw.: Rdzenie, drapacze, skrobacze, obłęcznik, pazur, wióry i odłupki łuskane, mikrotylczak, trójkąty nierównoboczne, mikrowiórek z łuskaną podstawą, mikrowiórek z łuskaną podstawą i jednym bokiem, trapezy, wióry, odłupki, materiał odpadkowy. Kilka zaprawiaków i trójkąt wykonano z krzemienia górnostarskiego.

Zb.: MAP, kat. 1949: 543 - 548; 1951: 1431 - 1433; 1953: 367 - 372.

II.: tabl. XXX, ryc. 6 - 22.

123. Młodzikowo.

Stan. 3. Wydma na skraju dolinki, której dnem przepływa uregulowany strumyk, 1 km na N od starorzeczy Warty, 1200 m na N od Warty.

Inw.: Rdzenie, drapacz, wióry łuskane, mikrotylczak, wióry, materiał odpadkowy.

Zb.: MAP, kat. 1952: 534 - 541; 1955: 375 - 376.

124. Młodzikowo.

Stan. 5. Na zachodniej krawędzi dolinki, której dnem płynie rów melioracyjny, 1300 m na N od Warty, 1100 m na N od jej żywych starorzeczy.

Inw.: Rdzenie, skrobacz, mikrotylczak, wióry, materiał odpadkowy.

Zb.: MAP, kat. 1953: 368 - 388.

125. Pięczkowo.

Stan. 1. Na wydmie nad starorzeczem Warty, 800 m na N od rzeki.

Inw.: Rdzenie, rylce, drapacze, skrobacze, pazury, wióry, i odłupki łuskane,

mikrotyleczaki typu Stawinoga, mikrotyleczak pełnołukowy, inne mikrotyleczaki, mikropółtyleczaki typu Komornica, zbrojniki typu Wieliszew, inne mikropółtyleczaki. Trójkąty nierównoboczne i równoramienne, mikrorylece, mikrotyleczak z wierzchołkiem płasko załuskany na spód, mikrowiórek łuskany na obu podłużnych krawędziach, trapezy. Kilka okazów z krzemienia górno-astarskiego.

Zb.: MAP, inw. TPN. 1923:42.

Il.: tabl. XXX, ryc. 23 - 27; tabl. XXXI, ryc. 1 - 38; tabl. XXXII, ryc. 1 - 34.

126. Pięczkowo.

Stan. 1a. 200 m na Z od stan. 1. Między starorzeczami Warty, 600 m na N od Warty.

Inw.: Rdzenie, skrobacz, wiór i odłupek łuskany, mikropółtyleczak, mikrorylec, wióry, materiał odpadkowy.

Zb.: MAP, kat. 1934:384 - 387.

127. Sulęcinek.

Stan. 1.

Inw.: Rdzenie, rylec, drapacze, skrobacze, pazur, półtyleczak, wióry łuskane, smukłe tyleczaki mikrołuskane, zbrojniki typu Wieliszew, trójkąty janisławickie, mikrowiórek z podłużnymi krawędziami częściowo łuskany, zbrojnik z załuskaną podstawą, trapezy.

Zb.: MAP, kat. 1948:68 - 77; 1948:2008 - 2010, 1951:1434

Il.: tabl. XXXII, ryc. 35 - 39; tabl. XXXIII, ryc. 1 - 19.

128. Sulęcinek.

Stan. 4. 550 m na S od krawędzi doliny strumienia, ok. 4,5 km na N od Warty, ok. 3 km na N od jej żywych starorzeczy.

Inw.: Trójkąt janisławicki, trójkąty nierównoboczne, ułamany mikrotyleczak, trapezy.

Zb.: MAP, kat. 1948:1178 - 1180.

Powiat Sulechów.

129. Babimost.

Stan. a.

Inw.: Pik, trójkąt nierównoboczny, trapez.

Zb.: O. Dobrint, arch. MAP.

130. Babimost.

Stan. b. Szczegółowe dane w artykule pt. *Paleolit schyłkowy*.

Inw.: Ciosak.

Il.: tabl. XXXIII, ryc. 20.

131. Jesiona.

Stan. 1. Wydma, ok. 250 m na Z od wsi, między kanałami.

Inw.: Fragment rdzenia, wióry łuskane, materiał odpadkowy.

- Zb.: MAP, kat. 1958:395:397.
Lit.: W. Śmigielski, 1961, s. 294.
132. Kargowa.
Stan. a.
Inw.: Bryłki z zaczątkami obróbki, rdzenie, półtylczak z wnęką, ciosak, odłupki łuskane, trójkąt nierównoboczny, trapezy, wióry, materiał odpadkowy.
Zb.: MAP, kat. 1946:176 - 181.
Il.: tabl. XXXIV, ryc. 1 - 8.
133. Kargowa.
Stan. b. Szczegółowe dane w artykule pt. *Paleolit schyłkowy*.
Inw.: Skrobacz, ciosak (?), trójkąt janisławicki, trapezy.
Il.: tabl. XXXIV, ryc. 9 - 15.
134. Kargowa.
Stan. c. Szczegółowe dane w artykule pt. *Paleolit schyłkowy*.
Inw.: Wióry i odłupki łuskane, trapez.
135. Kargowa.
Stan. f. Szczegółowe dane w artykule pt. *Paleolit schyłkowy*.
Inw.: Pik, mikrotylczaki typu Stawinoga, mikrotylczak typu Komornica, mikropółtylczak zwykły, trójkąt równoramienny, zbrojnik z łuskaną podstawą, trapez.
Il.: tabl. XXXIV, ryc. 16 - 24; tabl. XXXVI, ryc. 1.
136. Kargowa.
Stan. g. Szczegółowe dane w artykule pt. *Paleolit schyłkowy*.
Inw.: Odupek łuskany, mikrotylczaki typu Komornica, trójkąt nierównoboczny, trapezy.
Il.: tabl. XXXVI, ryc. 2 - 10.
137. Kargowa.
Stan. h. Szczegółowe dane w artykule pt. *Paleolit schyłkowy*.
Inw.: Mikrotylczak zwykły, trójkąt nierównoboczny.
138. Kargowa.
Stan. i. Szczegółowe dane w artykule pt. *Paleolit schyłkowy*.
Inw.: Skrobacze, mikropółtylczak zwykły, trapez.
139. Kargowa.
Stan. k. Znaleziono przy pogłębianiu kanału. Blisko Gnilej Obry.
Inw.: Toporek z rogu jelenia ze śladami używania na ostrzu. Brzegi przy otworach gładkie, wypolerowane.
Zb.: O. Dobrint, arch. MAP.
Il.: tabl. XXXV, ryc. 1.
140. Kargowa.
Stan. 1. 1 km. na S-Z od Kargowej, na Z od szosy do Klenicy, na skraju łąki.

Inw.: Walcowata siekierka kamienna, o ostrzu zniszczonym zapewne na skutek używania.

Zb.: O. Dobrint, arch. MAP.

Il. tabl. XXXV, ryc. 2.

141. Smolno Wielkie.

Stan. a. Szczegółowe dane w artykule pt. *Paleolit schyłkowy*.

Inw.: Ciosak, mikrotylczaki typu Stawinoga, mikrotylczak zwykły, trójkąty nierównoboczne, trapezy, mikrorylce.

Il.: tabl. XXXVI, ryc. 11 - 31; tabl. XXXVII, ryc. 1 - 8.

142. Smolno Wielkie.

Stan. b. Szczegółowe dane w artykule pt. *Paleolit schyłkowy*.

Inw.: Mikrotylczak typu Stawinoga, trójkąt nierównoboczny, trapez.

Powiat Sulęcín

143. Jedlice.

Stan. 1. Po wschodniej stronie drogi do Lubniewic, ok. 800 m na E od wsi.

Inw.: Fragment rdzenia, zaprawiak mikrołuskany, materiał odpadkowy.

Zb.: MAP, kat. 1957:276.

Lit.: W. Śmigielski, 1961, s. 293.

144. Lipienica.

Stan. 6. Pagórek wśród łąk, ok. 200 m na E od strumienia.

Inw.: Rdzeń, materiał odpadkowy.

Zb.: MAP, kat. 1957:290 - 291.

Lit.: W. Śmigielski, 1961, s. 301.

145. Ośno.

Stan. 3. Wydmy piaszczyste pomiędzy drogą polną a strumieniem.

Inw.: Rdzenie, wiór łuskany, materiał odpadkowy.

Zb.: MAP, kat. 1957:309 - 311.

Lit.: W. Śmigielski, 1961, s. 309.

Powiat Szamotuły

146. Buszewo.

Stan. 3. 80 m na Z od jeziora Buszewskiego, na krawędzi terasy jeziora.

Inw.: Rdzeń, rylec, odłupek łuskany, wiór, materiał odpadkowy.

Zb.: MAP, kat. 1952:44 - 46.

147. Buszewo.

Stan. 4. Ok. 60 m na Z od jeziora Buszewskiego, na krawędzi terasy jeziora.

Inw.: Rdzenie, materiał odpadkowy.

Zb.: MAP, kat. 1952:47 - 48.

148. Kiączyn.

Stan. 1. Kilkadziesiąt metrów od krawędzi strumienia płynącego w niewielkiej dolince.

Inw.: Rdzenie, rylec, półtylczaki, wióry łuskane, wióry, materiał odpadkowy.

Zb.: MAP, inw. TPN. 1925:107 - 112.

Il.: tabl. XXXVII, ryc. 9 - 17.

149. Krzywołęka.

Stan. 3. 200 m na N od Warty, 150 m na N od krawędzi wysokiej terasy rzeki.

Inw.: Rdzenie, skrobacze, pazur, wiór i odłupek łuskany, trójkąt nierównoboczny, trapez, wióry, materiał odpadkowy.

Zb.: MAP, kat. 1958:560.

150. Ostroróg.

Stan. ?

Inw.: Bryłka krzemienia ze śladami obróbki, rdzenie, skrobacze, wióry i odłupki łuskane, fragment mikrotylczaka, wióry, materiał odpadkowy.

Zb.: MAP, nr inw TPN, 1914:36.

151. Pierwoszewo.

Stan. 2. 450 m na S od Warty, 70 m na S od krawędzi jej wysokiej terasy.

Inw.: Rdzeń, wiór i odłupek łuskany, materiał odpadkowy.

Zb.: MAP, kat. 1958:579.

152. Pierwoszewo.

Stan. ?

Inw.: Pazur, wióry.

153. Wronki.

Stan. 2. Na wysokiej terasie Warty, 150 m na S od rzeki.

Inw.: Rdzenie, drapacze, pik, pazur, mikrotylczaki typu Stawinoga, mikrotylczak zwykły, mikropółtylczak typu Komornica, mikrolityczne okrzeski z małymi fragmentami krawędzi mikrołuskany, mikrorylec, wióry, materiał odpadkowy.

Zb.: MAP, kat. 1928:126 - 138; 1955:385 - 389.

Il.: tabl. XXXVII, ryc. 18 - 19; tabl. XXXVIII, ryc. 1 - 9.

Powiat Wągrowiec

154. Patrzanowo.

Stan. 5. Szczegółowe dane w artykule pt. *Paleolit schyłkowy*.

Inw.: Pik, załuskane odłupki, mikrotylczak typu Stawinoga, trapez, wióry, materiał odpadkowy.

155. Potrzeznowo.

Stan. 6. Ok. 150 m na Z od dzisiejszej krawędzi jez. Maciejak, ok. 80 m na Z od krawędzi dawnej zatoki jeziora obecnie pokrytej łąkami.

Inw.: Rdzenie, rylec, skrobacz, odłupki łuskane, zbrojnik typu Wieliszew, wióry, materiał odpadkowy. Wiór z krzemienia górnoastarckiego.

Zb.: MAP, kat. 1949:102 - 107; 1958:150 - 152.

Lit.: ZOW, 1949, s. 129; M. Kobusiewicz, 1967.

Powiat Wolsztyn

156. Dębówiec.

Stan. 4.

Inw.: Rdzenie, wióry łuskane, mikrotylczak, trapez, wióry. materiał odpadkowy.

Zb.: MAP, inw. TPN 1935:397 - 409.

157. Górsko.

Stan.: „Lužno na wydmié“.

Inw.: Rylec, odłupek łuskany, półtylczak, wióry łuskane, trapezy, wióry, materiał odpadkowy.

Zb.: MAP, kat. 1944:313 - 317.

158. Kopanica.

Stan. ?

Inw.: Rdzenie, rylec, drapacze, półtylczaki, pazur, mikrotylczaki typu Stawinoga, mikrotylczaki inne, mikropółtylczaki typu Komornica, mikro-półtylczak zwykły, trójkąty nierównoboczne, mikrowiórek z łuskaną podstawą, wióry, materiał odpadkowy.

Zb.: MAP. kat. 1942:297; 1946:194 - 197.

Il.: tabl. XXXVIII, ryc. 10 - 45.

159. Obra.

Stan. 1. Na wzniesieniu, ok. 300 m średnicy, leżącym w dolinie rzeki Dojcy, 250 m na Z od rzeki.

Inw.: Drapacz, trójkąt nierównoboczny, mikrowiórek łuskany, wiór łuskany, wióry, materiał odpadkowy.

Zb.: MAP, kat. 1925:389:392; 1957:202.

160. Starkowo.

Stan. ?

Inw.: Rdzenie, półtylczak, pazur, odłupki łuskane, mikrotylczak typu Stawinoga, wióry, materiał odpadkowy.

Zb.: MAP, kat. 1946:198 - 203.

161. Wieleń.

Stan. 1. Szczegółowe dane w artykule pt. *Paleolit schyłkowy*.

Inw.: Rdzeń, skrobacze, odłupki łuskane, mikrotylczak z tyłcem załamanym w półtylec i łuskaną krawędzią przeciwległą tyłcowi, wióry, materiał odpadkowy.

MESOLITHIC IN WESTERN CENTRAL WIELKOPOLSKA (GREAT POLAND)

Summary

The present article is, in a sense, a continuation of the paper "Late Paleolithic in Western Central Wielkopolska" published in the present volume of „Swiatowit”.

A chronological and cultural analysis of mesolithic materials is presented here. Therefore the paper covers the first three climatic periods of the Holocene-Preboreal, Boreal, and Atlantic time.

Western Central Wielkopolska is delimited from the north by the Toruń-Eberswalde marginal streamway from the west by the Oder valley, from the south by the Warsaw-Berlin marginal streamway and from the east by the Poznań Plateau (approximately 30 kms east of Poznań).

The analysed materials, excepting the inventory from the site Poznań-Staroleka, have been collected during surface explorations in the course of the last fifty years. The largest part of the collection comes from the explorations conducted by experts (J. Kostrzewski and his team). Owing to this, the sources have been well supported by the documentary evidence and escaped confusions. The possibility of confusion exists to a larger extent with respect to the sites in Western Wielkopolska (the district of Sulechów), explored by an amateur prehistorian O. Dobrint between the two World Wars.

The materials have been interpreted by means of the typological method. This resulted in a list of mesolithic artifacts. The list embraces only those flint artifacts which can be actually found in the mesolithic assemblages of Western Central Wielkopolska. The list also embraces definitions of various types of cores whose typology is a matter of great importance for the author.

In establishing the chronology of the assemblages, the use was made of indexes which had been proved earlier, such as the index of trapezes, the ratio of regular and irregular scrapers, etc.

The analysis has made it possible to state that a certain group of assemblages belongs to the Komornica culture dated as early mesolithic or more specifically as coming from Preboreal and mainly Early Boreal period. This group of assemblages exhibits certain analogies with the Polish sites of earlier mesolithic coming from regular explorations such as Stawinoga, district of Pułtusk, Komornica, district of Nowy Dwór, or Całowanie, district of Otwock. The same group also resembles more remote sites in North Western Europe such as Star Carr, Pinnberg, Klosterlund, Duvensee, or Ageröd.

Wiórek 9 and Borowo 2 must probably belong to the oldest assemblages. This is suggested by the presence of double backed bladelets numerous backed bladelets type Stawinoga, and comparatively few or absence of obliquely truncated points type Komornica, as well as a small number of scalene triangles appearing somewhat later.

These and other assemblages of the first group are characterized by numerous backed bladelets type Stawinoga (outnumbering obliquely truncated points type Komornica), crescents, obliquely truncated point type Komornica, isosceles triangles, comparatively frequent burins, regular scrapers, and a comparative shortage of irregular scrapers. All these assemblages lack trapezes.

The other group consists of assemblages exhibiting obvious typological differences particularly as regards the assortment of microliths. In their inventories one finds numerous Wieliszew points, Janisławice triangles, microliths with retouched base, bladelets microretouched and above all trapezes. On the other hand, burins and regular scrapers are not very numerous and tend to be replaced with irregular scrapers in proportion with the youth of the assemblage in question.

Pure assemblages collected from regular explorations at Janisławice, district of Skierniewice, Wistka Szlachecka, district of Włocławek, and Wieliszew XIII, district of Nowy Dwór are the closest Polish analogues collected elsewhere. This type of mesolithic assemblages is related to this culture called Janisławice culture, which in the largest degree approximates the mesolithic cultures of Northern Western Europe such as the Maglemose culture and the Gudenaa Culture. The chronological dating of the assemblages in the second group should be based on the appearance of trapezes, which appear as an intercultural trend in North Western Europe and Central Europe at the turn of the Boreal and Atlantic period (S. K. Kozłowski). The Janisławice culture date from the Atlantic period.

The axe from deer andler also date from the Atlantic period.

30 assemblages were classified as early mesolithic, 65 assemblages as late mesolithic, In addition, typology allows to describe 82 sites from the discussed territory as mesolithic, even if it is impossible to determine their chronological and cultural specification with any degree of exactness (see the map).

The illustrative part of the work consists of the catalogue of the materials, typological tables, and tables of illustrations. Drawings of all microliths and axes are provided whenever the artifacts of a particular site are illustrated in the tables.

The numbers of sites in the catalogue correspond with the numbers in typological tables and the numbers on the map.

The problems connected with the cultural interpretation of the analysed materials will constitute the subject of a separate monograph.

The list of types

The successive numbers correspond with the numbers in the upper part of the typological table.

1. Single platform core for blades (tabl. IX: 33)
2. Single platform core for flakes (tabl. XV: 23)
3. Opposite platforms core for blades
4. Opposite platforms core for flakes (tabl. XXI:26)
5. Changed orientation core for blades (tabl. XXIII:25)
6. Changed orientation core for flakes
7. Microlithic core for blades (tabl. XXI:15)
8. Microlithic core for flakes (tabl. XXIII: 27)
9. Dihedral burin (tabl. XXIV: 11)
10. Dihedral angle burin tabl. XXXIII: 1)
11. Medial burin on a truncation (tabl. XXIII: 29)
12. Lateral burin on a truncation (tabl. XXX: 5)
13. Single-blow burin on broken flake or blade (tabl. XV: 28)
14. Single-blow burin (tabl. XV: 26)
15. Double ended burin
16. Simple end-scraper on a blade (tabl. IV: 5)
17. Oblique end-scraper on a blade (tabl. XI: 25)
18. Simple end-scraper on a flake (tabl. XXII: 4)
19. Oblique end-scraper on a flake (tabl. XXXVIII: 10)
20. Semi-round end-scraper (tabl. XXXIII: 3)
21. Round scraper
22. Microlithic scraper (tabl. XII: 10)
23. Irregular scraper (tabl. XVI: 9, 11, 18 - 19)
24. „Encoche”
25. Backed blade

26. Truncated blade (tabl. XIX: 7)
27. Pointed perforator (tabl. XXXI: 4)
28. Unpointed perforator (tabl. VII: 25)
29. Utilized blade
30. Utilized flake
31. Flake axe (tabl. XII: 7)
32. Core axe (tabl. I: 13)
33. „Pic” (tabl. V: 5)
34. Backed bladelet type Stawinoga (tabl. VII: 26 - 33)
35. Crescent point (tabl. VIII: 15, 16)
36. Backed bladelet (tabl. XXVI: 10, 16, 17)
37. Obliquely truncated point type Komornica (tabl. XXVI: 37-41) (tabl. XXXI: 19)
38. Double backed bladelet (tabl. XXIX: 15)
39. Truncated bladelet (tabl. XXVI: 42, 45)
40. Wieliszew point (tabl. XXIX: 13)
41. Microlith with retouched base (tabl. XXIX: 58 - 60)
42. Janisławice triangle (tabl. XXIX: 22 - 23; tabl. XXXII: 2 - 5)
43. Scalene triangle (tabl. XXIX: 26, 30 - 36)
44. Isoscele triangle (tabl. XXVII: 48 - 55)
45. Trapeze (tabl. XVII: 31 - 35)
46. Microburin (tabl. XXVII: 61 - 62)

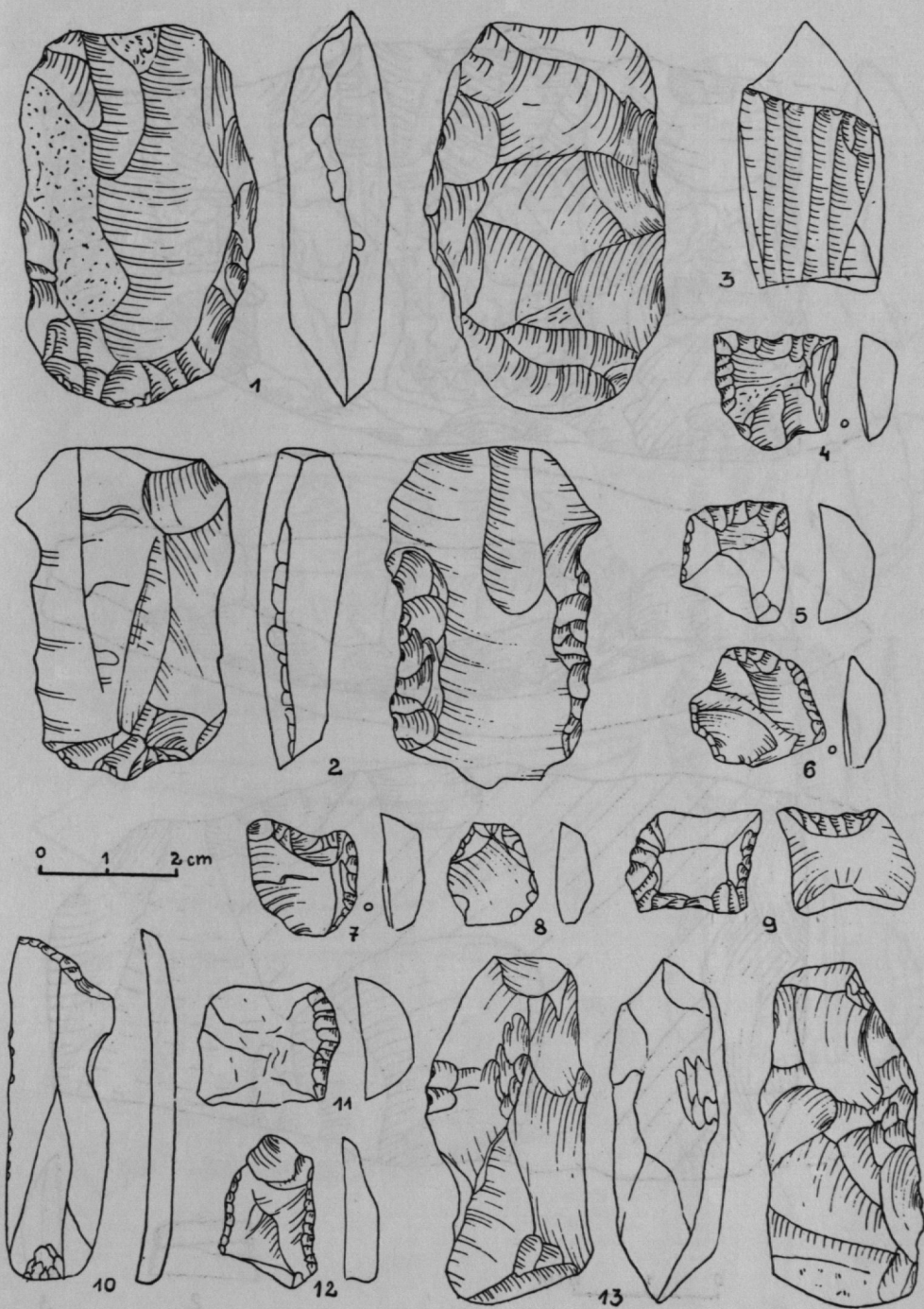

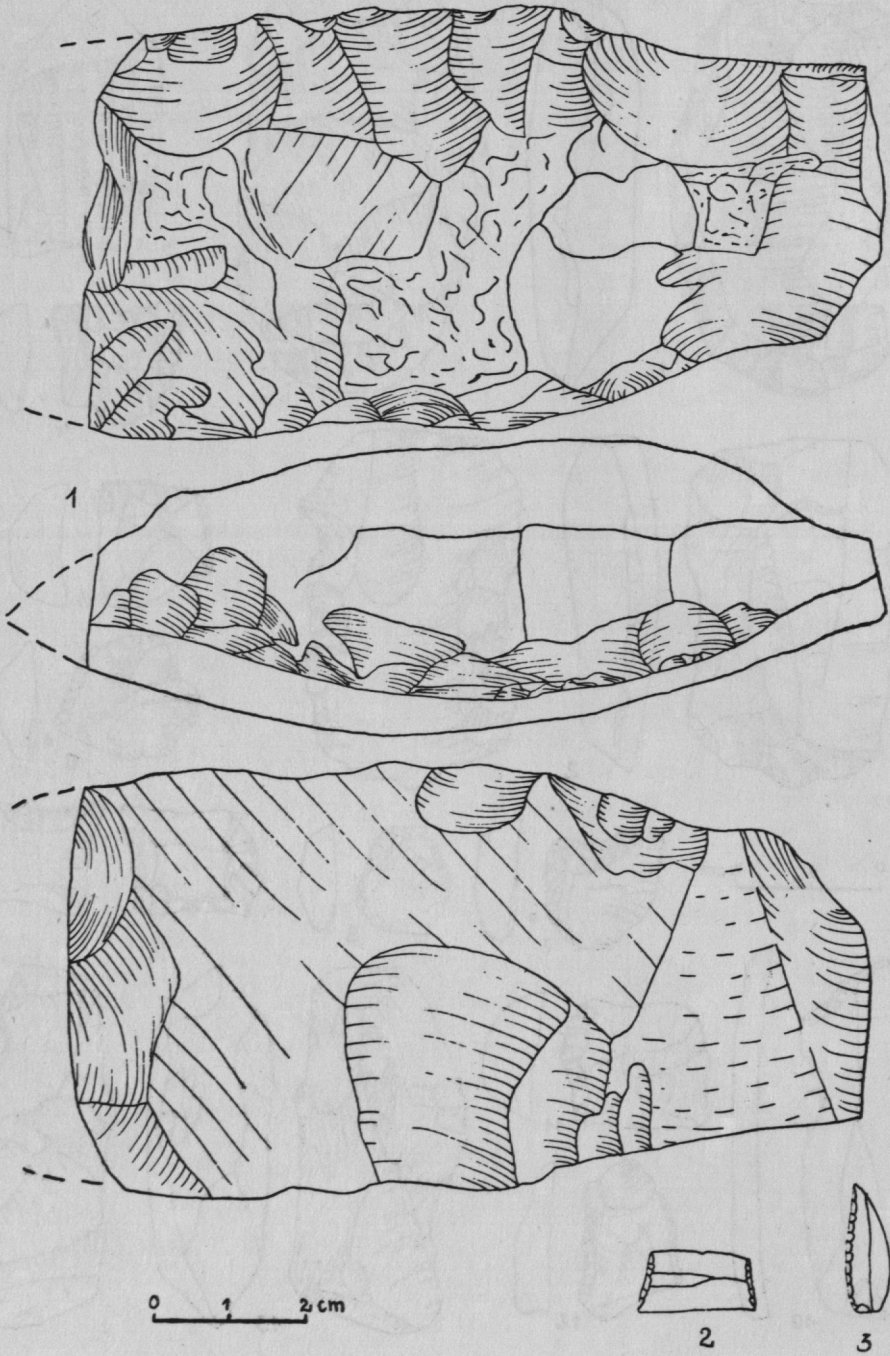

Tablica I

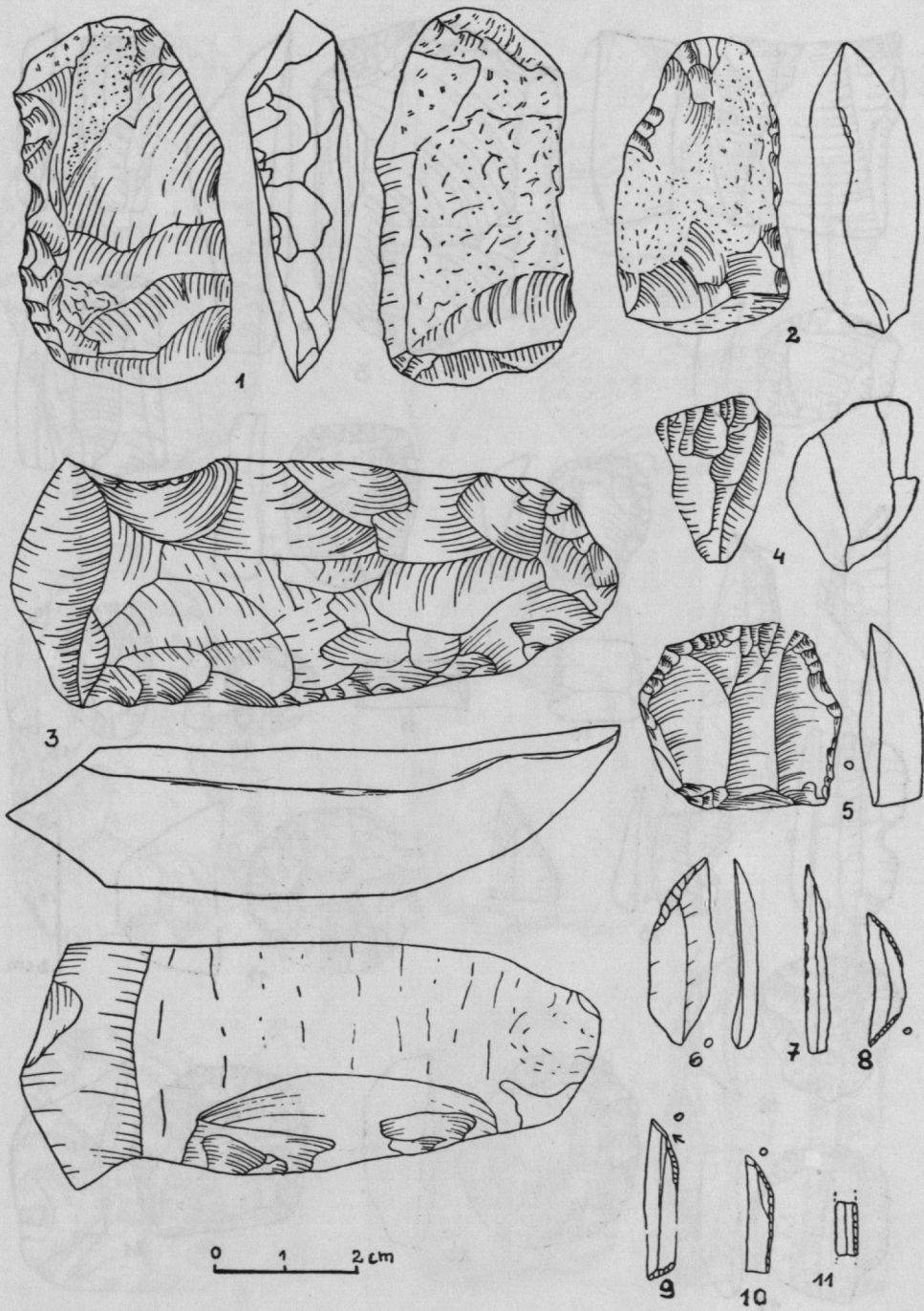
1 — Góra 2 pow. Międzychód; 2 — Puszcza 2 pow. Międzychód; 3 - 12 — Radgoszcz 1 pow. Międzychód; 13 — Sieraków 2 pow. Międzychód

Tablica II

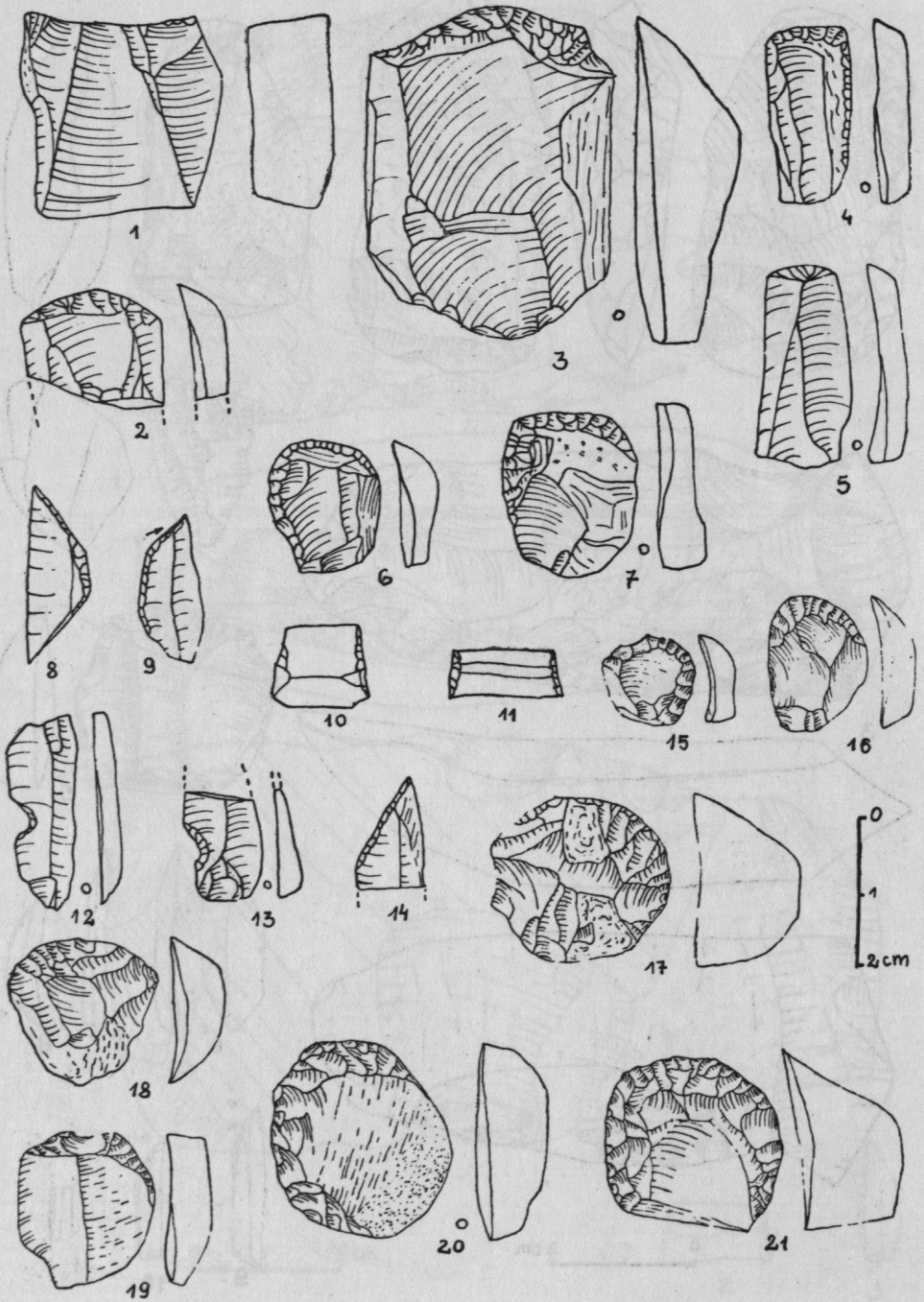
1 - 3 — Kowalewko 1 pow. Oborniki

Tablica III

1 — Wytomyśl 2 pow. Nowy Tomyśl; 2, 4 - 5 — Bogucin 1 pow. Poznań; 3, 6 - 11 —
Oborniki 2a, m.p.

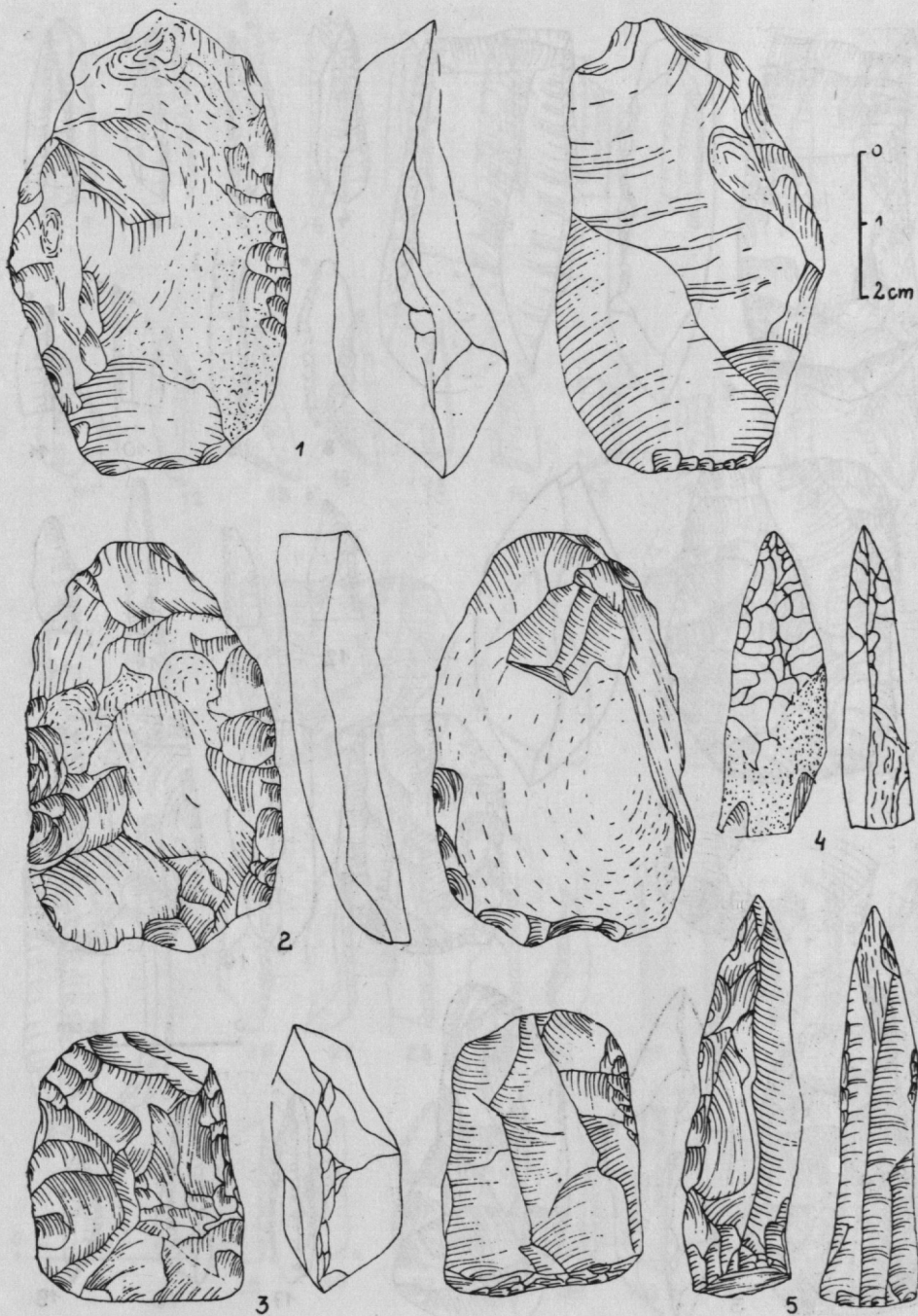
Tablica IV

1 - 14 — Krajkowo 1 pow. Poznań; 15 - 21 — Lasek 2 pow. Poznań

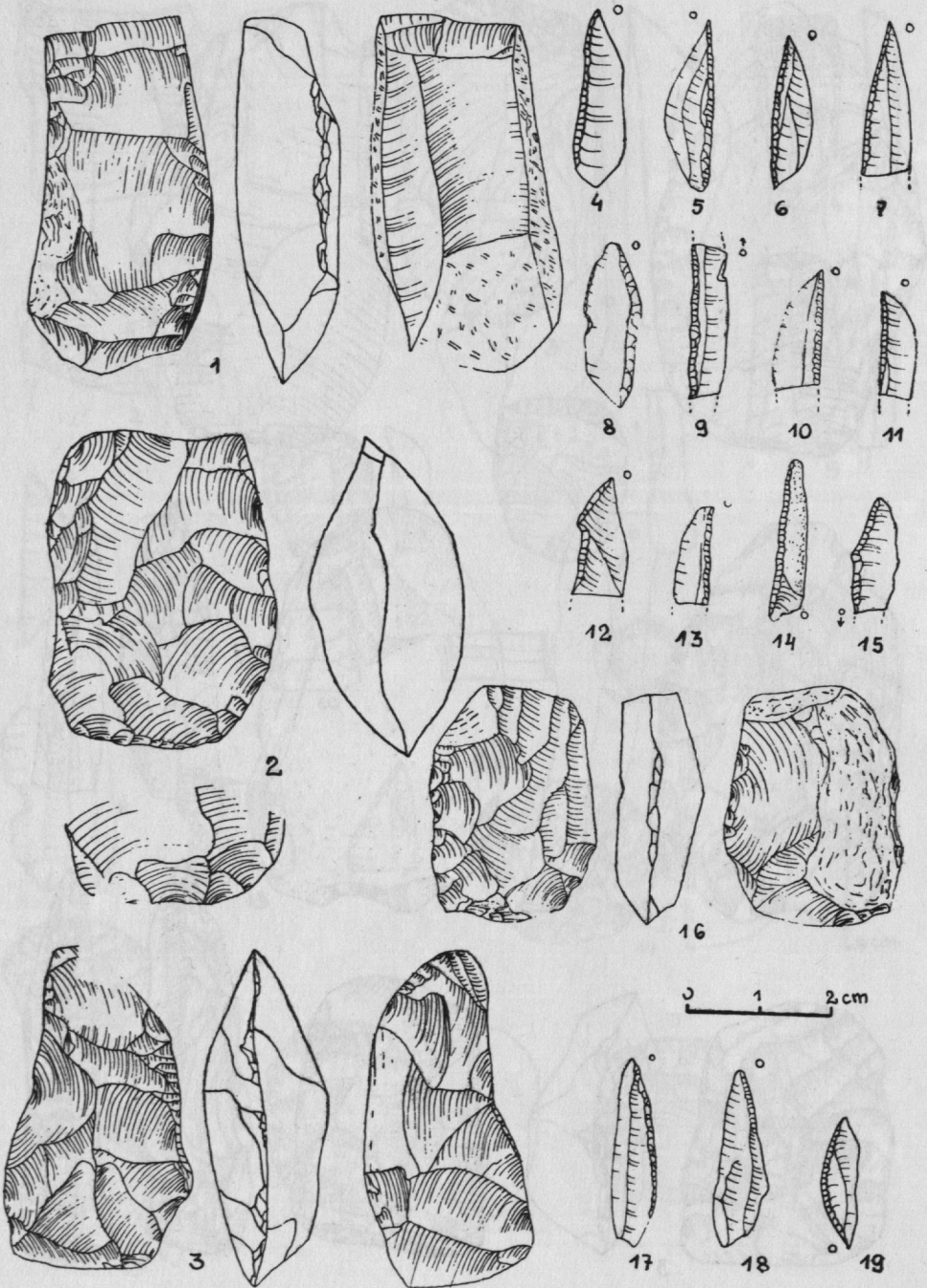

Tablica V

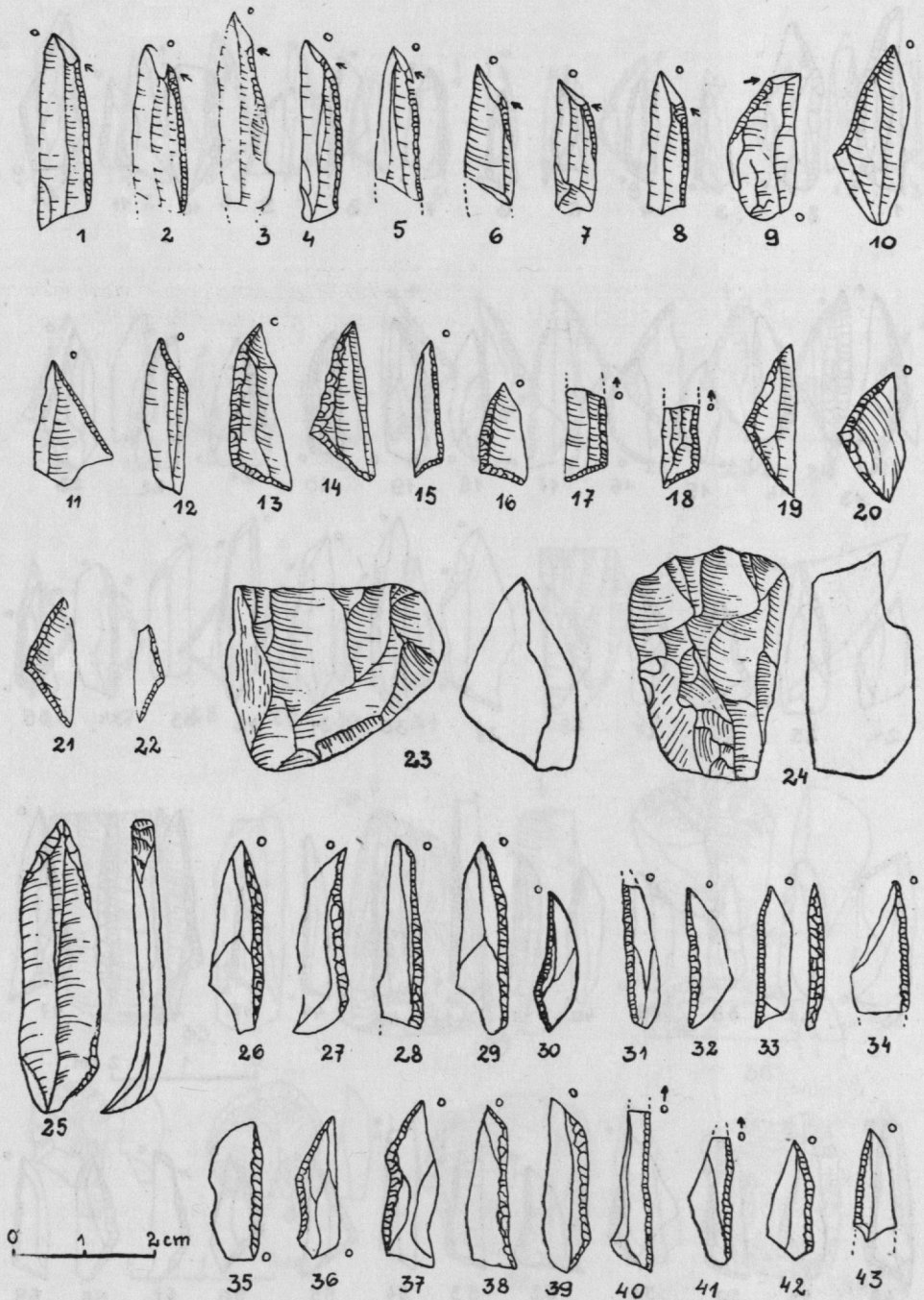
1 - 5 — Lasek 2 pow. Poznań

Tablica VI

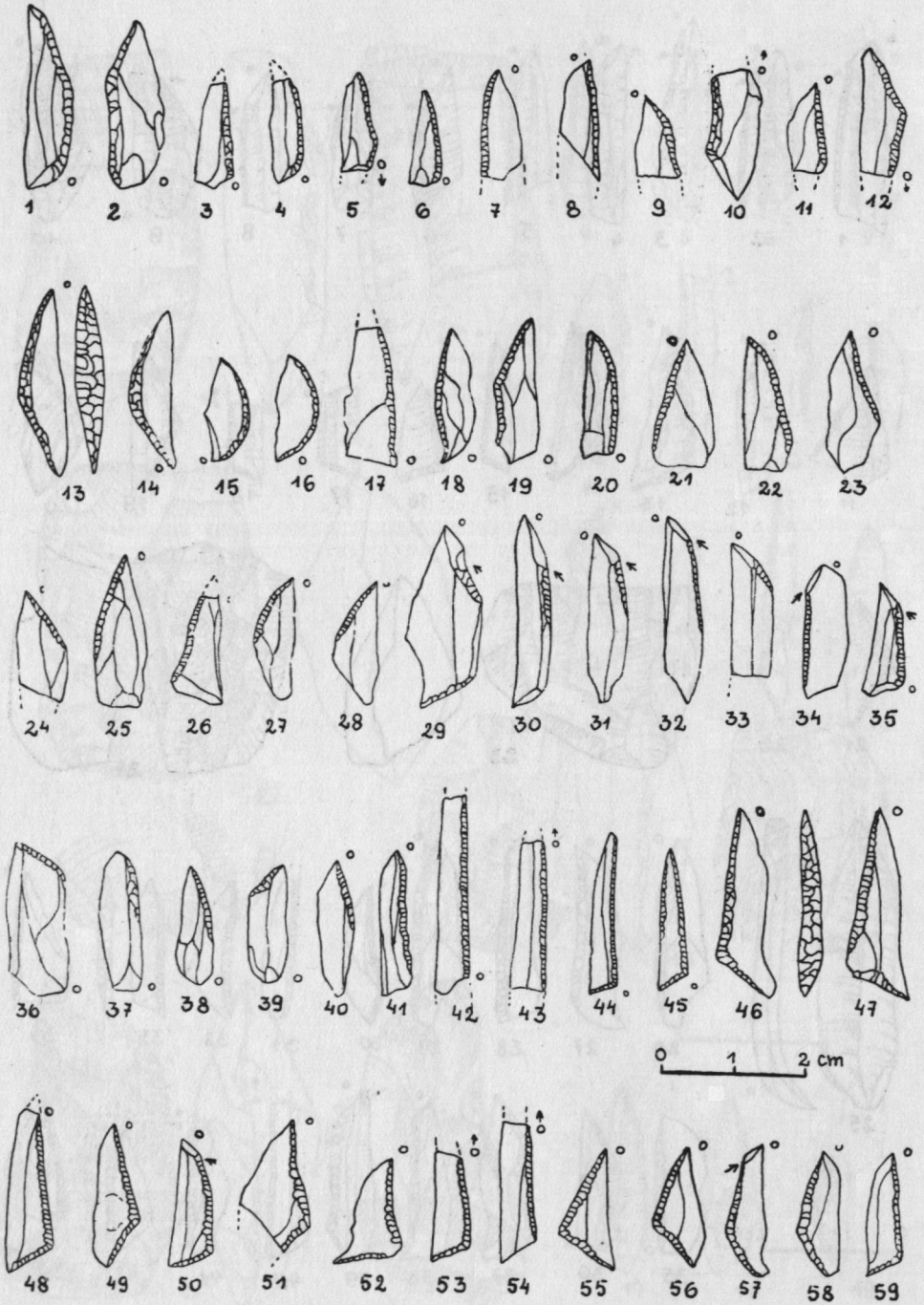
1 - 19 — Lasek 2 pow. Poznań

Tablica VII

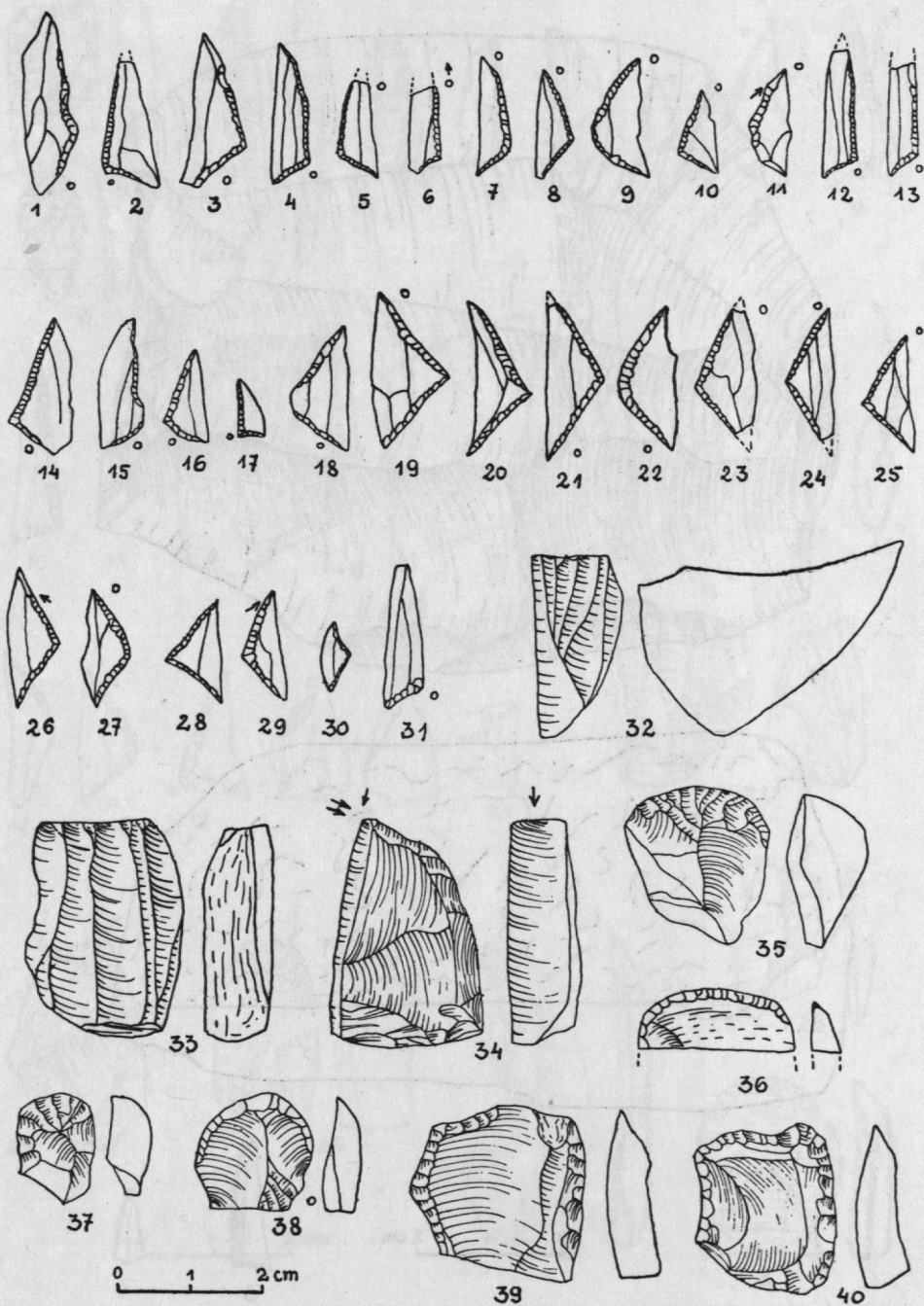
1 - 22 — Lasek 2 pow. Poznań; 23 - 43 — Lasek 2a pow. Poznań

Tablica VIII

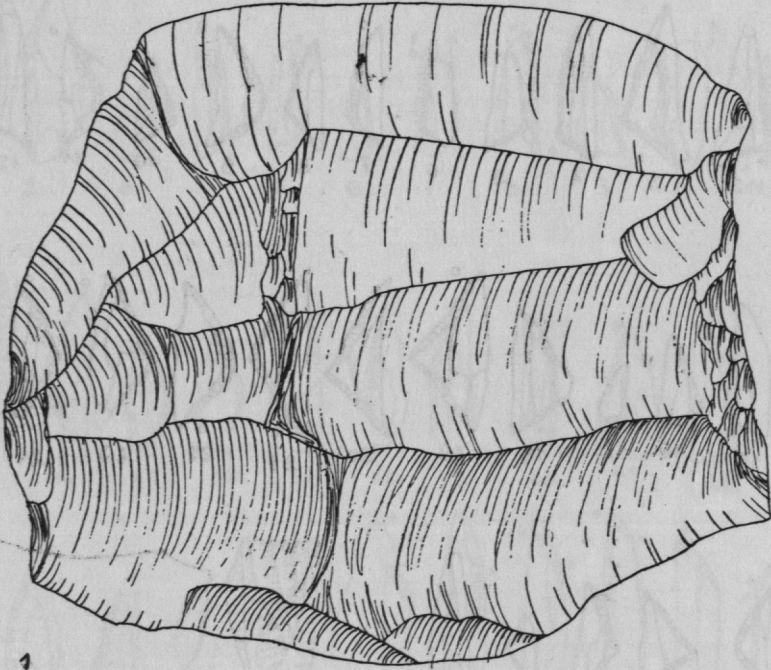

Tablica IX

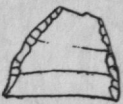
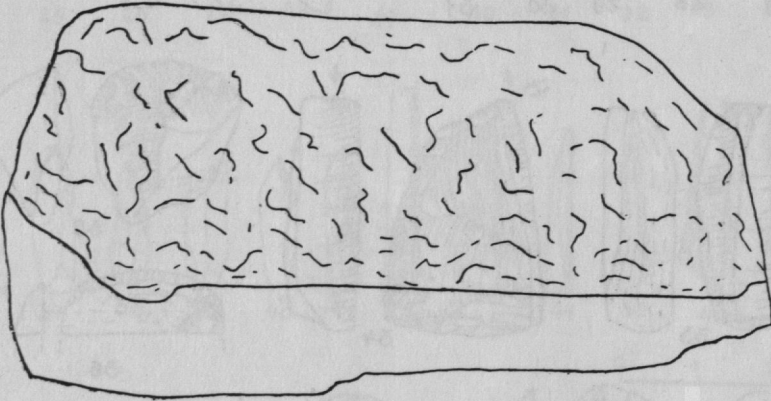

1 - 31 — Lasek 2a pow. Poznań; 32 - 40 — Lasek 10 pow. Poznań

Tablica X

1

2

0 1 2 cm

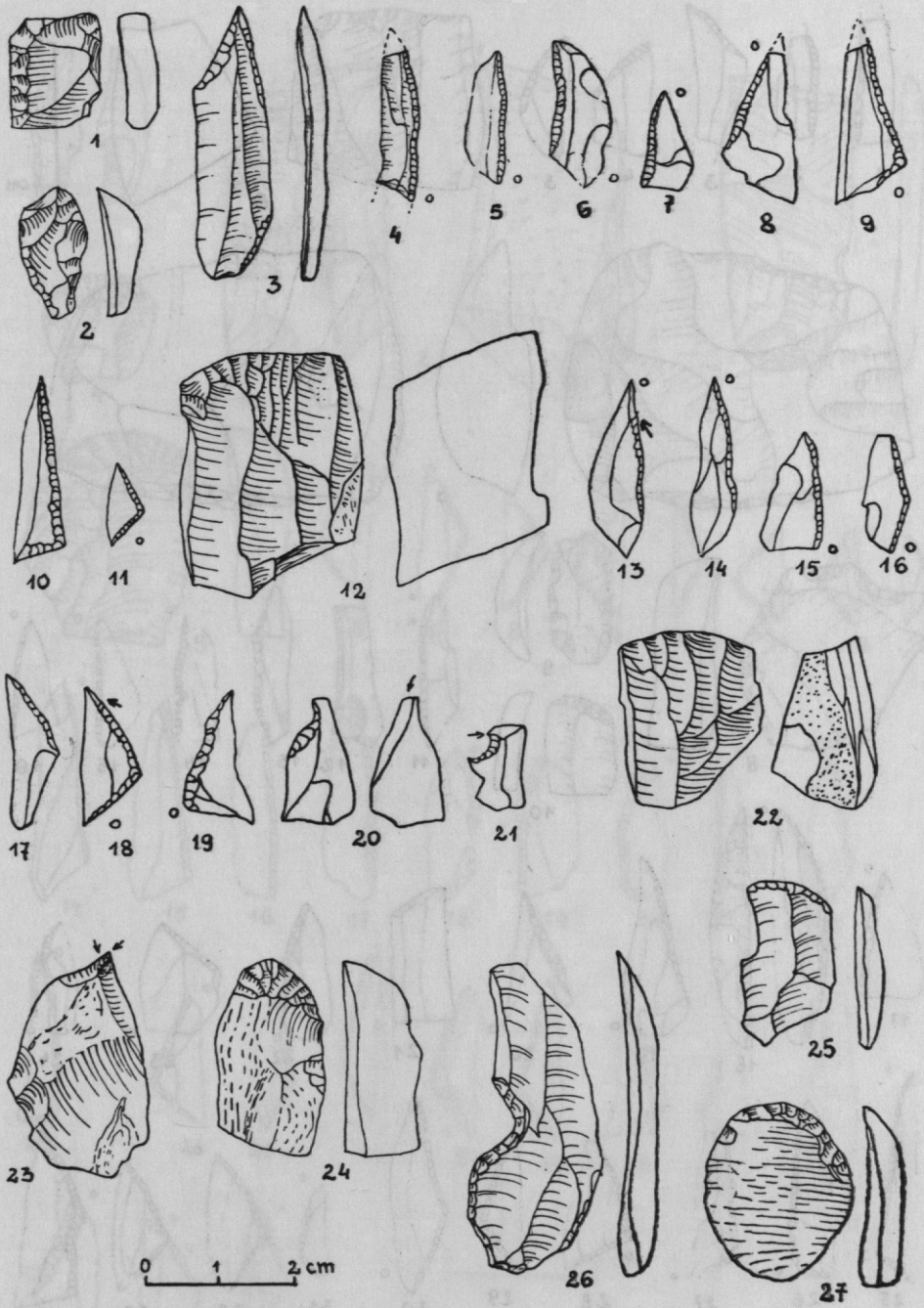
3

4

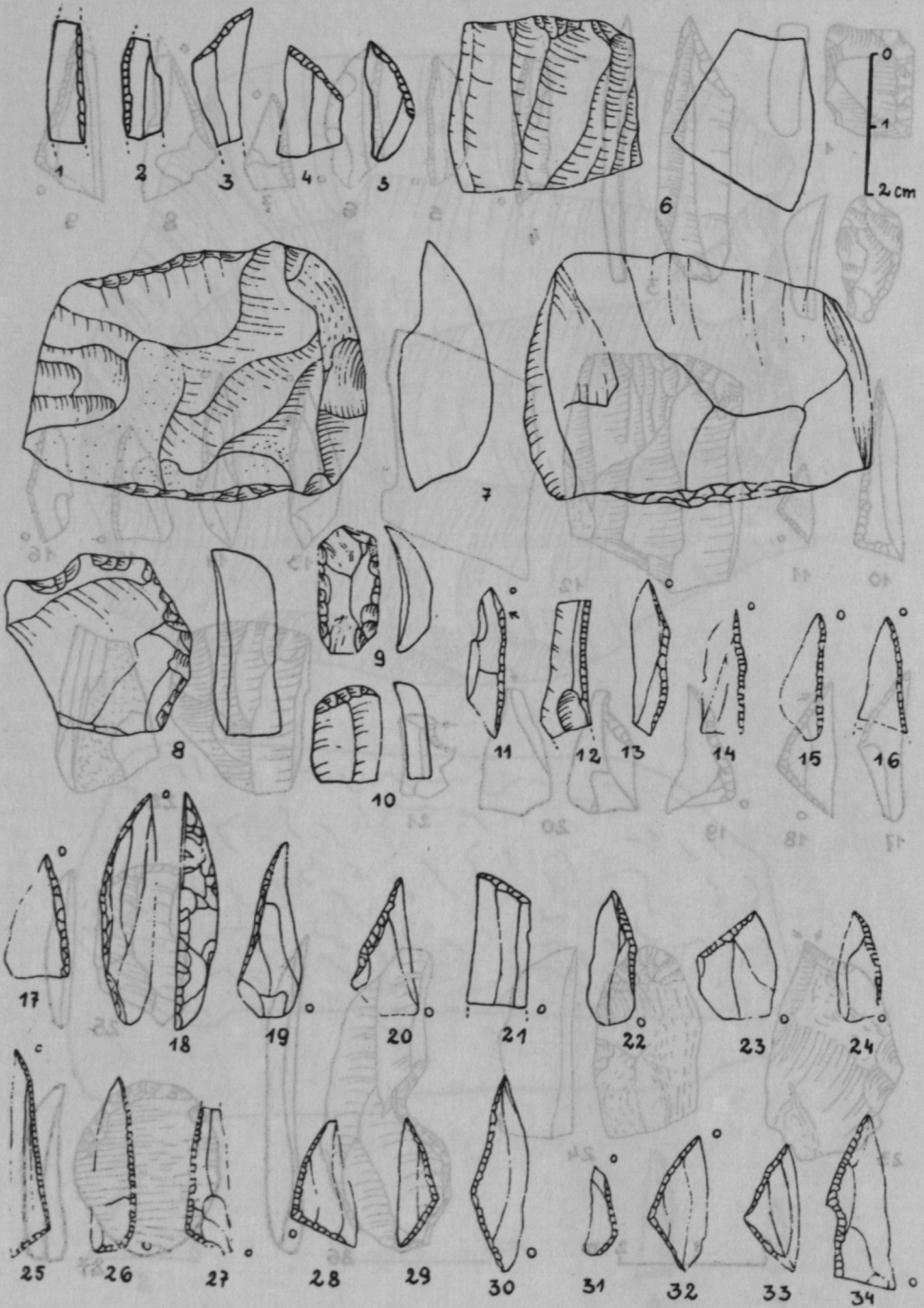
1 - 4 — Lasek 13 pow. Poznań

Tablica XI

1 - 11 — Lasek 10 pow. Poznań; 12 - 21 — Lasek 14 skup. 2 pow. Poznań;
 22 - 27 — Lasek 16 skup. 4 pow. Poznań

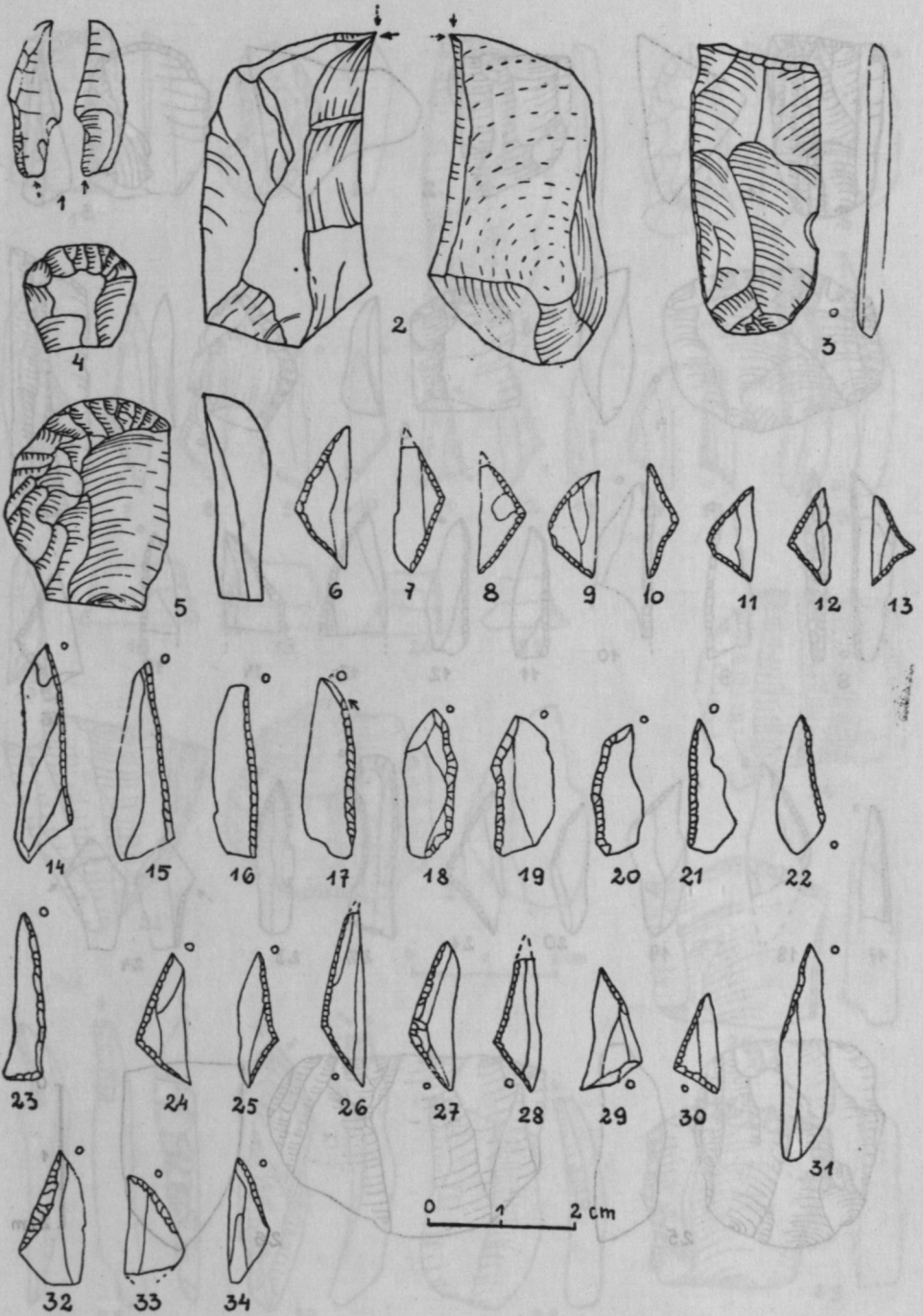
Tablica XII

1 - II - Łasek 10 pow. Poznań; 12 - 21 - Łasek 14 skup. 2 pow. Poznań;
 1 - 5 - Łasek 16 skup. 4 pow. Poznań; 6 - 34 - Mosina 3 pow. Poznań

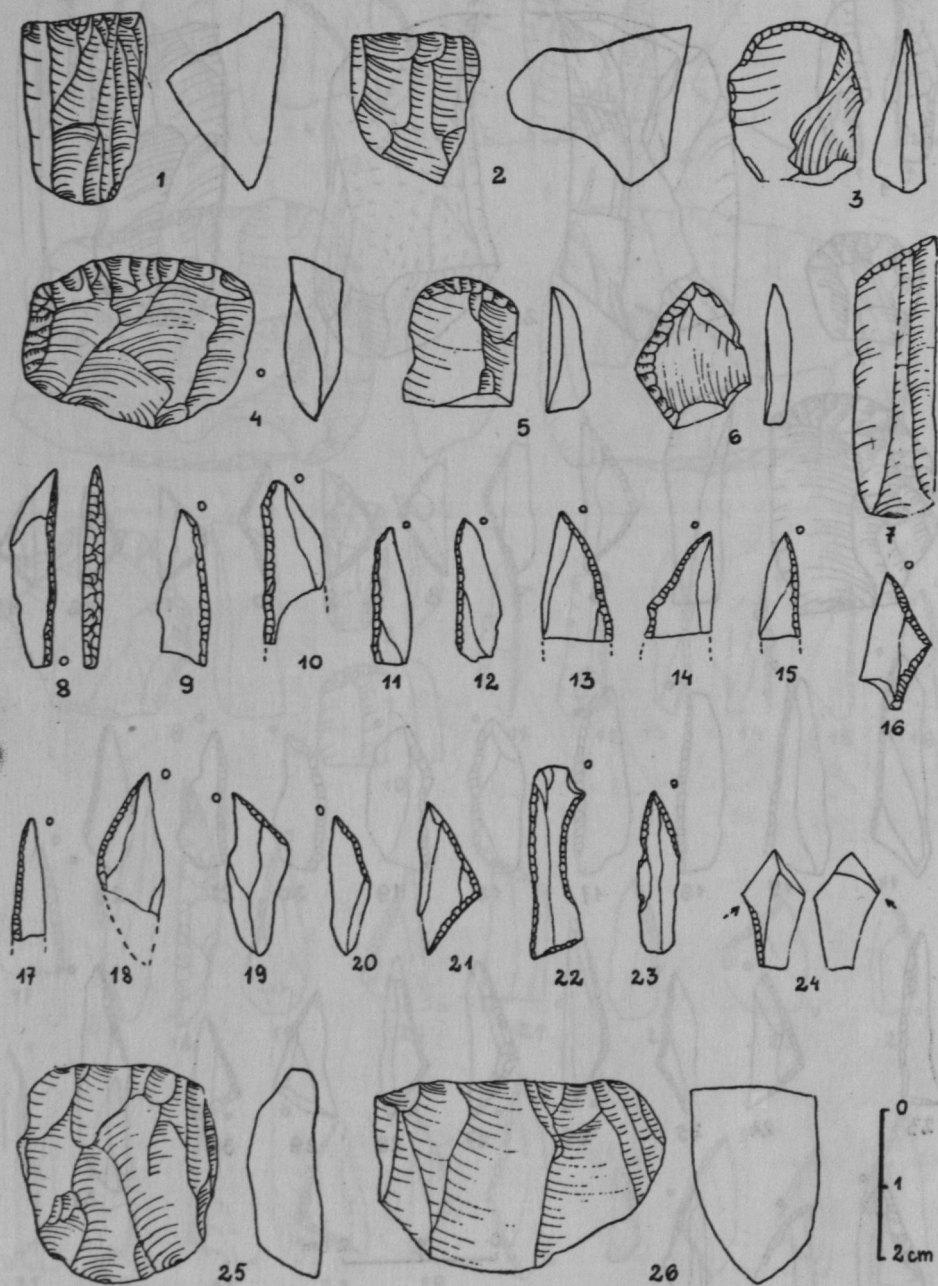

Tablica XIII

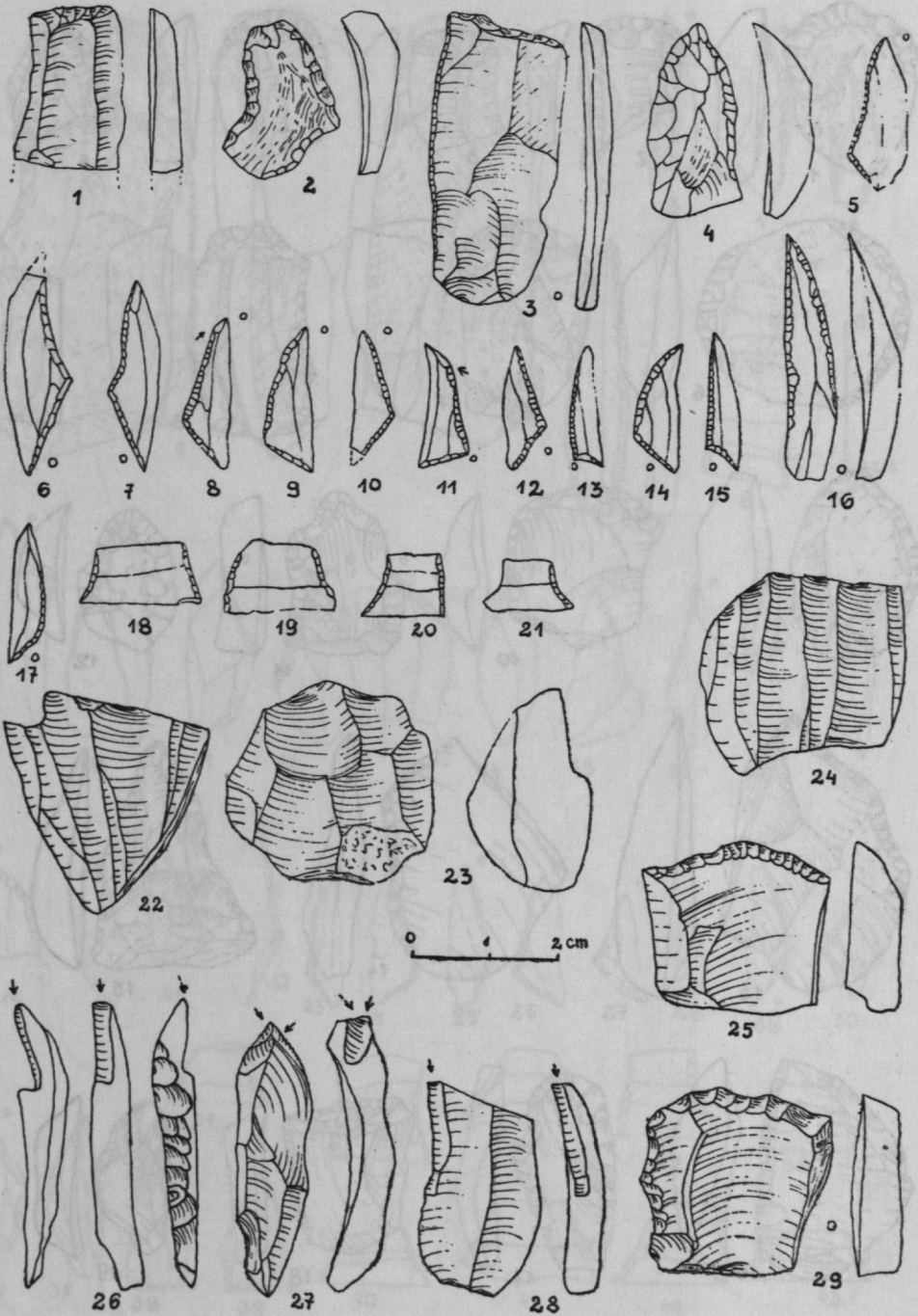
1 — Mosina 3 pow. Poznań; 2 - 34 — Mosina 3 kotlina a pow. Poznań

Tablica XIV

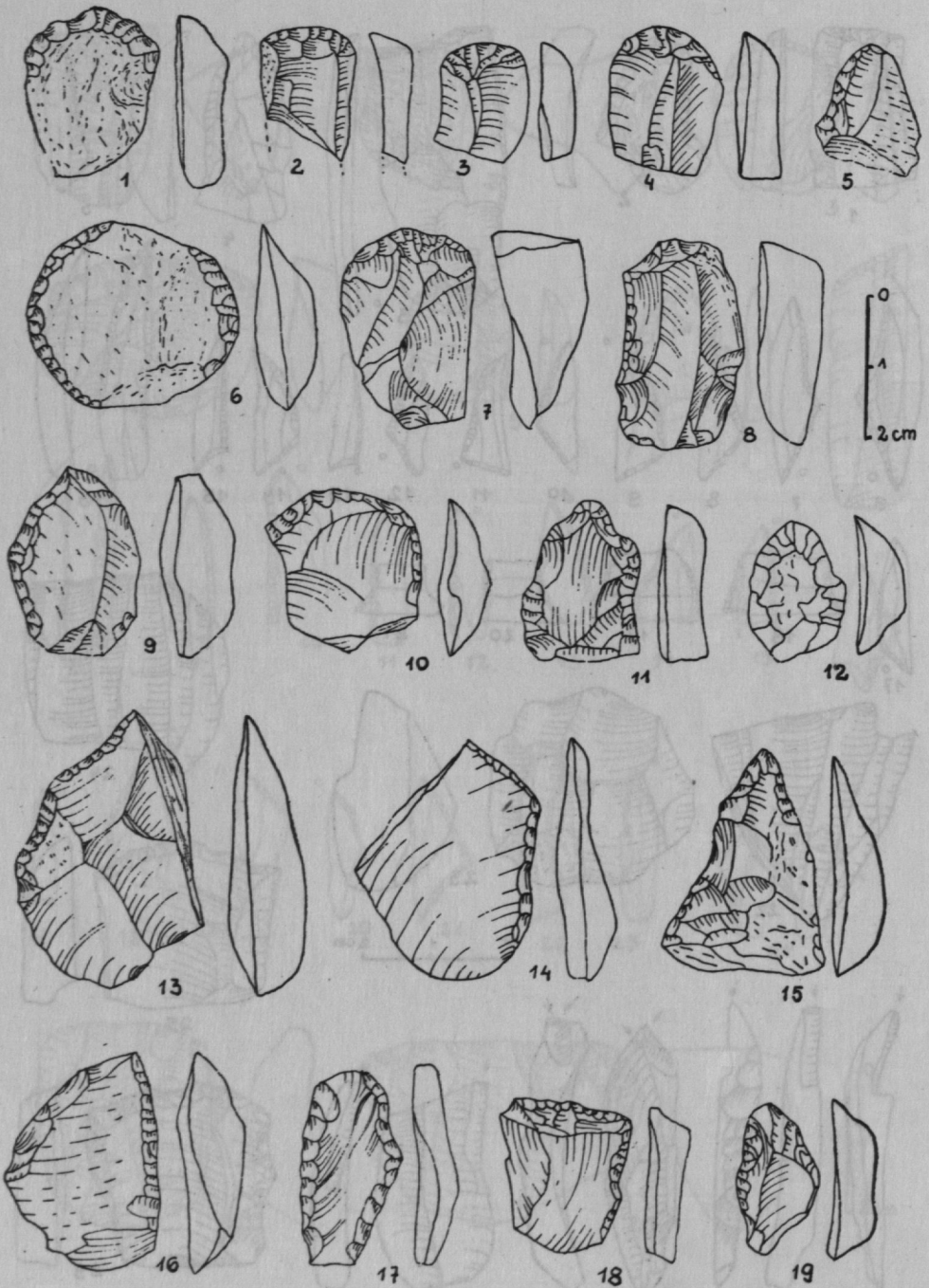
1 - 24 — Mosina 3 kotlina 1 pow. Poznań; 25 - 26 — Mosina 3 kotlina 2 pow. Poznań

Tablica XV

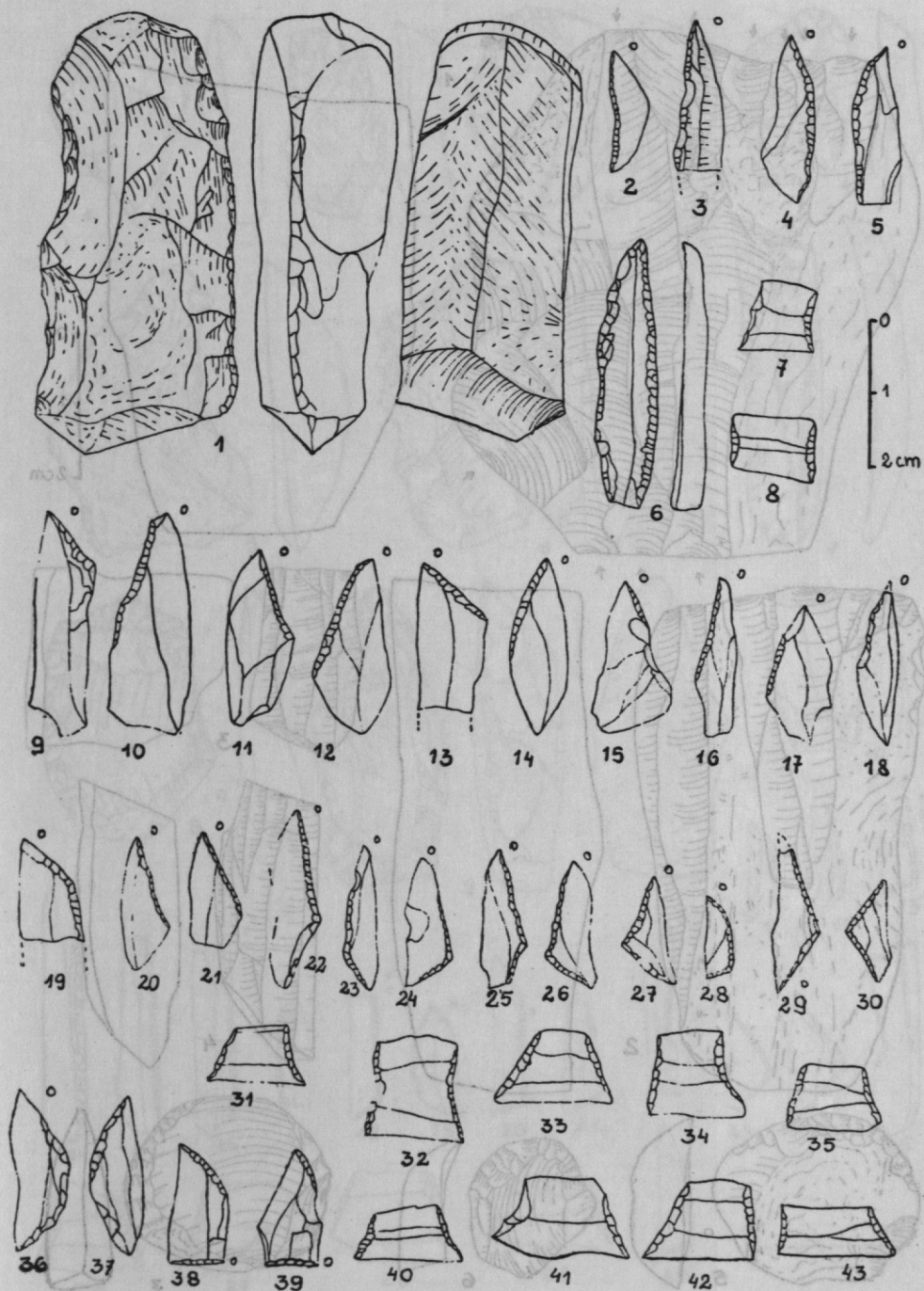
1 - 21 — Mosina 3 kotlina 2 pow. Poznań; 22 - 29 — Mosina 10 pow. Poznań

Tablica XVI

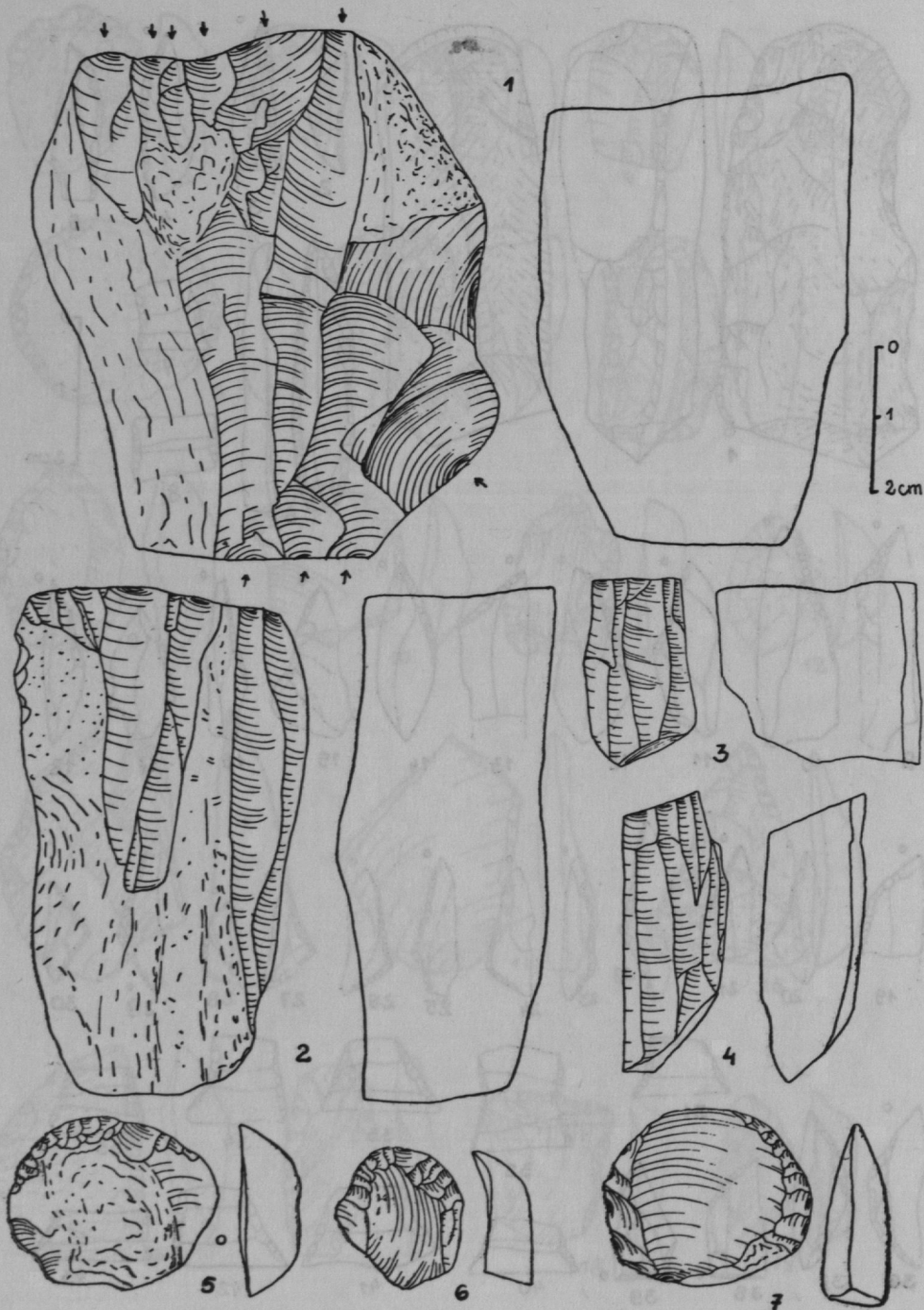

Tablica XVII

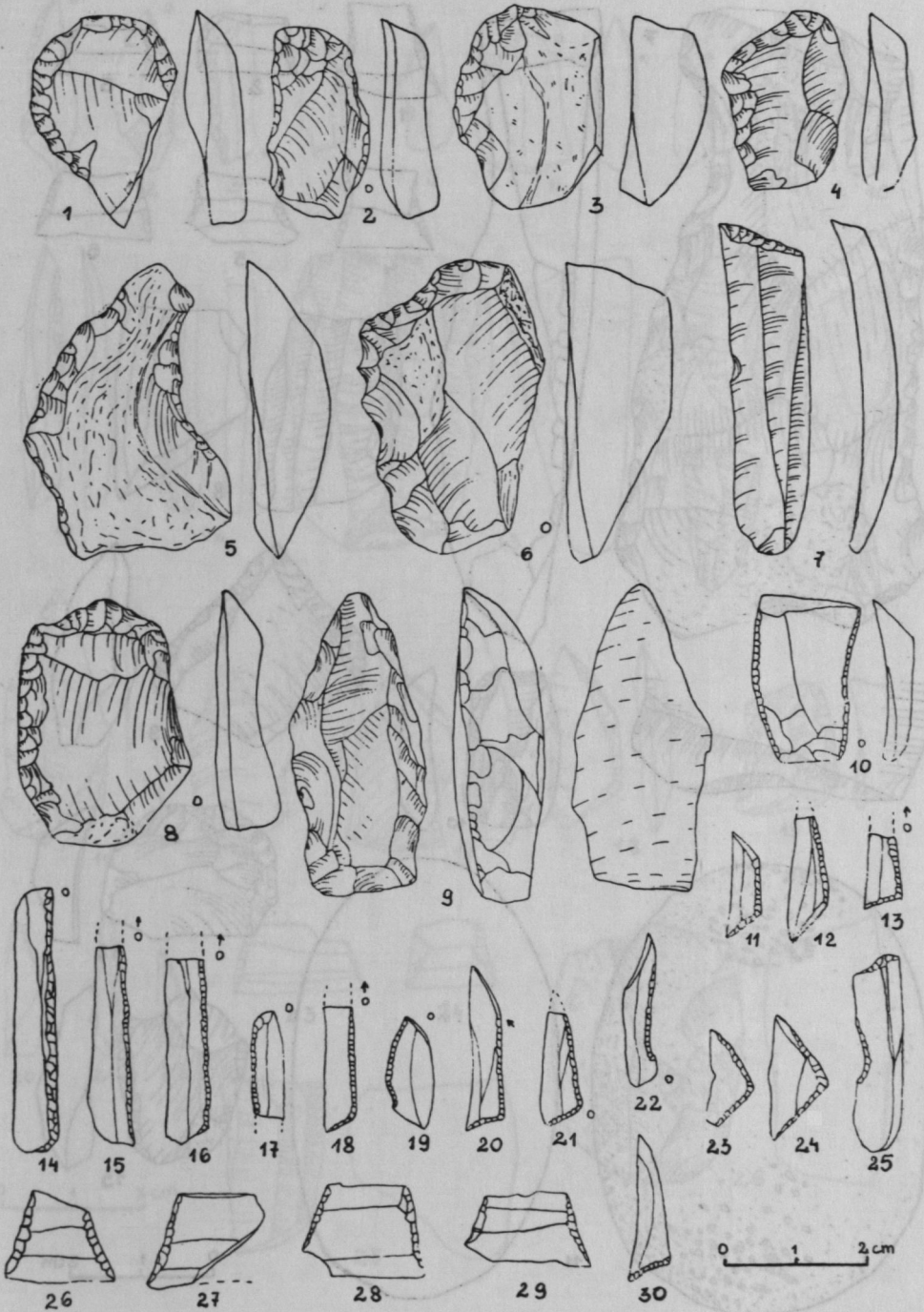

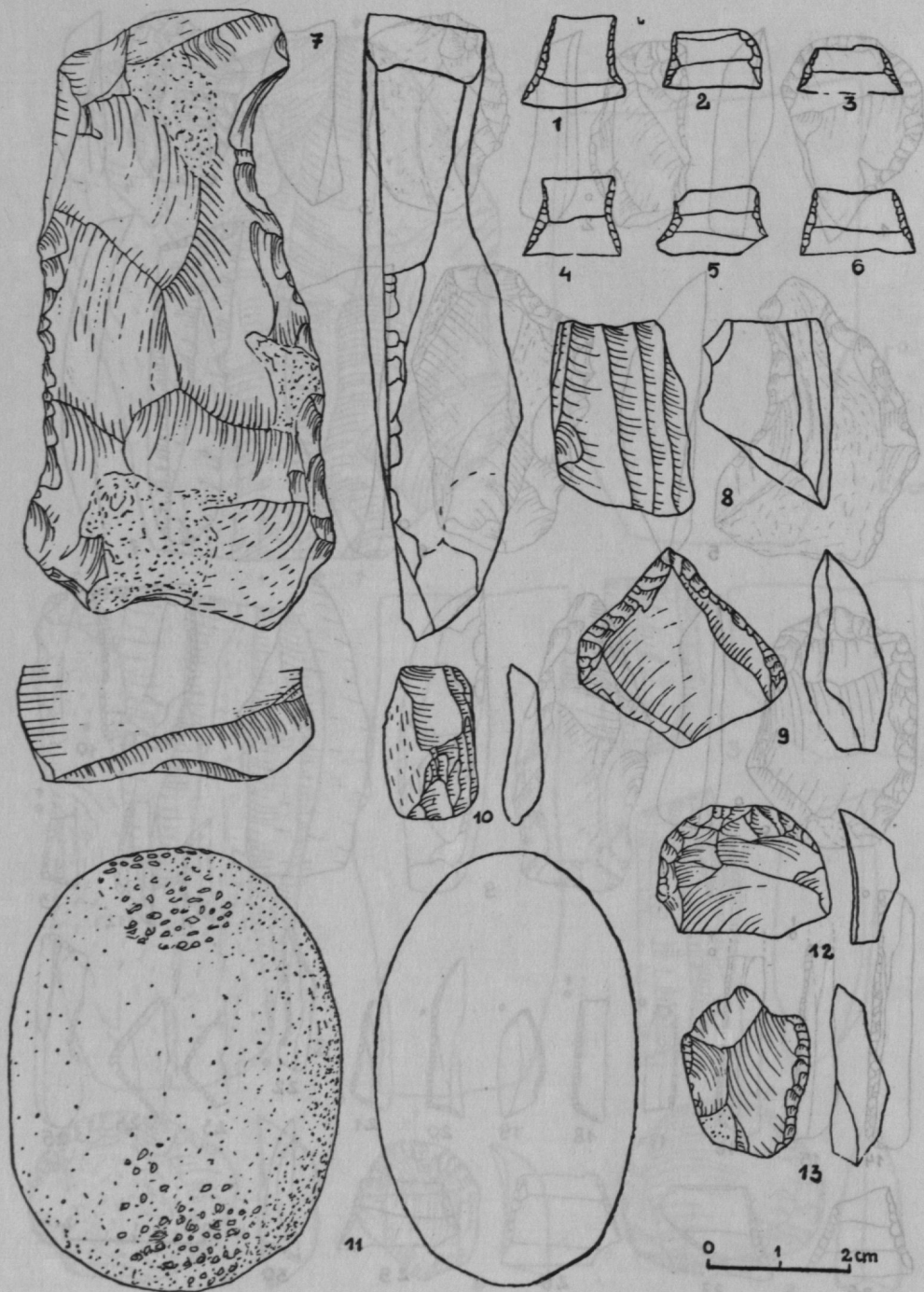
Tablica XVIII

1 - 7 — Niwka I pow. Poznań

Tablica XIX

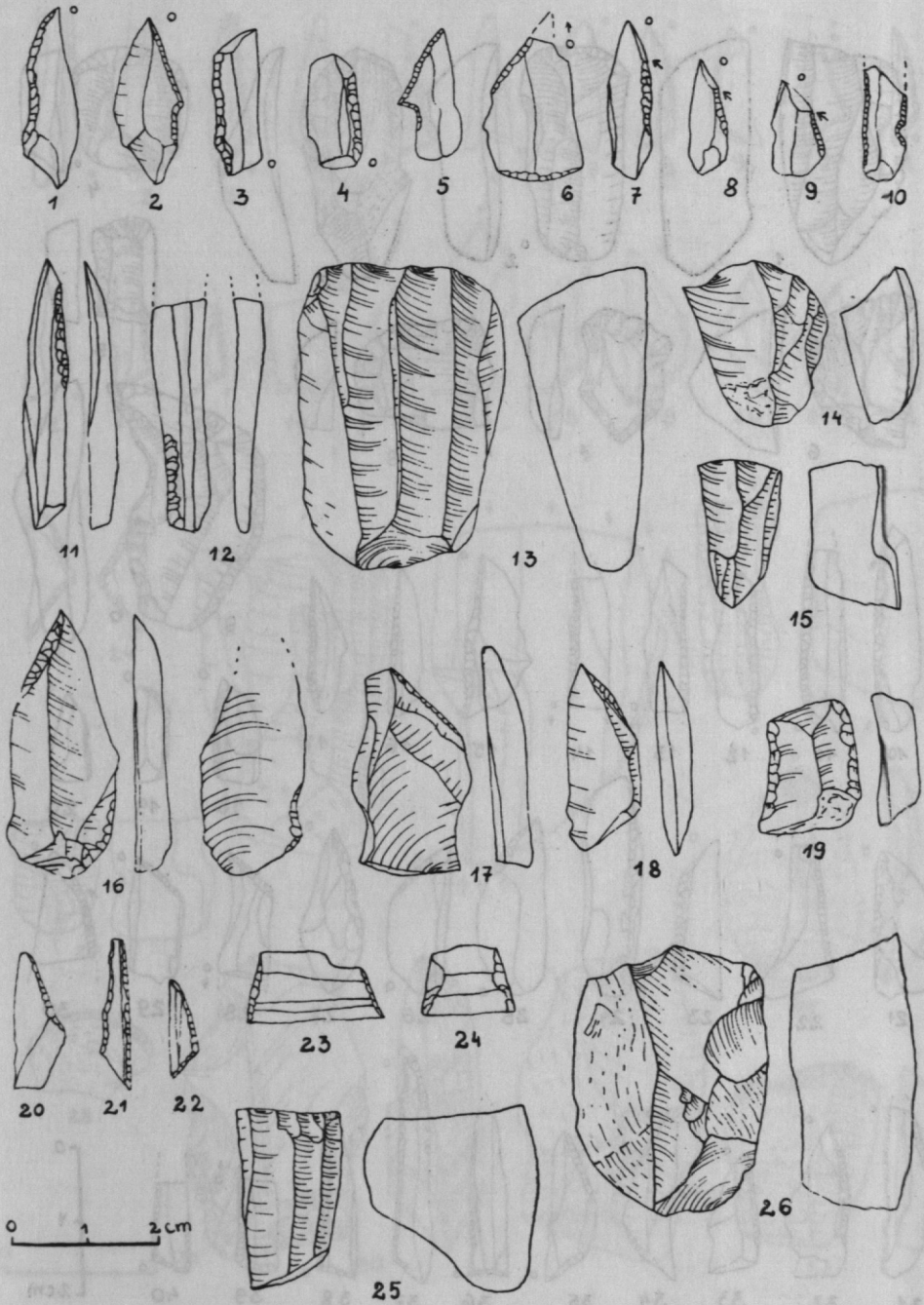

1 - 6 - Nivka 1 pow. Poznań; 7 - 13 - Poznań-Janikowo 1

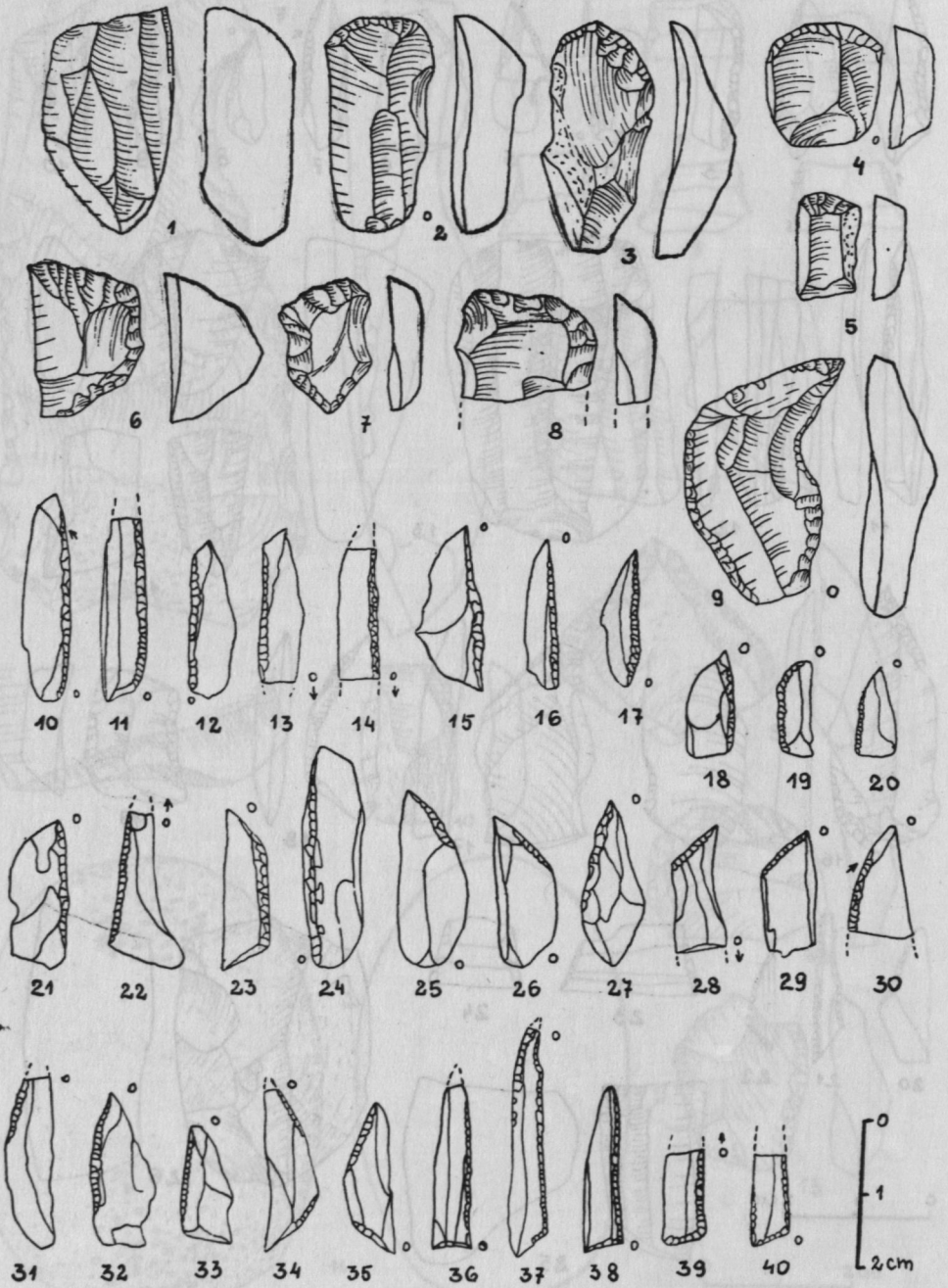

Tablica XXI

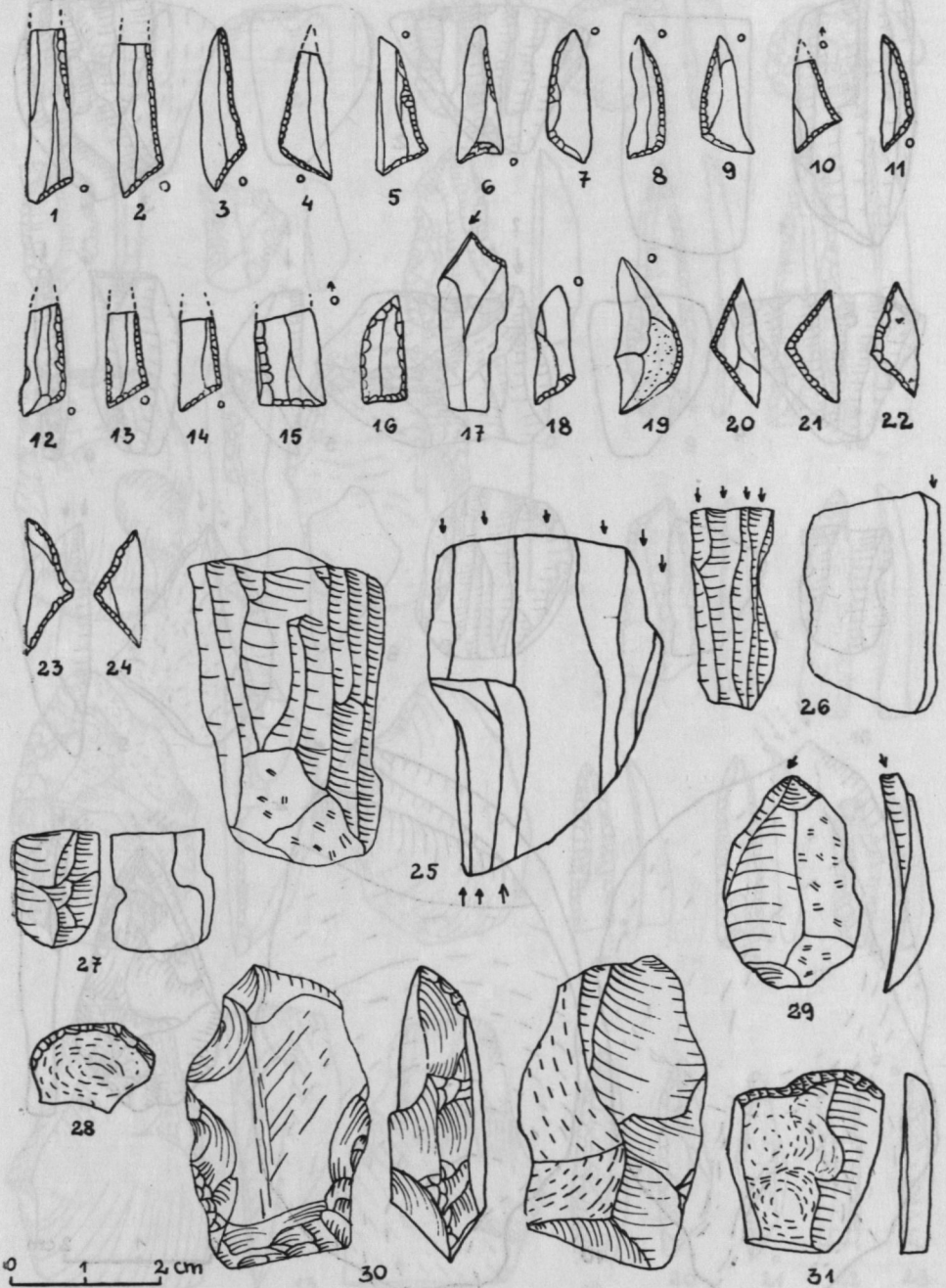
1 - 12 — Poznań-Janikowo 1; 13 - 24 — Sowinki 4 pow. Poznań;
 25 - 26 — Wiórek 9 pow. Poznań

Tablica XXII

1 - 40 — Wiórek 9 pow. Poznań

Tablica XXIII

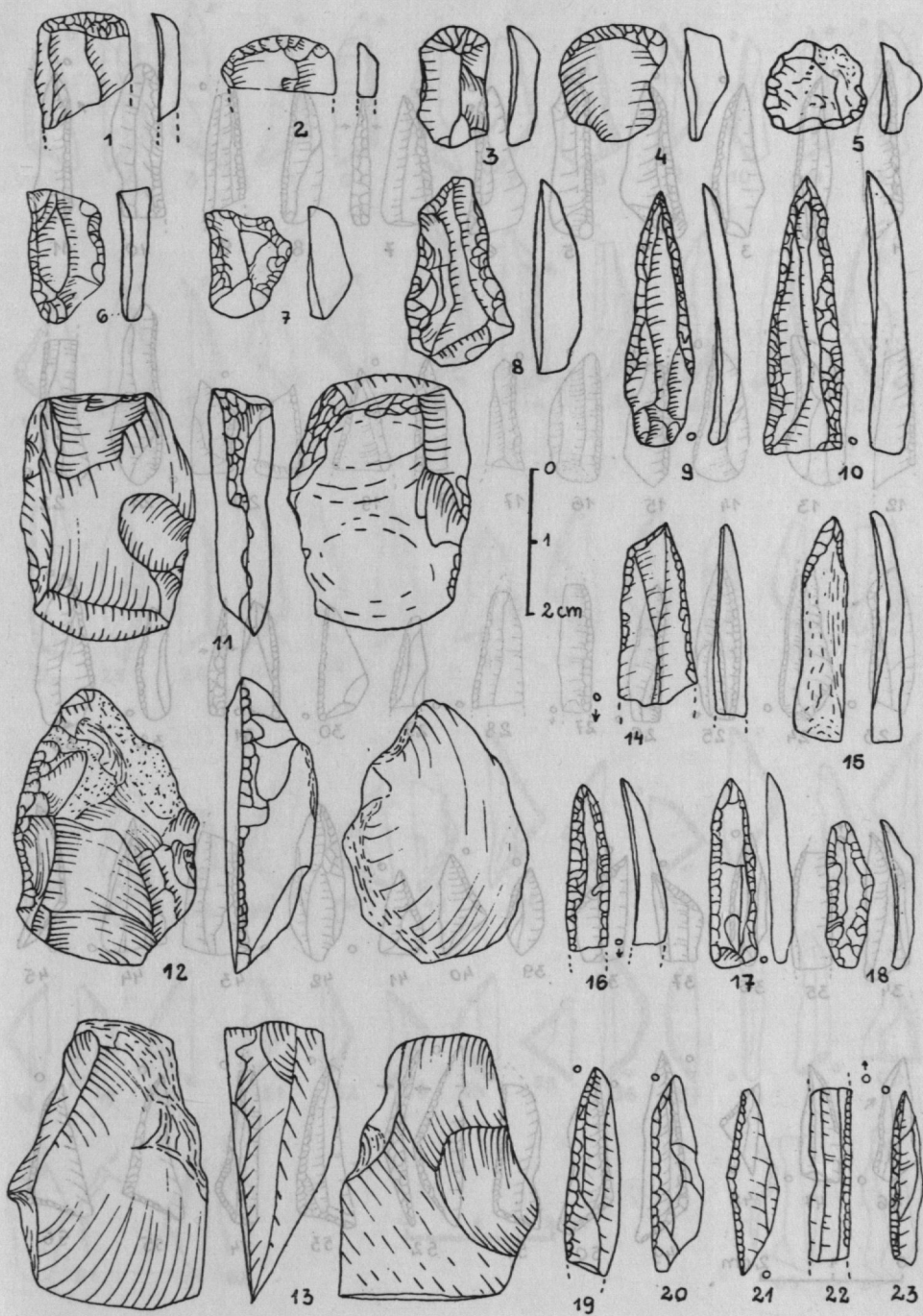

1 - 24 — Wiórek 9 pow. Poznań; 25 - 31 — Dolsk 5 pow. Śrem

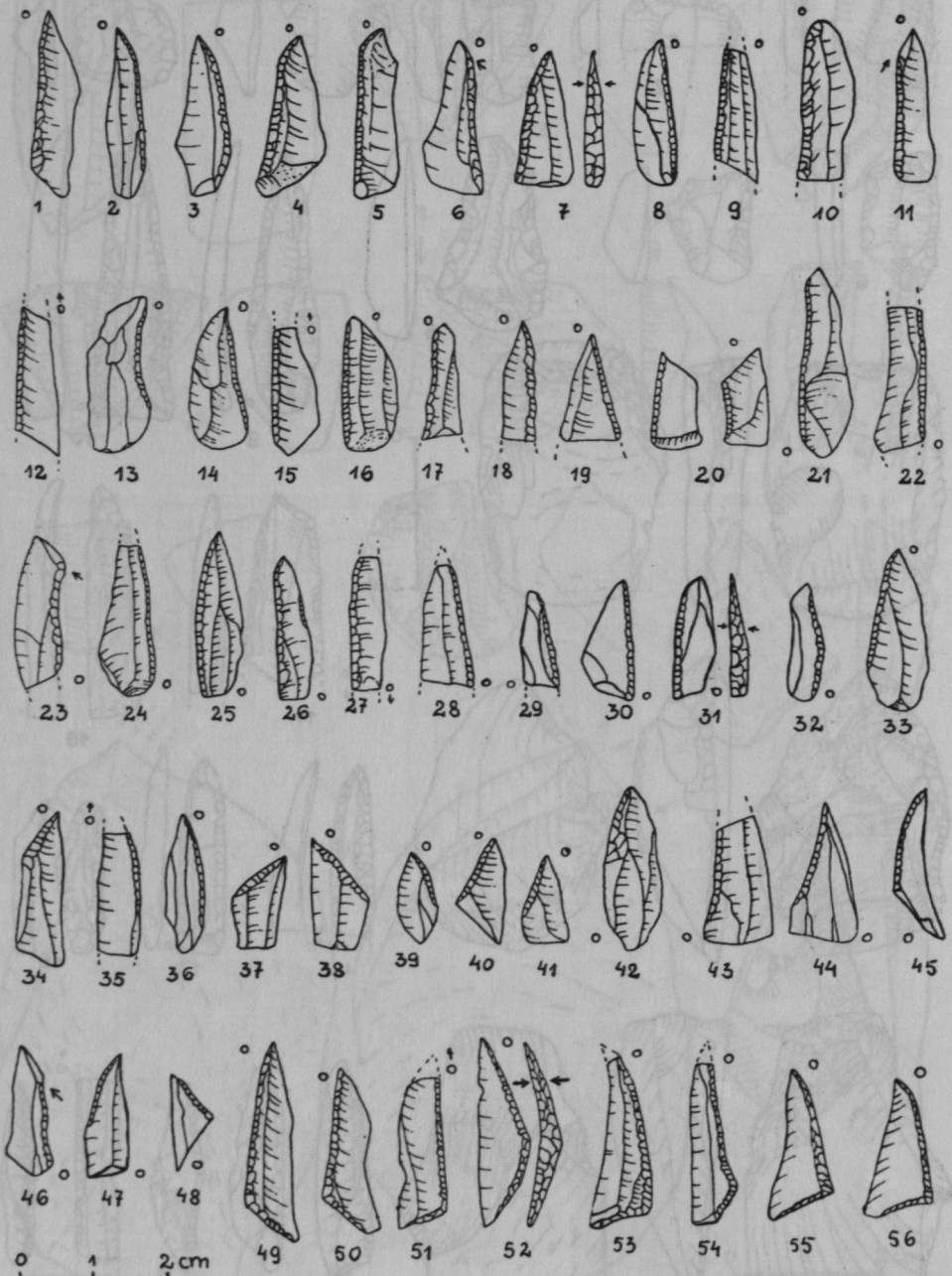

Tablica XXV

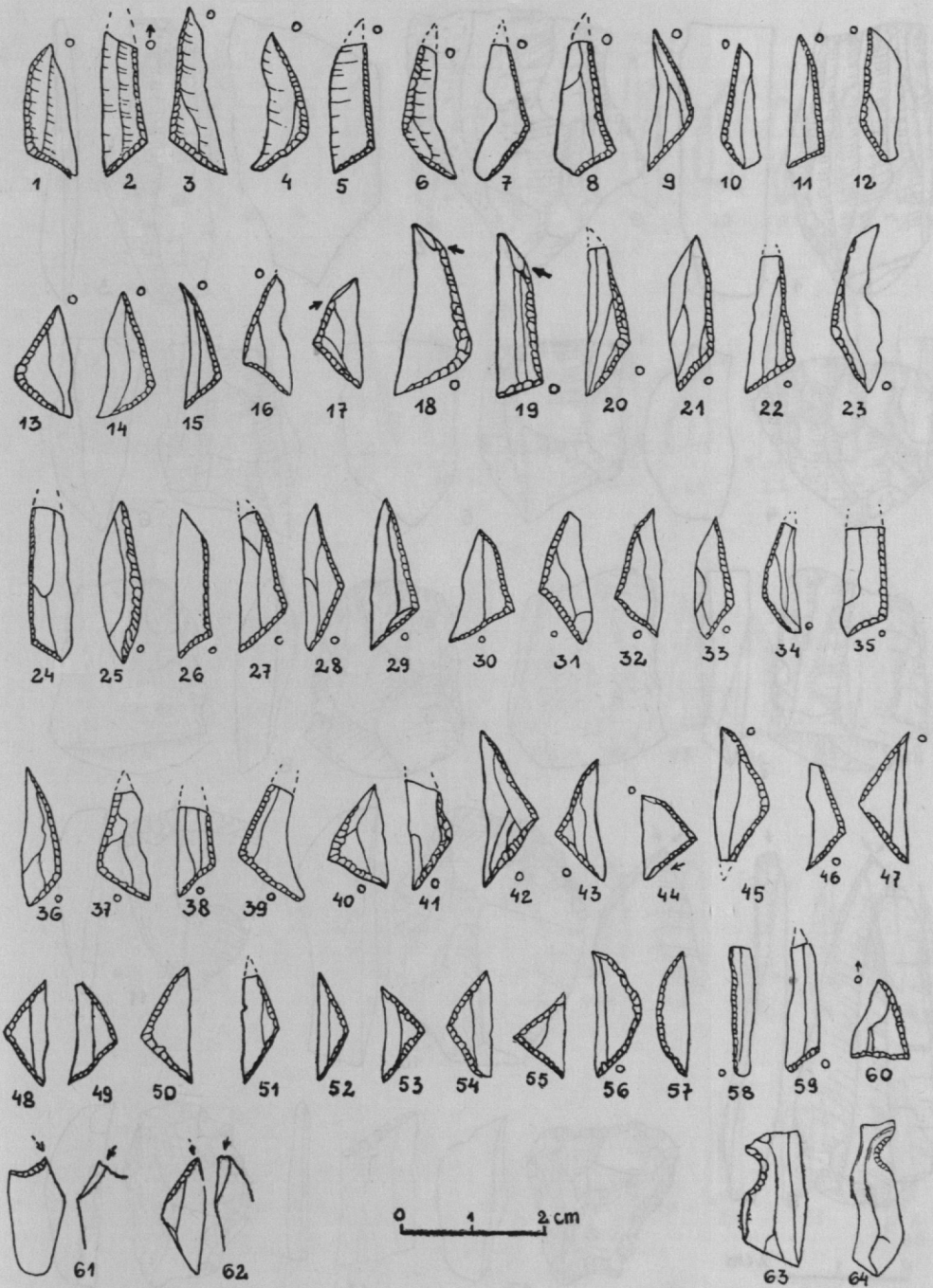

1 - 23 — Borowo 1 pow. Środa - I

Tablica XXVI

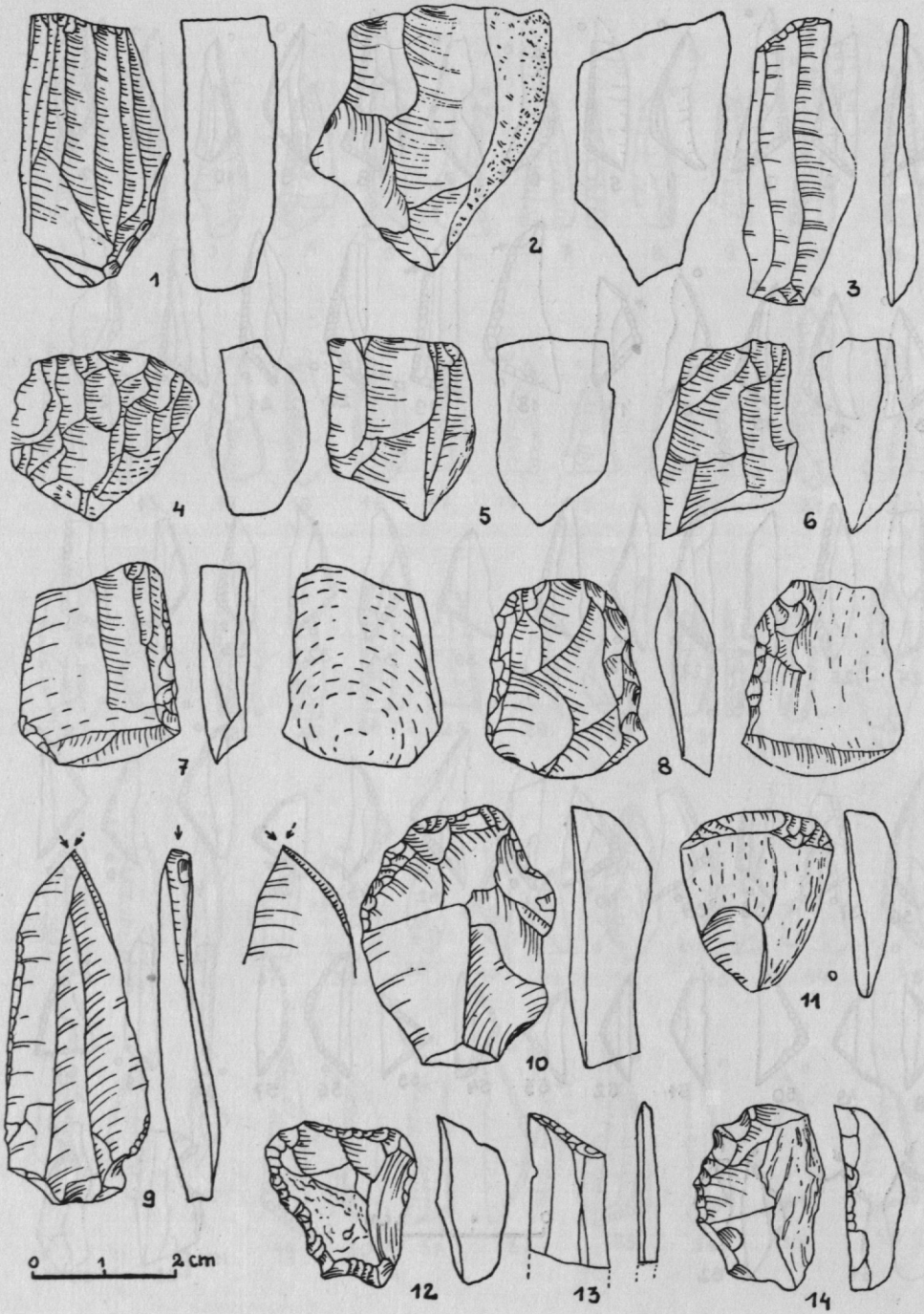

Tablica XXVII

1 - 64 — Borowo I pow. Środa

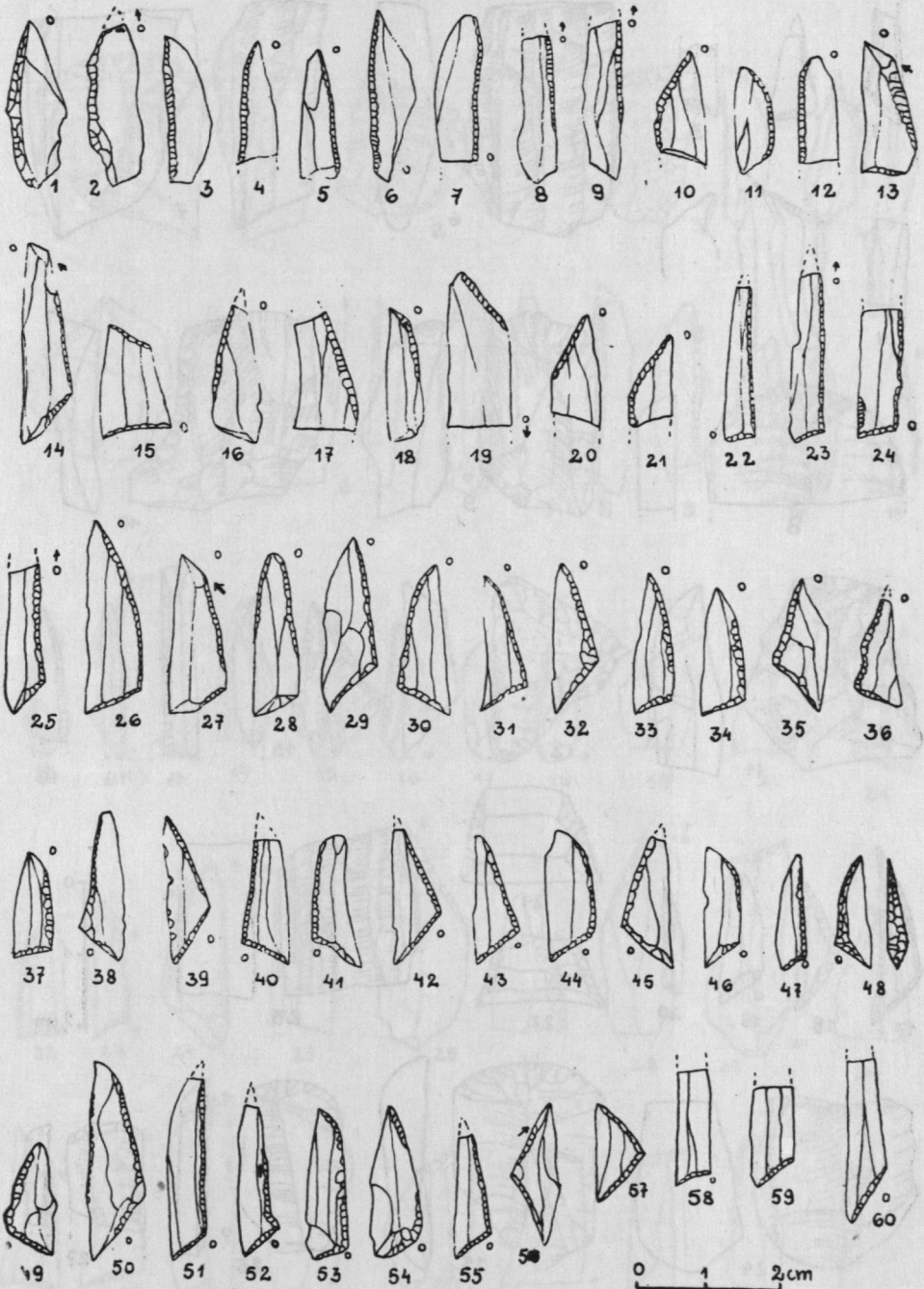
Tablica XXVIII

1 - 14 — Borowo 2 pow. Środa

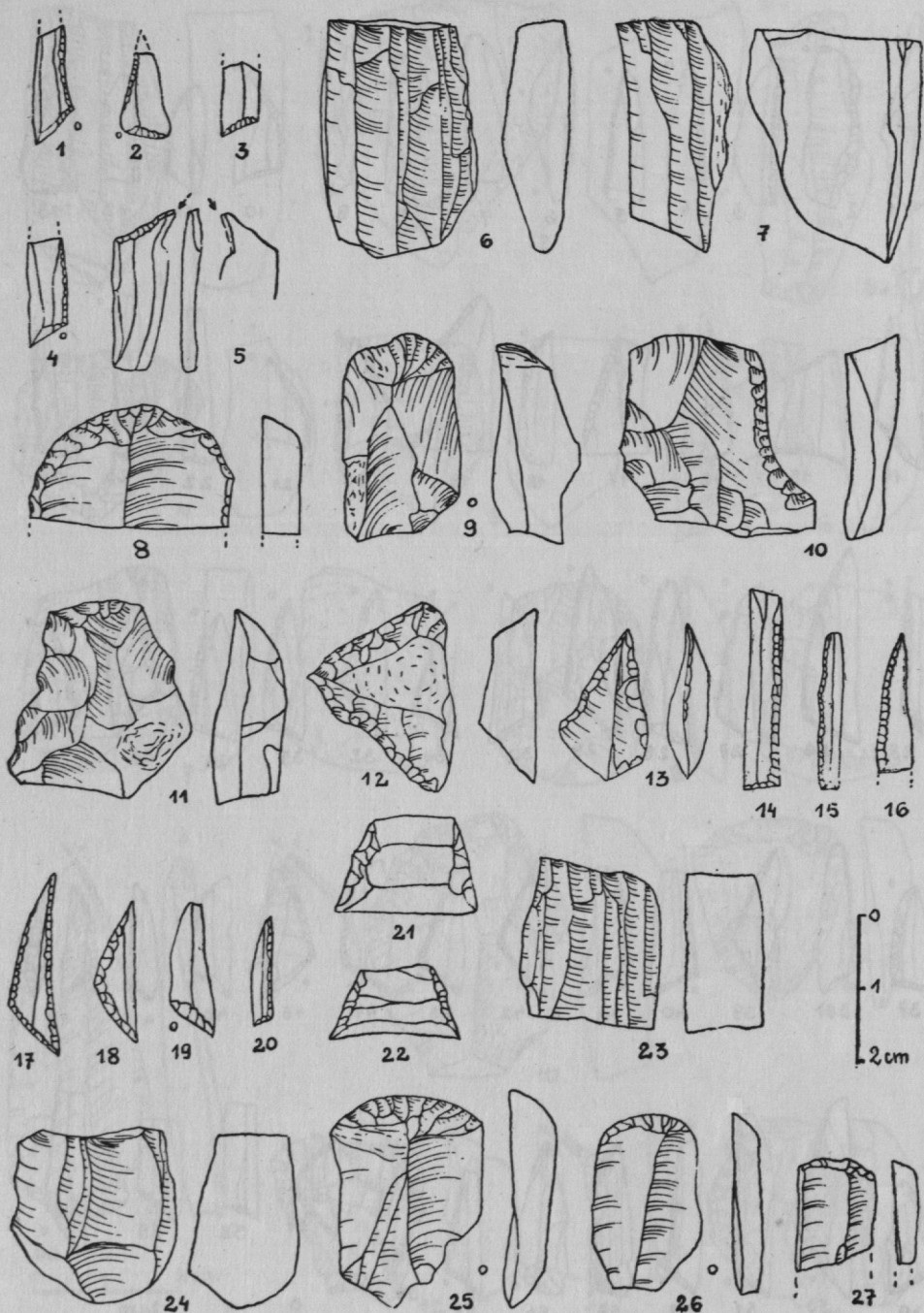

Tablica XXIX

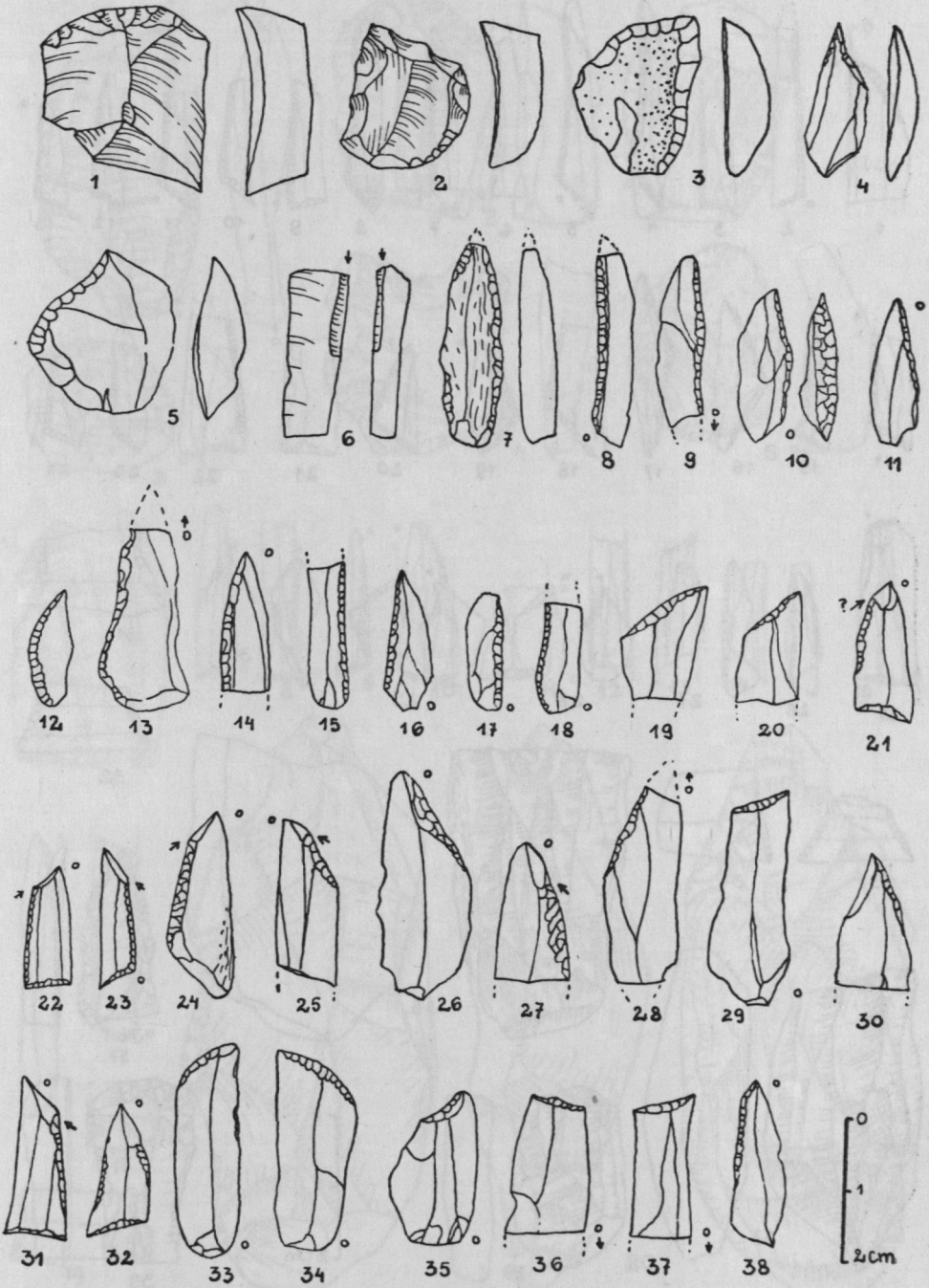
1 - 60 — Borowo 2 pow. Środa

Tablica XXX

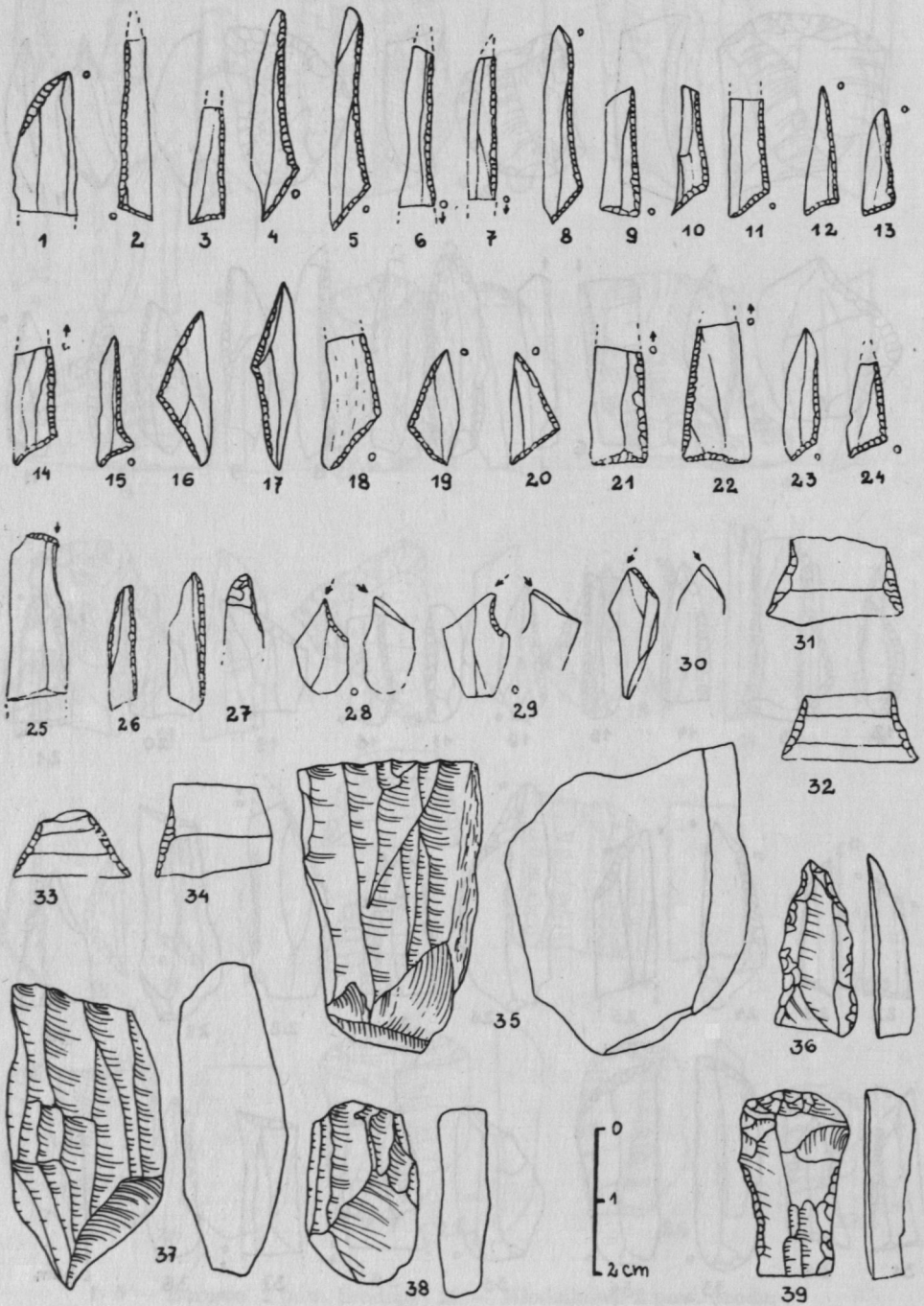
1-5 — Borowo 2 pow. Środa; 6-22 — Młodzikowo 2 pow. Środa;
23-27 — Pięszkowo 1 pow. Środa

Tablica XXXI

1 - 38 — Pięczkowo 1 pow. Środa

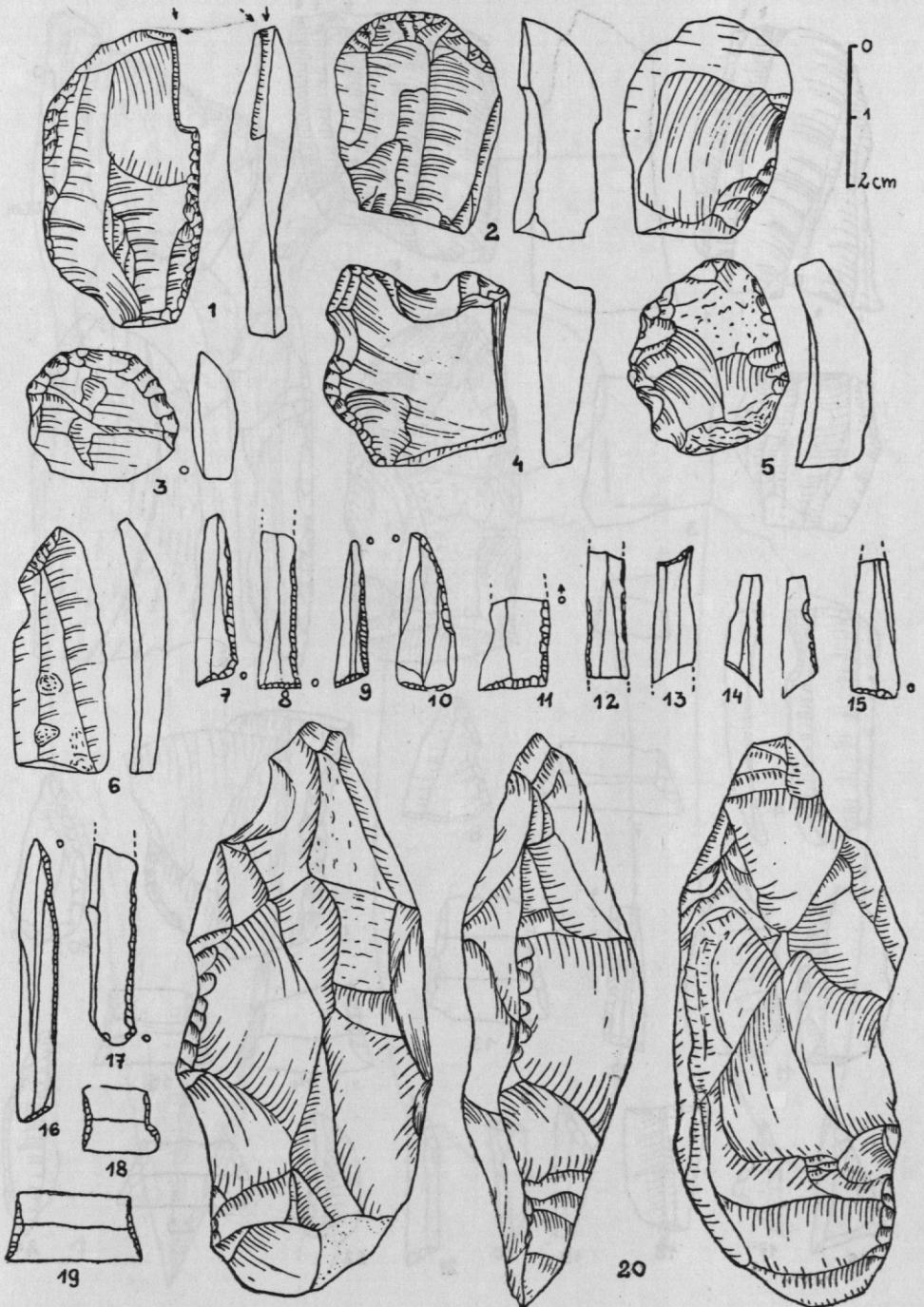
Tablica XXXII

1 - 34 — Pięzkowo 1 pow. Środa; 35 - 39 — Sulęcinek 1 pow. Środa

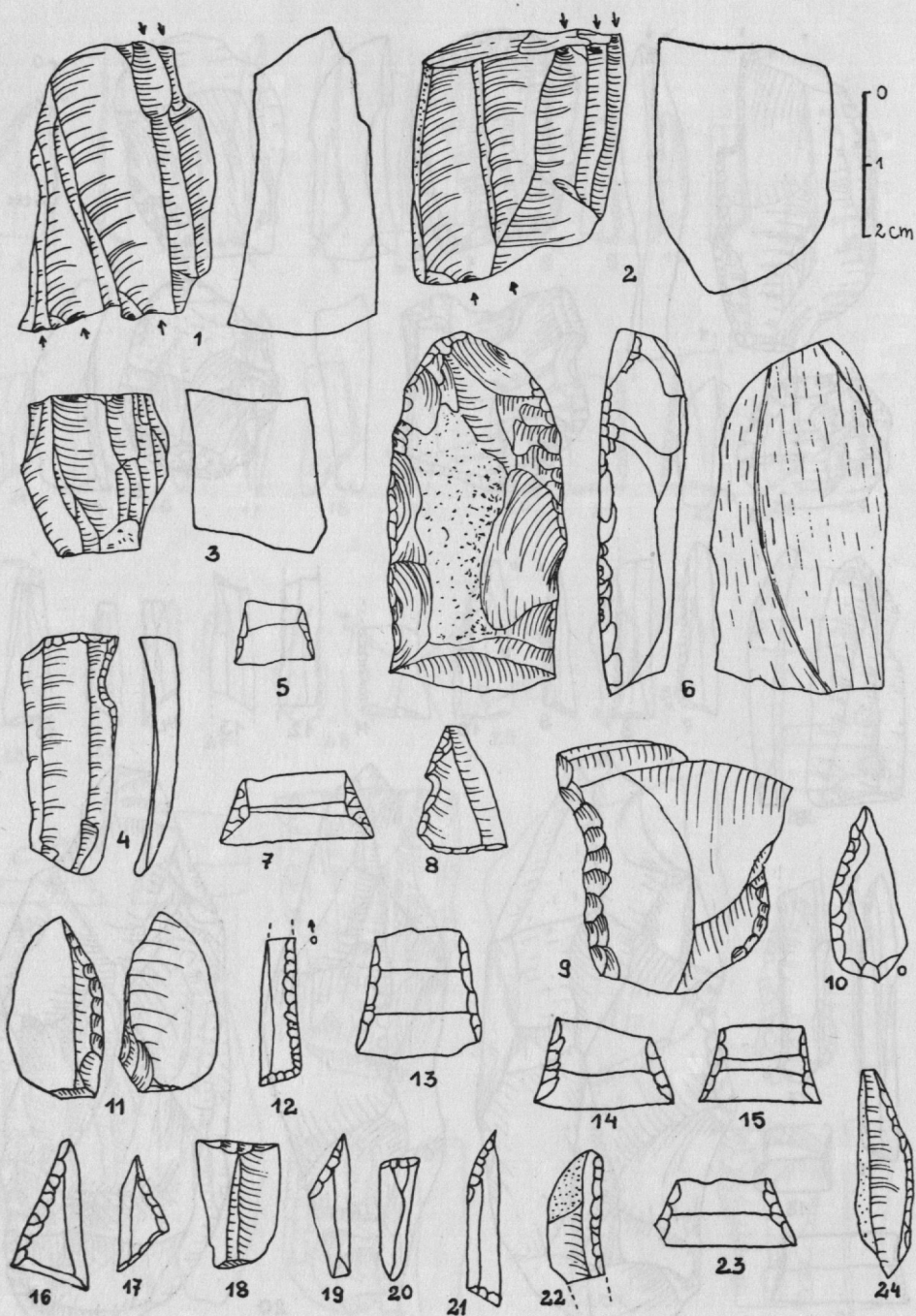

Tablica XXXIII

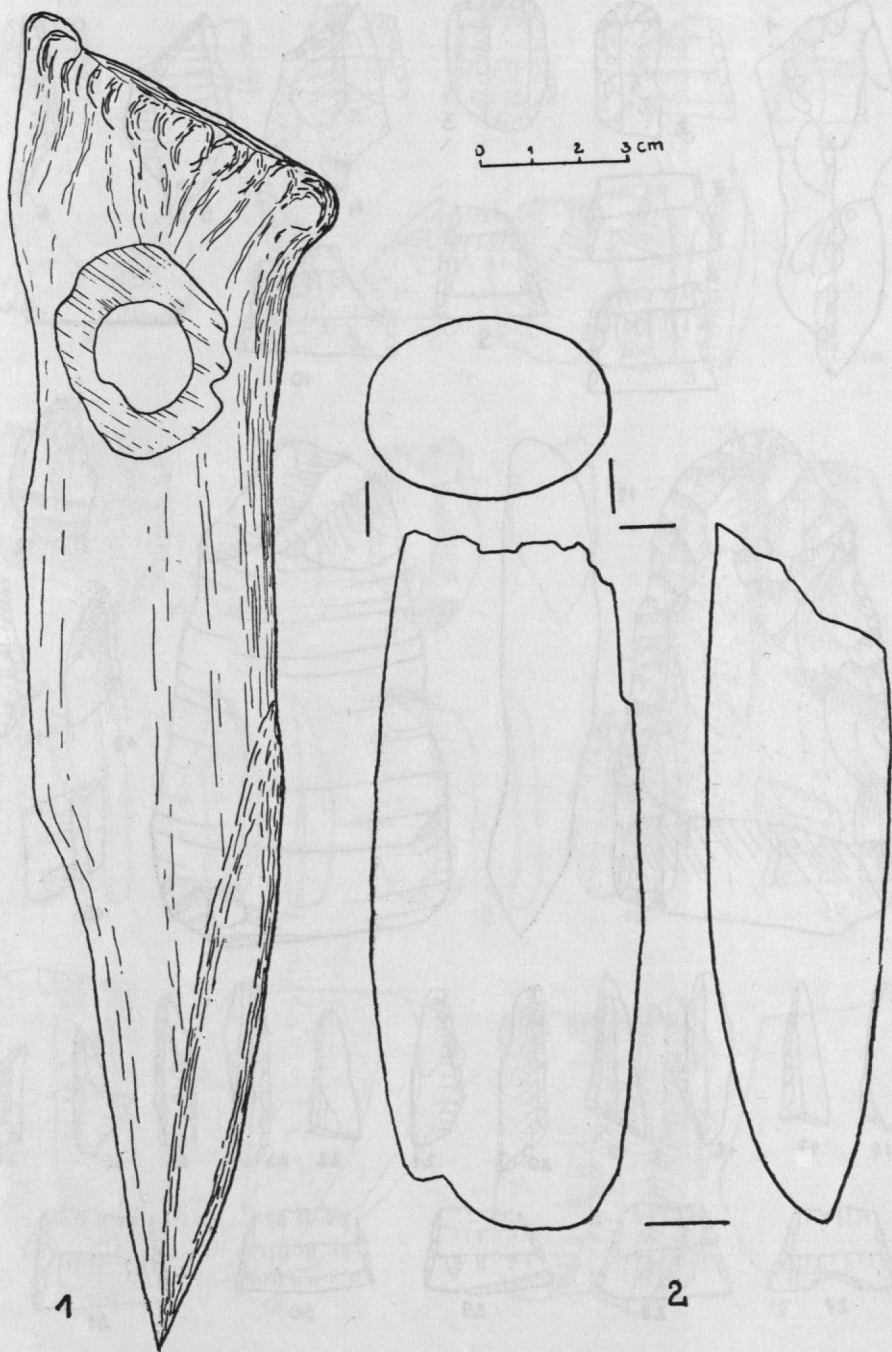
1 - 19 — Sulęcinek 1 pow. Środa; 20 — Babimost b pow. Sulechów

Tablica XXXIV

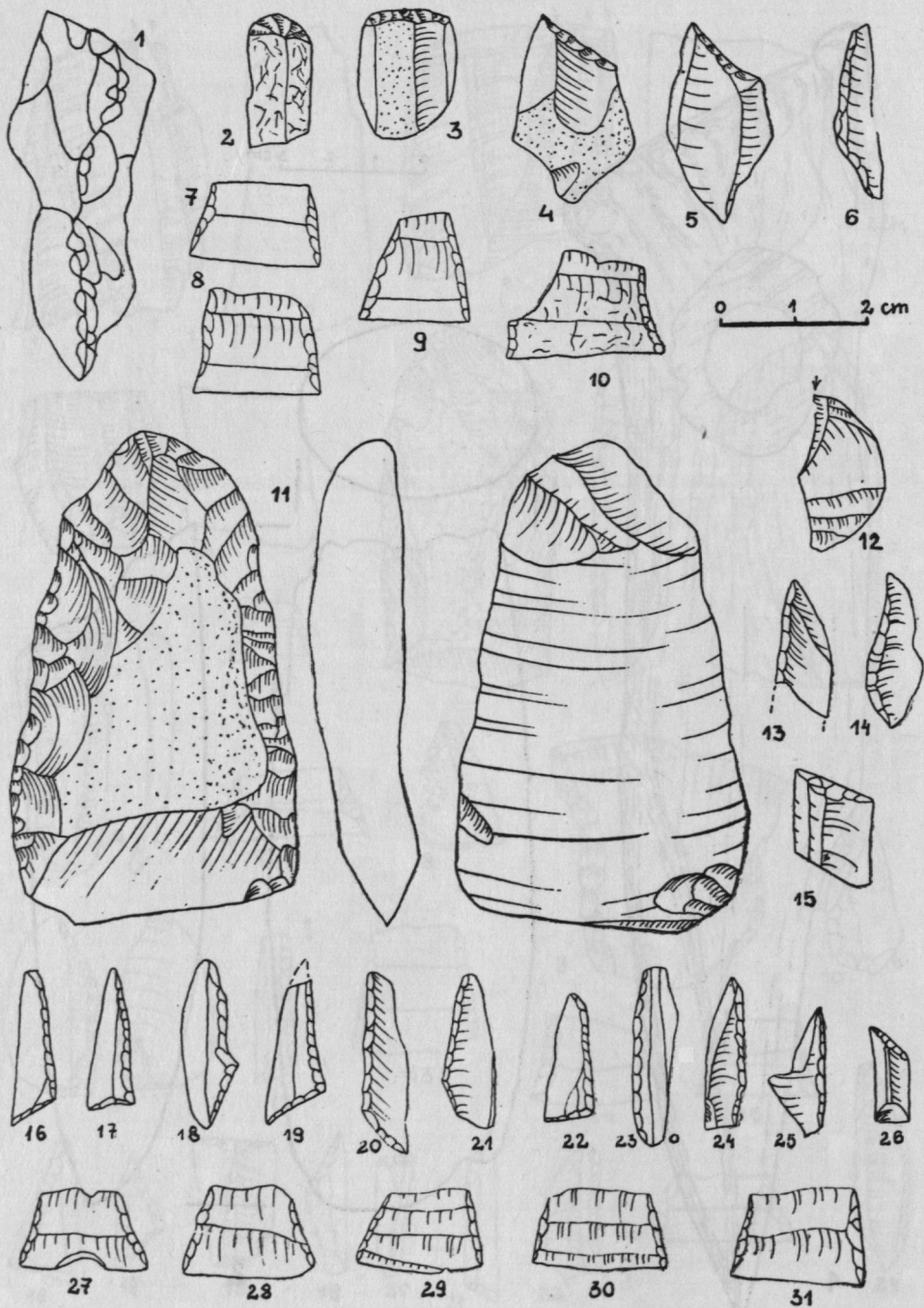
1 - 8 — Kargowa a pow. Sulechów; 9 - 15 — Kargowa b pow. Sulechów;
16 - 24 — Kargowa f pow. Sulechów

Tablica XXXV

1 - Kargowa k pow. Sulechów; 2 - Kargowa 1 pow. Sulechów.

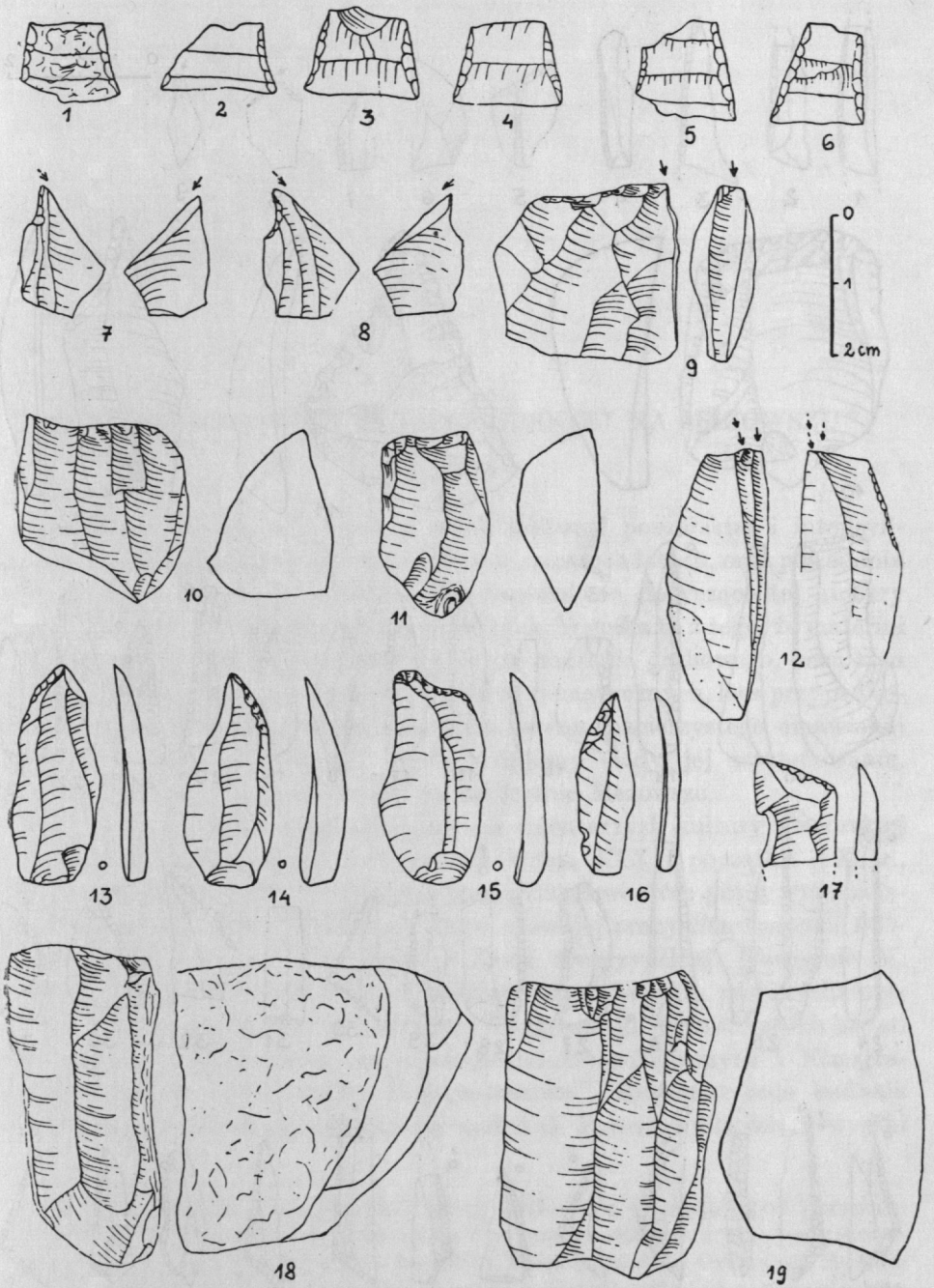
Tablica XXXVI

1 — Kargowa f pow. Sulechów; 2 - 10 — Kargowa g pow. Sulechów;
 11 - 31 — Smolno Wielkie a pow. Sulechów

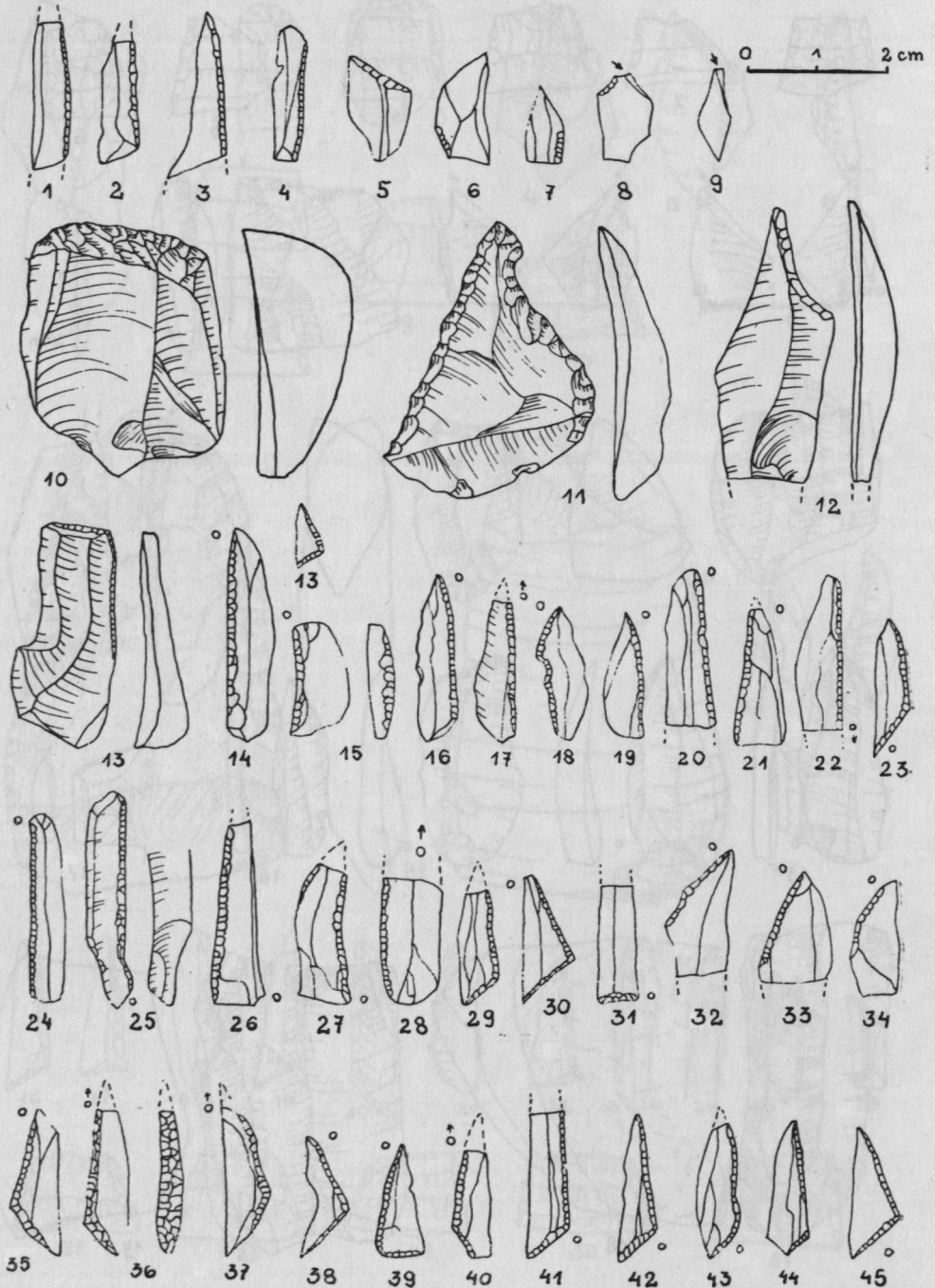

Tablica XXXVII

1 - 8 — Smolno Wielkie a pow. Sulechów; 9 - 17 — Kiączyn 1 pow. Szamotuły;
18 - 19 — Wronki 2 pow. Szamotuły

Tablica XXXVIII

1 - 9 — Wronki 2 pow. Szamotuły; 10 - 45 — Kopenica? pow. Wolsztyn